

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Kültür Tarihi Açısından
İSKİT-TÜRK
AYNILIĞI

Emine Sonnur Özcan

SELENCE

Kültür Tarihi Açısından İSKİT-TÜRK AYNILIĞI

Emine Sonnur zcan

Selenge Yayınları
İstanbul - 2016

Selenge Yayınları No: 82
Tarih Serisi: 69

Kapak-Sayfa Düzeni
Selahattin Uslucan

Tashih ve Redaksiyon
D. Ahsen Batur

Baskı-Cilt
Step Ajans Matbaacılık
Tel: 0212 446 88 46

ISBN 978-605-4944-10-1

Selenge Yayınları
Ticarethane Sok. No: 41/24 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0212 514 45 73 Faks: 0212 511 09 35
www.selenge.com.tr
e-posta: selenge@selenge.com.tr

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	7
ERKEN MEZOPOTOMYA DÖNEMİNDE	
İSKİT-TÜRK YAŞAM TARZI İZLERİ	11
I. Mezopotamya'daki Savaşçı Konar-Göçer Halklar ve Türk-İskitler ..	11
ESKİ FARS, ESKİ YUNAN, ROMA VE ARAP KAYNAKLARINDA	
TÜRK-İSKİT YAŞAM TARZININ İZLERİ	33
Eski Dünyada Coğrafi ve Siyasî Taksimat	35
1.Yedi İklim Taksimi	35
2.Feridûn Taksimi	36
3.Nuh Peygamber Taksimi	37
4. Yunanlıların Taksimi	38
5. Hermes Taksimi	38
6. Hintlilerin Taksimi	40
A. Fars Kaynaklarında Türk-Saka/İskitler	41
B. Âsur Kaynaklarında Türk-İskitler	51
C. Eski Yunan, Roma, Çin ve Arap Kaynaklarında Türk-İskit Aynılığı ..	53
c.1. Mitolojik ve yarı-mitolojik temelli tarih verilerinde	
Tauri/Türk-İskitler	63
c.2. Barbarlar ya da Yunanca konuşmayan halklar olarak Türk-İskitler ..	66
c.3. Mitolojik öğeler taşımayan tarih verilerinde	
Türk-İskit aynılığının unsurları	68
a. Mâhir Savaşçılık	68
b. "Soylu vahşi" Türk-İskit'in sâde, cesur ve dürüst yaşamı	75
c. Giyim-kuşam	82
d. Keçe üretimi ve keçe çadır kullanımı	85
e. Arabalı Türk-İskitler	88
f. Beslenme Tarzı	92
g. Ölü Gömme ve Yas gelenekleri	100
h. Kadınların Konumu	105
ESKİ-YENİ AHİT YAZINI, ORTAÇAĞLAR VE MODERN DÖNEMDE	
TÜRK-İSKİT YAŞAM TARZI İZLERİ	121
Kutsal Kitaplardaki Gog-Magog (Ye'cüc-Me'cüc) ve	
Türk-İskit Yorumları	121

Tevrat ve Gog-Magog	122
İncil ve Gog-Magog	126
Kur'an, Hadîs, Tefsîr ve İslâm âlimlerine göre Ye'cüc-Me'cüc	128
Yahudi-Hıristiyan kaynaklarında Gog/Magog ile İskit-Part-Hun-Massaget-Got-Alan-Türk Örtüşmesi	139
Geç Ortaçağ ve Modern Çağlarda Türk-İskit Aynılığına İşaret Eden Kaynaklar	153
Müstakil İskit Çalışmalarının Dalgalı Seyri	165
Bibliyografya	168
Dizin	175

GİRİŞ

Çalışmamızın temel iddiası en eski tarihi devirlerden ortaçağlara ve modern döneme Türkler ve İskitlerin aynı topluluğa mensup halklar olduğudur. İddiamızı konar-göçer, atlı-savaşçı ve kısmen zaman içinde yerleşik hayata geçmiş Türk-İskitlerin konar-göçer yaşam tarzı unsurları ve eklemeli dilleri üzerinden delillendirmeye çalışacağız. Kıl çadırları, araba-evleri, ete dayalı beslenmeleri, kısarak sütü-kımız içmeleri, kadınların eşit konumu, Tûran taktiği, at üstündeyken geriye ok atmaları, giyim-kuşamları, yas törenleri, ölü gömme biçimleri, kanaatkârlık ve cesaretleri, Türk-İskitlerin bu çalışmada özellikle üstünde durulan karakteristik yaşam tarzı unsurlarından olacaktır.

Tarih boyunca dünya üzerindeki tüm varlıklar gibi topluluklar da tanımlanıp adlandırılmak için bir “ötekiye” ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda konar-göçer Türk-İskitlerle ve yaşadıkları coğrafyayla ilgili ilk tanımlamalar, yerleşik eski İranlılardan da geriye, Sümer coğrafyasındaki yerleşik topluluklara kadar gitmektedir. Bilinen en eski uygarlıkların beşiği Mezopotamya’da Türk-İskit özellikli ya da 20. yüzyılın başındaki yaygın tanımlamayla “Tûranî” halklar, “Martu”, “Subir”, “Elam”, “Turukku” ve “İsquza”, “Sahi” gibi isimler çerçevesinde tanımlanmıştır. İranî dünyaya bakarsak, Mezopotomya konar-göçerleriyle aynı dil ve yaşam tarzı unsurlarına sahip Türk-İskitler İran coğrafyasında; “Tür” ya da “Tûc”, “Türk”, “Tûrânî” ve “Saka” isimleriyle tanımlanmıştır. Eski Türkçelerden geldiğimizde ise

Türk-İskitlerin ilk yazılı kaynaklarda “Tauriler” (Kafkas Toroslarında yaşayanlar), “kısırak sütü içenler” (*Hippemolgi*), “en dürüst insanlar” (*Abii*) ve nihayet “İskitler” isimleriyle tanımlandığını görürüz. Roma dönemi yazarları ise “Scythae” ve “Türk” adını çağrıştıran “Turcae” tanımlarını kullanmışlardır.

Çalışmamızın akışı içinde ayrıntılarını yakından inceleyip tartışacağımız tüm bu tanımlamalardan, Türk kültürlü halkları tanımlamada tarih boyunca en yaygın ve en uzun süreli kullanılan iki isim, Türkler ve İskitlerdir. Dolayısıyla biz de isimleri farklı; fakat işaret ettiği topluluklar aynı olan bu iki tanımlamayı tek bir isim altında bir araya getirdik: Türk-İskitler.

Öte yandan yaşamın temel göstergelerinden olan çatışma, incelememizin üzerinde yükseldiği biricik ön kabuldür. İbn-i Haldûn’un (1332-1406) “geçim zorunluluğu” (ekonomik zorunluluk) ve coğrafyanın niteliğinden ortaya çıkan yerleşik ve konar-göçer “umran” (kültür/medeniyet) izahına¹ da atıfla, insan-doğa ilişkileri zayıflayan günümüz halklarına karşın eski halklar için “coğrafyalarının hediyesi” olan yaşam tarzları ya da kültürleri; dilleri, dinleri, sanatları, savunma ve siyaset gibi karakteristik özelliklerini de biçimlendirmektedir.

Toplumların aynası olarak çatışma, kimlik; geniş anlamıyla da bir tür varoluş anlamına gelmektedir. Yerleşikler ile konar-göçerler; ya da müstahkem “şehirleri” mesken tutanlarla, çadırları ve hayvanlarıyla dağları “il” belleyenler arasında ötekileştirerek var olma anlamındaki yaşam tarzı çatışmasının tarihi neredeyse dünyanın bilinen tarihiyle yaşıttır. Bununla beraber Harezmi büyük âlim Ebû Reyhân el-Bîrûnî’nin (973-1061) ifadesiyle, evrensel medeniyet, dünya üzerindeki insanların birbirinden çok farklı isteklerinden bir düzen oluşmasıyla kurulmaktadır.² Bu cümleden olarak biz de

¹ İbn Haldûn, *Mukaddime İbn Haldûn*, Dârel Fikr, Beyrut, 2001, s.149-151.

² Shlomo Pines, Tuvia Gelblum, “*Al-Bîrûni and Patañjali*”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Cilt 29, Sayı 1, 1967, s.102.

tarih boyunca bir topluluğun, ötekisi saydığı bir diğerine karşı vehmettiği üstünlüğün zaman, mekân ve aidiyetle sınırlı olduğuna inanıyoruz. Dolayısıyla, bu çalışmada gücümüzün yettiğinde, düşünce sistematığımızı biçimlendirecek indirgemeci, klişeleşmiş baskılardan uzak kalarak araştırma, tahlil ve tespit yapmaya çalıştığımızın altını çizmek istiyoruz. Bize göre toplumların birbirlerine olan üstünlüğünün en olası ölçütü, yaşamın devamlılığının nedeni olan doğaya duyulan saygı ve bağlılıktır.

ERKEN MEZOPOTOMYA DÖNEMİNDE İSKİT-TÜRK YAŞAM TARZI İZLERİ

“Gerçek, daima en diptedir ve eğer insan eskiye ait bir konuya dair ortaya koyulanların tümünü bilmiyorsa, hiçbir şey bilmiyor demektir.”

John Pinkerton, *A Dissertation on the Origin and Progress of the Scythians or Gots*

I. Mezopotamya’daki Savaşçı Konar-Göçer Halklar ve Türk-İskitler

Türk-İskitlerin ortak tarihinin izini sürmeye dünya üzerindeki bilinen ilk yazılı medeniyetten, onlar gibi eklemeli dil konuşan³ merkezî ve yerleşik Sümer halklarından kısa bir bahisle onların çevrelerindeki “ötekiler”; kendileri gibi eklemeli – fakat farklı – diller konuşan konar-göçer halklardan başlayacağız.⁴ Bu bağlamda öncelikle Mezopotamya halklarının dünya algısına ışık tutması için, British Museum’da sergilenen, Bâbil Dünya Haritası’na bakmak istiyoruz.

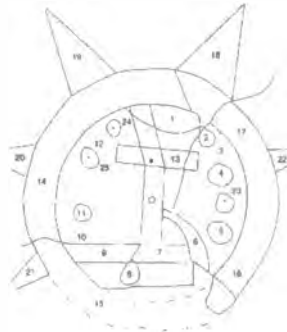
Geç Bâbil dönemine (MÖ yk. 700-600) tarihlendirilen ve bilinen ilk dünya haritası konumundaki Bâbil Dünya Haritası, 12,5x8 cm ebatlarındaki bir kil tablet üzerine çizilmiştir. Haritada ortak merkezli iki çember üzerine çizilen kara parçaları “okyanus”la birbirinden

³ Samuel Noah Kramer, *The Sumerians: Their History, Culture, and Character*, University of Chicago Press, 1963, s. 42, 291, 293, 298, 306.

⁴ Mezopotamya’nın çivi yazılı tabletler üzerindeki emekleri nedeniyle Oryantalist batılı bilim adamlarına olan şükranlarımızı kaydetmeliyiz; çünkü onların bugüne ulaşan bilgileri sayesinde ki, eski Mezopotamya halkları üzerinde araştırmalar yapabilmekteyiz.

ayrılmaktadır. İç çemberdeki Bâbil, Âsur, Susa (Elam) gibi önemli yerleşimlerden oluşan bölge, Bâbilliler için dünyanın merkez kara parçası durumundadır.⁵ Aşağıda çivi yazılı tabletlere ve Sümer uzmanlarına dayanarak inceleyeceğimiz üzere, bu merkezlerden Elam'ın halkları Türk-İskitlerde olduğu gibi, eklemeli dil konuşan, çadırlarda yaşayan mâhir atlı savaşçılardı. Ayrıca onlar tahıl tüketmiyordu ve yerleşik bir tapınma kültürüne de sahip değillerdi.

Bâbil haritasında kara parçası olarak çizilen bölgenin etrafı çepeçevre okyanusla çevrilmiştir. Okyanusun dışındaki ikinci çemberden, üçgen biçiminde çizilen öteki kara parçaları çıkmaktadır. Geç Bâbil dönemi haritası, dünyanın bilinen ilk dünya haritası olmaya – en azından günümüzde – devam etmektedir. Aşağıdaki bilgi grafiğinde harita üzerindeki tanımlamalar ayrıntılı olarak verilmiştir:

Şekil 1: Bâbil Dünya Haritası

1. Dağ 2. Şehir 3. Urartu 4. Asur ülkesi 5. Der 6. X-ra-[...] 7. bataklık 8. Susa 9. Kanal 10. Bit Yakın 11. Şehir 12. Habban 13. Bâbil 14. Okyanus 15. Okyanus 16. Okyanus 17. Okyanus 18. Büyük Set – Güneş'in görünmediği yerle arası 6 fersah 19. Ülke – arası 6 fersah 20. Ülke (...) 21. Ülke (...) 22. Ülke – arası 8 fersah 23-25. Yazı yok.

Kaynak: Wayne Horowitz, *Mesopotamian Cosmic Geography*, Eisenbrauns, Indiana 1998, s.20-22.

⁵ Wayne Horowitz, *Mesopotamian Cosmic Geography*, Eisenbrauns, Indiana 1998, s. 20-22. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Sümer'e dönersek; MÖ yk.(yaklaşık) 3000-1800 yılları arasında Güney Mezopotamya'da hüküm süren şehir devletleri topluluğudur. Sümerler, dünya üzerinde yazılı kaynakları günümüze ulaşan en eski medeniyetin mensupları olarak bilinmektedir. Sümerliler ülkelerine Sümer değil, "ana yurt" ya da "Enki'nin yurdu" anlamında *ki-en-gi* diyorlardı.⁶ Onlar geriye kendilerini etnik anlamda tanımlayan herhangi bir ad bırakmamışlardır. Buna rağmen modern çağlardaki Sümer adlandırmasının kökeni, kendilerinden sonra gelen Akadlıların *Shumeru* tanımlamasından gelmektedir. Öte yandan kil tableterde, Sümerlilerin kendilerini "kara-başlı" (*sağ gig-ga*) sıfatıyla adlandırdığına dair kayıtlar da yer almaktadır.⁷

Sümerlerin eklemeli dilini tabletler aracılığıyla 19. yüzyılın ortalarında ilk keşfedenlerden Henry Rawlinson ve Jules Oppert, bu dilin "İskitçe" olduğunu ortaya koymuşlardı.⁸ İngiliz Âsurolog ve dilbilimci Archibald Henry Sayce'in aktardığı – en azından – "enteresan" sürece göre, Fransa devletinin Bâbil'e kazıya gönderdiği Jules Oppert, sonrasında yaptığı yayında – daha önce Rawlinson ve Hincks gibi araştırmacıların da kısmen işaret ettiği gibi – Âsurca hecelerin resimsel kökene sahip olması yanında, Semitik olmayan halklarca yaratıldığını da ispatlamıştı.

⁶ William Hallo, *The World's Oldest Literature: Studies in Sumerian Belles-Lettres*. Leiden: Brill, 2010, s. 96.

⁷ Samuel Noah Kramer, *The Sumerians: Their History, Culture, and Character*, University of Chicago Press, 1963, s. 286; Runoko Rashidi, "The Kushite Origins of Sumer and Elam", *Ufahamu: A Journal of African Studies*, 12(3), 1983, s.215; Oxford University, The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature (ETCSL), <http://etcslorinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi> web adresinden "black headed" anahtar kelimesiyle arama yapıp hangi tabletlerde ve hangi bağlamlarda kullanıldığına bakılabilir.

⁸ Anthony Endrey, *Sons of Nimrod: The Origin of Hungarians*, Hawthorn Press, Melbourne 1975, s.68,69. *Ki-engi* tanımlaması için karşılaştırınız: William W. Hallo, *The World's Oldest Literature: Studies in Sumerian Belles-Lettres*, Brill 2010, s.96. Oppert, *Uchuzsuzur Knappe* adlı çalışmada, Sümerlilerin "kara-başlı" olduğunu bulmuştur.

Oppert'in "Sümerli" şeklinde tanımladığı eski Bâbil'in kurucu halkları "Türkler ve Finler gibi" eklemeli bir dil konuşuyordu. Oppert, Âsurluların merkezi Ninova'da ortaya çıkarılan kil tablet kütüphanesinde, eski çağlarda konuşulan eklemeli Sümer dilinden, yeni Semitik dil Âsurca'ya yapılmış çevirileri ve hatta iki dilin grameri ile sözlüklerini içeren tabletleri ortaya çıkararak tezini sağlamlaştırdı. Ancak Semitik kökenli bilim adamları Oppert'in tespitlerini protesto ettiler;⁹ Oysa sadece Sümerlilerin değil Medlerin ve Elamlıların dilleri üzerinde çalışan oryantalist bilim adamları da anılan halkların eklemeli dillerini İskitçe'ye bağlamışlardı. Dahası, Susa'da ve diğer Elam sitelerinde yapılan kazılarla, Daryus ve haleflerinin konuştuğu İranî dilin, Elam'ın eklemeli dilinden dönüşen yeni ve çekimli bir dil olduğu ortaya konulmuştu. Tıpkı Âsurcanın eklemeli Sümer dilinden dönüşerek oluşması gibi. Bu sürecin doğal bir sonucu olarak Semitik halklar, dinî ve resmî literatürlerinin büyük kısmını Sümerli öncüllerinden almışlardı.¹⁰

Sayce ile çağdaş olan diğer bir bilim adamı Arthur John Booth da Sümerce-Türkçe bağlamında benzer temelde tespitlerde bulunmuştur. Booth'a göre, Güney Bâbil'in en eski Sümerce metinleri, Farsların yazıtları ve Mezopotamya'daki diğer kazılarda ortaya çıkartılan bulgular, "Tûranî" etnisitenin Batı Asya medeniyetinin (Mezopotamya ve İran'ın) arkasında yatan kurucu unsur olduğunu ispat etmeye yetmektedir. Bu bağlamda Mezopotamya'nın Semitik etnisiteleri dinleri, hukukları, efsâneleri, bilim, sanat ve kültürlerinin başlıca unsurlarını Tûranlılardan mîras almışlardır. Fakat ortaya çıkan bu ve benzeri sonuçlar bazı bilim çevrelerince kabul görmemiştir; çünkü onlar Tûranlıların tüm modern medeniyetin kurucusu pozisyonunu kabul edememişlerdir. Booth, kitabını yazdığı dönemde, söz konusu

⁹ Sayce'e göre "Asurologların saçma fantazilerinin sonu yoktu!" Neticede "okumuş (ve Semitik?) dünya", medeniyetin kurucularının Semitik ya da Aryan halklardan başkasının olmasının mümkün olmadığı(!) iddiasına kolayca ikna oldular.

¹⁰ A. Henry Sayce, *The Archaeology of the Cuneiform Inscriptions*, Society for Promoting Christian Education, London, 1906, ss. 12-130.

bilim adamlarının, bu iki etnisiteyi (Tûranî/Yafesik ve Semitik) – en azından – eski çağların eş zamanlı inşâ edicileri olarak gösterme gayreti içerisinde çalışmalar yaptıklarının altını çizmektedir.¹¹

Sümerolog Noah Kramer’e göre ise Sümerce belli ölçüde Ural-Alтай dillerine benzemektedir; Çünkü Sümerce eklemeli bir dil olup Hint-Avrupa ya da Sâmi dilleri gibi çekimli değildir; kökler değişmez. Sümerce’nin diğer eklemeli Türkçe, Macarca ve bazı Kafkas dilleriyle yapısal benzerliği kayda değerdir.¹²

Esasen, Sümer kil tabletlerinde sıkça, ülkenin etrafında ve ağırlıklı olarak kuzeydoğudaki Zagros dağlarındaki vadilerde yaşadığı anlaşılan konar-göçer ve savaşçı halklar; onların dilleri ve kültürleri ile yerleşik şehir devletleriyle aralarında yaşanan çatışma ve ittifaklardan söz edilmektedir. Aşağıda bu halklardan başlıcalarını, çivi-yazılı tabletler ve uzmanların verdiği bilgiler ışığında inceleyip Türk-İskit dil ve kültürüyle kurulabilecek muhtemel ilişkilerinin izini sürmeye çalışacağız.

Martular: Kadîm çatışmanın doğası gereği olmalı; bilinen ilk yerleşik medeniyetin ilk şehirlerinden Eridu’ya; onun “yaradılışına” ilişkin tabletlerde, Sümer’e komşu konar-göçer ve savaşçı halklar son derece önemli bir konumdadır; çünkü Eridu şehrinin ve Sümer’in büyük tanrılarının Enki, yeryüzünü yaratırken, “şehirleri ve evleri olmayan” Martulara¹³ hayvanlar hediye etmeyi ihmal etmemiştir.¹⁴ “Çiğ et yiyen, çadırda oturan, ev ve şehir nedir bilmeyen ve savaşçı Martu” halkları, yaşadıkları yüksek dağlardan yerleşiklere koyun, şimşir ve servi kerestesi getirmektedir.¹⁵

¹¹ Arthur John Booth, *The Discovery and Decipherment of the Trilingual Cuneiform Inscriptions*, Longmans, London 1902, s. xiv-xvi.

¹² Samuel Noah Kramer, *The Sumerians: Their History, Culture, and Character*, University of Chicago Press, 1963, s. 42, 291, 293, 298, 306.

¹³ Enki and the world order: c.1.1.3, ETCSL <http://etcsl.orinst.ox.ac.uk> (Web adresi tekrar verilmeyecek).

¹⁴ Enki and the world order: c.1.1.3, ETCSL.

¹⁵ The marriage of Martu: t.1.7.1; A praise poem of Išme-Dagan: c.2.5.4.01, ETCSL.

Martuların sürü yetiştiren konar-göçerler oldukları ve tarım yapmadıkları şu Sümer atasözüyle de desteklenmektedir: “Buğday ve kabuklu arpanın tadı bal gibidir (ama) Martu yediğinde içinde ne olduğunu farketmez.”¹⁶

Martu halklarının dillerine dâir modern kaynaklarda herhangi bir bilgi bulamamış olsak da, aşağıda Sümer kralı Sulgi'nin şiirinde göreceğimiz gibi onların dili Sümerlerden farklıdır. Fakat yine eklemeli bir dildir. Çünkü yukarıda değindiğimiz gibi, Semitik-çekimli dil konuşan halkların bölgeye gelmeleri sonraki bin yıllara uzanmaktadır.

III. Ur dönemine (MÖ yk. 2100-2000) tarihlendirilen çivi yazılı kil tabletteki¹⁷ Martu anlatılarını değerlendiren Richard E. Averbeck'e göre Martular Sümerliler için iki anlam taşıyor olabilir: “Merkezde” yerleşik Sümer halklarının bulunduğu Eridu'nun “çevresini” ve de “ötekisini” oluşturan Martular; Enki'nin hayvanlar hediye edip esasen Sümer'in bir parçası olduğunu ortaya koyduğu Martular.¹⁸ Bizim varoluşsal çatışma tezimizi destekler biçimde, bu hipotezlerden ikisi de yakın oranlarda doğruluk paylarına sahiptir.

Nihayetinde, ortak kültür ve dil unsurlarından hareketle; ete dayalı beslendiği, savaşçı karakterde olduğu, çadırlarda yaşadığı ve şehir nedir bilmediği Sümer tabletlerinde ortaya koyulan Martuların,

¹⁶ Proverbs: collection 7: c.6.1.07, ETCSL.

¹⁷ Jeremy Black, Reading Sumerian Poetry, The Athlone Press, Londra 1998, s.23.

¹⁸ Richard E. Averbeck, “Myth, Ritual, and Order in ‘Enki and the World Order’”, Journal of the American Oriental Society, c. 123, no. 4 (Oct. - Dec., 2003), s.760,764. Bizim, Sümer tabletlerine ilişkin kaynak ve sözlüklerde yaptığımız araştırmalarda ise Martu adının Sümer tabletlerinde neredeyse bütünüyle “bad Mar-tu” (Martu Seddi) şeklinde kaydedilmiştir: Öte yandan, Martu seddinin yeri ya da kalıntıları bugüne kadar bulunamadığı için Martuların – en azından III.Ur Döneminin sonuna kadar – Mezopotamya'nın batısında yaşadığını ileri sürerek Martu adının “batılı” (westerner) şeklinde tercüme edilmesini bilimsel açıdan doğru bulmadığımızın altını çizmeliyiz. Bkz. <http://psd.museum.upenn.edu/epsd1/ÜniversitePDFKitapArsivi> - <https://rantey.org>

konar-göçer yaşam süren ve eklemeli dil konuşan Türk/İskit toplulukların öncüllerinden olması kuvvetle muhtemel durmaktadır.

Subirler: Sümer şehir devletlerinin tarih boyunca kâh çatıştığı kâh farklı çatışmalar için ittifak kurduğu anlaşılan konar-göçer, savaşçı halklardan Subirler (Subar/Subartu) de Martular gibi kil tabletlerde önemli bir konumdadır. O kadar ki Uruk şehrinin sahibesi tanrıça İnanna'nın ağzından yazılan bir yaradılış tabletinde, İnanna'nın cennette, dünyada ve Subir ile Elam topraklarında eş zamanlı olarak dolaştığı vurgulanmaktadır.¹⁹ Öyle anlaşıyor ki Sümer devletlerinin başının Subirlerle dertte olması bu varoluşsal bağlamda değerlendirilebilir. Nitekim kil tabletlere kazınan ağıt metinlerinde, “yok ediciler” şeklinde tanımlanan Subir ve Elam'ın savaşçı halkları, Sümer şehir devletlerine sık sık akınlar düzenlemektedir.²⁰

Subir ülkesi yukarı Dicle ile doğusundaki dağlık alanlar arasındaki bölgeyi ve Kuzey Mezopotamya'da daha sonra Âsur olarak anılacak bölgeyi kapsamaktadır. MÖ yk. 2300'lere değin “Subir” ve “Subartu” olarak adlandırılan bölge, Âsur döneminde “Subria” adıyla anılmıştır. Subir ülkesi 2300'lerden yaklaşık 700 yıl sonra atlı-savaşçı, savaş arabaları kullanan, mezarlarına beraberlerinde atlarını da gömen ve eklemeli dil kullanan Hurrilerin ülkesi olarak adlandırılacaktır.²¹

Avigdor Speiser'ın verdiği bilgiler de yukarıdaki bilgileri destekler niteliktedir: “Subarlılar” (Subir halkı), Mezopotamya tabletlerinde Hurriler'den önce geçmektedir. Hurriler ise sonraları bölgenin batısında, Amarna buluntularında ve ardından Anadolu ve Suriye'de bulunan metinlerde anılmıştır. Bu arada kil tabletler dışında Eski

¹⁹ Inana ve Ebih: c.1.3.2; Inana and Šu-kale-tuda: c.1.3.3, ETCLS.

²⁰ The lament for Unug (Uruk): c.2.2.5; The lament for Eridug: c.2.2.6, ETCLS. Urim'e Ağıt'ta şunlar söyleniyor: “Yüce dokunulmaz dağın güzel evi E-kiš-nu-ğal, büyük baltalarla tamamen yok edildi. Šimaški ve Elam halkları, yok ediciler... E-kiš-nu-ğal'ın değerini sadece 3 shekel saydılar... Güzelim evleri kazmalarla parçaladılar. Şehri bir harabeye çevirdiler. Şehrin kraliçesi feryat etti ‘Vah benim şehrim!’, diye ağladı.”, c.2.2.2, ETCSL.

²¹ Anthony Endrey, *Agasiz* 86-87 Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Ahit'te sözü edilen (Genesis 14:6, 36:20, Deuteronomy 2:12) Horitler²² ve Mısır dilindeki benzer ifadeler yardımıyla da çeşitli bilgiler edinilmiştir. Hurri yayılmasına ilişkin bu kayıtlar aracılığıyla, Subarlıların halefi olan Hurrilerin Hitit, Âsur, Kenan gibi kültürler üzerinde siyaset, hukuk ve toplum, din, sanat ve dil gibi alanlardaki etkisi anlaşılmıştır. Süreç içinde araştırmacılar arasında Subar'a ilişkin bir terminoloji problemi ortaya çıkmıştır. Önce Subar yerine "Mitanni" terimini seçmişler; fakat bu adlandırma kabul görmemiş, yerini zaman içinde Subari'ye (Subir/Subartu) bırakmıştır.²³

Daniel T. Potts'un aktardığı üzere, Yakındoğu dilleri uzmanı Piotr Michalowski, Mezopotamya'nın diğer konar-göçer halklarından Gutileri ve Lullubumları dilleri açısından Subirlerin altında birleştirmiş ve Subir topraklarının Semitik olmayan çeşitli dillerin vatanı olduğunu ifade etmiştir. Öte yandan Potts, kil tabletlerdeki bilgilere dayanarak Lullubi ve Gutilerin de çadırlarda yaşayan dağ halklarından olduğunu ortaya koymaktadır.²⁴

Âsur döneminde "Subria" şeklinde anılan Subir ülkesi ve krallığı Âsur'un vassalı ve müttefiği olarak çivi yazılı tabletlere konu olmuştur. Urartu ve Kimmer halklarının tehdidi altındaki Subir krallığının yukarı Dicle'deki dağlık bölgelerde müstahkem şehirlere sahip olduğunu anlıyoruz.²⁵ Başkentleri Batman nehrinin doğusundaki Kullimeri'ydi. Modern Lice yakınlarındaki Pumu ise önemli şehirlerinden biriydi.²⁶

²² Horit ve Horrit Tevrat'ta "Hor" şeklinde, Hitit ise "Hit" veya "Het" şeklinde geçmektedir. (ed.)

²³ E.A. Speiser, "Hurrians and Subarians". *Journal of the American Oriental Society* 68 (1-1948): 1..

²⁴ Daniel T. Potts, *Nomadism in Iran: From Antiquity to Modern Era*, Oxford University Press New York 2014, s.36-37, 40.

²⁵ SAA 04 018. Will Ursaya of Urartu Invade Šubria? (AGS 048) <http://oracc-museum.upenn.edu/saao/corpus>

²⁶ SAA 05 025. Felling Trees in Šubria (ABL 0507) <http://oracc-museum.upenn.edu/saao/saa05/P03448.html> Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Subirlerin dil ve kültür açısından Avrasya'nın Sibir/Suvar/Savir/Subar Türkleriyle ilişkisi merak uyandırıcıdır. Bu bağlamda yaptığımız araştırmalarda Roma-Bizans ve Arap tarihçilerinde bazı bilgilere rastladık. Bizanslı tarihçi Theophanes (ö. yk. 9. yy başları), 515/516 yıllarını anlatırken bahsettiği “Savirleri”, “Hun” olarak tanımlamaktadır. Theophanes'e göre Bizansla ittifak yapan Boark (Boa) dış-Hunlardan olan Subirlerin kraliçesidir.²⁷ Öte yandan, aynı ittifakı anlatan bir başka tarihçi Nikiû Papazı John ise Kraliçe Boa'yı doğrudan Hun olarak takdim etmektedir.²⁸

Erken dönem Arap tarihçileri el-Ya'kubî (ö. 897) ve el-Mes'ûdî'nin (ö. 956) eserlerinde rastladığımız iki “Sibîr” (= سبیر) tanımlaması ise ayrı ayrı önem taşımaktadır. el-Ya'kubî'nin tarihinde geçen, Sibîr, Tûfan'dan sonra dünyada kurulan ilk hükümdarlığın adı; ve aynı zamanda Bâbil topraklarındaki Süryânîlerin yedinci hükümdarlarıdır. Dokuzuncu Süryânî hükümdarı olan Sibîr'in torunun adı da dikkat çekici durmaktadır. Hurri ismini çağrıştıran *Huryân* (= هريان) (el-Ya'kubî 1883:90). Süryânî/Bâbil hükümdarı Huryân'dan, bir başka eserinde el-Mes'ûdî de bahsetmektedir.²⁹

Mes'ûdî, “dünyanın en eski yedi milleti, dilleri ve yaşadıkları topraklar” başlığı altında, beşinci millet olarak Türkleri ortaya koyduktan sonra Karluklar, Oğuzlar, Kimaklar ve Dokuz Oğuzların ardından Hazarları sıralar ve Hazar adının esasen Farsça bir tanımlama olduğunun³⁰ altını çizerek; enteresan bir aktarımda bulunarak, Türkçe orijinalinin “Sibîr” (= سبیر) olduğunu söyler. el-Mes'ûdî her hangi bir coğrafik sınır ya da konum vermeden, saydığı tüm bu

²⁷ Ali Ahmetbeyoğlu, “Tarihçi Theophanes Confessor ve Eserinin Türk Tarihi Açısından Ehemmiyeti”, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 19. Sayı, 2009/2, s.289.

²⁸ *The Chronicle of Jhon, Bishop of Nikiu*, Tecüme: R. H. Charles, Williams & Norgate, London 1916, s. 140-141.

²⁹ Hurileri çağrıştıran “Huryân” okuyuşu, *Mürûc'un* tahkikli metnindeki hareketlere dayanmaktadır.

³⁰ Mesudi'nin bu görüşü doğru değildir. Çünkü Hazar/Hazer kelimesi Arapçadır ve “çekik gözlü” anlamındadır. Hasan Ata Abeşi de *Türki Kavmler Tarihi* adlı eserinde bu görüşü destekler. (adlı) - <https://rantey.org>

Türk topluluklarının dilleri ve topraklarının bir olduğunu ileri sürmektedir.³¹

Kaşgarlı Mahmûd (ö.1102) ise ana Türk topluluklarından biri olarak tanımladığı Suvarları Türkçe konuşan konar-göçer bir halk olarak³² haritasında Karadeniz'in kuzey doğusuna yerleştirmiştir. Öte yandan, modern tarihçilerden Ahmet Taşağıl'ın, V. yüzyıl Bizans tarihçisi Priskos'a yaptığı atıfta da MS. 5.yy'da Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Türk topluluğu Subarların adı Batı Sibirya'ya göç eden ilk kavimler arasında geçmektedir.³³ Tüm bu çok kısıtlı bilgiler ışığında Subirler'in eklemeli dil konuşan, konar-göçer bir hayat süren ve Sümer şehir devletlerine istilâlar düzenleyen ve Hunların atası olan bir Türk/İskit topluluğu olduğu ileri sürülebilir.

Elamlılar: Elam adı da Sümer adı gibi yerel bir ad değildir. Elamlılar ülkelerini "Haramtı" adıyla anıyorlardı. Sümerliler ve Akadlılar, bu orijinal isimden yola çıkarak Elam adını geliştirmiş olmalıdır. Modern Elam tanımlaması da buradan gelmiştir.³⁴

Mezopotamya yazılı tabletlerinden edinilen verilere göre, Elam, MÖ III. ve II. binyıllarda İran platosunun güneydoğusundaki bölgenin genel adıdır. Önceleri coğrafik bir tanımlama ifade eden Elam, II. binyılın ortalarında Erken Bâbil Dönemiyle birlikte coğrafik olduğu kadar siyasî bir anlam da kazanmış ve bu anlam başkentleri Susa'yı (Susa, Sakaistan, Sicistan, Sistân) da içermeye baş-

³¹ Mes'ûdî, *Kitâbu't-Tenbîh ve'l-İşrâf*, Brill, 1893, s.83.

³² Kaşgarlı Mahmûd, *Dîvanü Lügâti't-Türk*, Tercüme: Besim Atalay, TDK Yayınları, Ankara 1999, c.1, s. 29-30.

³³ Ahmet Taşağıl, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, "Türk" maddesi, c.41, s.473. Su-bir/Suvar/Subar-Türk ilişkisi üzerine kaleme alınmış ayrıntılı iki çalışma için bakınız: Şerif Baştav, "Sabir Türkleri", *Belleten*, c.IV, s.17, 1941, s.53-99; Osman Karatay, "Suvarlar: Doğu Avrupa'nın Esrarengiz Kavmi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, c.10, s.1, 2010, s.99-116.

³⁴ Matthew W. Stolper, "Elamite", *The Cambridge Encyclopedia of the World's Ancient Languages*, Edited by Roger D. Woodard, Cambridge University Press 2004, s. 60-61. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Kramer, Elamlıların da Sümerliler gibi eklemeli dil konuşup yazdığını bildirmektedir.³⁹ “İskitçe” ve “Medyaca” olarak da adlandırılan Elam çiviyazısının en erken örnekleri MÖ 2300 civarında oluşturulmuştur. Bununla beraber Elamlılardan Sümer tabletlerinde bahsedilmesinin tarihi MÖ 2600'lere kadar geri gitmektedir. Bazı bilim insanları erken Elam yazısını dünyanın bilinen en erken yazısı olarak değerlendirmekte ve Sümerceden de erken bir döneme, MÖ 3100'lere tarihlendirilmektedir.⁴⁰

Elam ve Martu halklarının dilinin Sümer dilinden farklı olduğunu Sümer kralı Sulgi'nin (MÖ. 2094-2047) şiirinin yazıldığı tablet de anlatmaktadır. Sulgi'nin zekâsı ve yetenekleri sıralanırken, onun esasen Sümerce konuştuğu halde “yüksek tepelerde dolaşan Martuların ve Elamlıların dilini de bildiği”; onlarla konuşup anlaşabilecek derecede bilgili ve zeki olduğu anlatılmaktadır.⁴¹

Mezopotamya'nın şehir devletlerinden Larsa'nın kralı Sîn-iddinam'dan (MÖ. bk. 1785-1778) tanrı Utu'ya hitaben yazılan mektupta anlatılan atlı savaşçı Subir ve Elam halkları mahir savaşçılık, konar-göçerlik, tarım bilmeme, kalabalık atlı ordulara sahip olma özellikleriyle –Fars, Âsur ve Yunan kaynaklarında göreceğimiz üzere– Türk-İskit topluluklarının yaşam tarzı tasvirlerini çağrıştırmaktadır.⁴²

Elam ve Subir'in dağlık bölgeleri (...) ve Subir ağır bir bulut (gibi) (...) (Elamlı) Šimaški (hânedanı) tanrıların yerleri için *nugig* ya da *lukur* (rahibelere) seçmez (bilmez). Onun askerleri çimenler

dına küfürler savururlar. Evleri dardır; toprak pis pis kokar; insanların üstü başı pislik içindedir ve yüzüne bakılabilecek bir tek kişi göremezsin. Bir vadide yer alan şehrin birçok kapısı ve çeşitli yönlere açılan yolları vardır. Şehrin yarısı Erdeşir, kalan yarısı Hüsrev tarafından kurulmuştur.” (İslam Coğrafyası, Türkçe çevirisi, s. 315-316.)

³⁹ Kramer, *Age*, s.6.

⁴⁰ Lesley Adkins, *Empires of the Plain: Henry Rawlinson and the Lost Languages of Babylon*, St. Martin's Press, 2004, s.xv.

⁴¹ C.2.4.2.03, ETCLS.

⁴² C.3.2.05, ETCLS. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

gibi sayısızdır. Onun tohumu alabildiğine yayılmıştır. O çadırlarda yaşar; tanrıların yerlerini bilmez. Ata bindiğinde vahşi bir canavar gibidir. Ne un nedir bilir; ne de tanrılara sunu yapmayı. Kötü Namtar (tanrısı) ve acı veren *Asag* (tanrısı) ona yaklaşmaz. (Çünkü) onlarla arasında tanrısal bir ant vardır ki bununla kutsala saygısızlık yapmakta. İşte bu yüzden onun orduları sağlıklıdır.

Öte yandan, Elam ülkesindeki kadınların konumları da Türk-İskit kültüründeki güçlü konar-göçer kadın figürünü çağrıştırmaktadır: Elam kadınları evleriyle sınırlı bir yaşam sürmemektedir. Belgeler imzalamakta, ticaret yapmakta, mîras almakta ve vasiyet bırakmaktadır. Bu bağlamda erken Elam belgelerinde sık sık annelerden, kızkardeşlerden ve kralların kızlarından söz edilmektedir.⁴³

Turukkular: Kuzey Irak'taki (Süleymaniye) Şemşâra arşivinde bulunan çiviyazılı tabletleri yayımlayan Jesper Eidem ve Jørgen Læssøe, Turukku adının –bize göre Türk adını çağrıştırır biçimde– Hurrice *turuk*'tan geldiği görüşünde olduklarını belirtmektedir. Anılan iki bilim adamına göre, Turukku adının kullanımı Şemşâra arşivinden (yk. MÖ 2000'li yılların başları) 15 yıl geriye, Mari şehir devletindeki mektuplara kadar (yk. 1800-1750) gitmektedir. Mari kralı bir zafer sonrasında Turukku kralı Tazigi'ye kıymetli bir elbise göndermiştir (*ta-zi-gi*, lugal *tu-ru-ku-u*^{ki}).⁴⁴

Sümer çiviyazısı kaynaklara göre Zagros dağlarında yaşadıkları belirtilen Turukkular, ağırlıklı olarak Hurriyelerden oluşan güçlü bir konar-göçer topluluklar krallığıdır. Urmiye Gölü çevresinde olduğu düşünülen merkezleri Dicle'nin doğusuna doğru uzanmaktadır. Mari metinleri ve Tell Şemşara arşivinin yayınlanmasıyla Turukkuların haklarındaki bilgiler artmıştır. Tell Şemşâra arşivine göre Turukkular, karmaşık politik sistemleriyle Zagros'un kuzeybatı vadile-

⁴³ Rashidi, Agm, s. 223. Elam medeniyetinde kadının konumu ve erkekle eşit haklara sahip olduğunu izah eden bir (Farsça) çalışma için bakınız: Dadvar Abou Alghasem, "The Socio-cultural Conditions of Women in Elamite Civilization", *Woman in Culture and Art (Women's Research)*, Summer 2010, c.1, no:4, s.95-114.

⁴⁴ Jesper Eidem, Jørgen Læssøe, *The Shemshāra Archives I: The Letters* Danimarka 2001, s.26. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

rindeki konar-göçerlerin devleti olup bölgenin güçlü devletleriyle iktidarını paylaşmaktadır.⁴⁵ Mari mektuplarıyla birlikte Turukkuların Kuzey Mezopotamya düzlüklerindeki şehirlere karşı gerilla savaşı yapan yarı-göçebe dağ kabileleri olduğu ve sonndan eklemeli bir dil olan Hurri dilini konuşan topluluklardan oluştuğu ortaya konulmuştur. Tell Şemşâra'da bulunan mektuplara göre bölgenin yarı bağımsız kralı Kuvari ile Turukkular arasında ittifak vardır. Ayrıca Şemşâra kralı Kuvari ile onun bağlaştığı ya da vassalı Turukku krallarının mektupları (birbirlerine “kardeşim” diye hitap ediyorlar), Turukkuların Gutilere karşı yaptıkları savaşta Susa'daki güçlü Elam kralıyla ittifak kurduklarını göstermektedir.⁴⁶

Bâbil hükümdarları bu konar-göçer ve savaşçı halkların krallarıyla siyasi ilişkilerini akrabalık bağlarıyla da destekmiştir. Örneğin, Âsur krallarından İşme-Dagan II (MÖ 1775-1761), Dicle'nin doğusunda, ağırlıklı olarak Hurrilerden oluşan Turukku ülkesinin kralını ziyaret edip barış imzalamış ve kralının kızıyla oğlunun evlendirilmesi kararı alınmıştır.⁴⁷

Başta ortaya koyduğumuz çatışmanın yaşamsallığı ve ön kabulü bağlamında, konar-göçer devlet ve topluluklarla ittifak çabalarının, Mezopotamya'nın yerleşik devletlerinin birinde sonuç verdiğinde bir diğerinde savaşa dönüşebildiğini tahmin etmek zor görünmektedir. Nitekim, Bâbil kralı Hammurabi'nin (MÖ 1792-1750) yaptığı seferlere göre düzenlenen hâkimiyet yılları yazıtında 37. yıl, Gutiler, Sutular (su-tu-um), Turukkular, Kakmular (ka-ak-mu-um)

⁴⁵ Potts, *Age*, s.38, 40. Jesper Eidem ve Jørgen Læssøe de Turukkuların merkezinin Urmiye Havzası olduğu görüşünde: Urmiye havzası Zagros dağlarının ana giriş alanlarından biridir. Burası Turukkuların merkezi olmaya en uygun yer görünmekte. Güneydeki Kürdistan'ın Raina bölgesinin vadileri dar olup değişik krallıklarca yerleşilmiş durumdaydı. Dolayısıyla Turukkular bu bölgenin ya doğusunda ya da kuzeydoğusunda ve büyük ihtimalle Urmiye havzasında yer almış olmalıdır. Jesper Eidem, Jørgen Læssøe, *Age*, s.28.

⁴⁶ Jesper Eidem, Jørgen Læssøe, *Age*, s.25, 37.

⁴⁷ Stephanie Dalley, *Mari and Karana: Two Old Babylonian Cities*, Gorgias Press, New Jersey 2002, s.37, 151; K. R. Veenhof, Jesper Eidem, *Mesopotamia: the Old Assyrian period*, Brill, Leiden, 2006, s.109.

ve Subirlerin ülkelerine yaptığı seferlere ayrılmıştır.⁴⁸ Turukku ve Subir (Subartu) ülkelerinin Mezopotomya tabletleri ve yazıtlarındaki varlığının Âsur kralı II. Sargon döneminde (MÖ. 721-705) de devam ettiğini görüyoruz.⁴⁹

Öte yandan, Mari mektuplarını yayınlayan Wolfgang Heimpel, Mari arşivinde, Orta Bâbil dönemine tarihlenen sözlük niteliğindeki bir metinde, şu dillerin listelenmiş olduğunu kaydetmektedir: Akadca, Amurruca (esasen Martuca olmalı), Sutece (Ing.= Sutean), Subarca (Subirce), Elamca ve Gutice. Heimpel'e göre Subirce Hurriceye karşılık gelmektedir. Mari metinlerine göre onların, Dicle'yi geçip batı yakasındaki yerleşimleri istila etmek, karakteristik tavrıydı.⁵⁰

Mari Krallığı Terka ve Hana: Terka antik şehri, (yeni adıyla Tel Aşara) Suriye'nin batısında, Fırat nehrinin Habur nehriyle birleştiği bölgenin biraz aşağısında bulunmaktadır. Terka'nın Orta Mezopotomya'nın büyük tanrılarından Dagan'a ait tapınaklardan birinin bulunduğu bölgede yer alması ona ayrı bir önem katmaktadır.⁵¹

Terka Mari krallığı çiftçilik ve küçükbaş hayvancılıkla geçinen yerleşik ve konar göçer halklara hükmetmekteydi. Başka bir ifadeyle, ülke üzerinde, hem tarım ve hem de dağlık bölgelerde sürü hayvancılığı yapılmaktaydı. Sürü hayvancılığıyla geçinenlere çadırlı konar-göçer anlamında "Hana" adı veriliyordu. Bunlar yerleşik çiftçi halktan oldukça farklı olup yüksek düzeyde savaşçılık kabiliyetine sahipti. Mari mektuplarında söz edildiği üzere onlar, şehirli-lerin aksine, aslanlarla bile başa çıkabilmekteydi. Hanaların savaşma şevki görülmemiş düzeydeydi. Çadırlarda kamp kurarak yaşayan Hanaların merkeze bağlı yerel yöneticileri vardı. Hanalar tıpkı yarı-bağımsız diyebileceğimiz Türk-Iskit toplulukları gibi sürüleriy-

⁴⁸ Cuneiform Digital Library Initiative (CDLI) cdli.ucla.edu/tools/yearames/HTML/T12K6.htm

⁴⁹ The Melammu Project, Sargon Geography, 33-65:

http://www.aakkl.helsinki.fi/melammu/database/gen_html/a0000526.php

⁵⁰ Wolfgang Heimpel, *Letters to the King of Mari*, Eisenbrauns, 2003, s. 13, 29.

⁵¹ Wolfgang Heimpel, *Letters to the King of Mari*, Eisenbrauns, 2003, s. 13, 29.

le birlikte Mari krallığının hâkimiyet bölgesindeki çeşitli bölgelerde yer değiştirerek yaşamaktaydı⁵²

Şekil 2: Mezopotamya MÖ yk.2500-1000

Kaynak: <http://drkilgore.weebly.com/mesopotamia-maps.html> şablon alınarak üzerinde çalışılmıştır

Buccellati'lere göre, Terka Mari krallığı halkları muhtemelen başlangıçta tümüyle konar-göçerdi; bununla beraber, zaman içinde yerleşik hayata geçmeye başladılar. Mari arşivindeki Terka'ya ilişkin atıflar ve Terka'da yapılan kazılar sonucu elde edilen tabletler, Hana'nın hâkim olduğu döneme (yk. MÖ II. bin yılın ortaları) ilişkin önemli bilgiler ortaya koymuştur. Terka'da bulunan çivi yazılı anlaşma metinlerinden, Hana döneminde burada önemli ticarî faaliyetlerin olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber kervan yolu üzerindeki Terka'nın dağlık bölgelerinde yaşayan bağımsız konar-

⁵² Wolfgang Heimpel, *Ugarit*, PDF-Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

göçer halkların ticaret kervanlarına zarar verdiğine dair bilgiler de Terka tabletlerinde yer almıştır.⁵³

Terka'da yapılan kazılarda ortaya çıkartılan iki iskeletin dişleri 2013 yılında DNA testine tabi tutulmuştur. MÖ 2600-1900 yıllarına tarihlendirilen iskeletlerde tespit edilen haplo grupların günümüz Hindistan, Pakistan, Tibet ve Himalaya bölgelerinde yaşayan halkların DNA'larıyla örtüştüğü tespit edilmiştir.⁵⁴

Yukarıda verilen bilgilerin ortaya koyduğu üzere, Mezopotamya'nın eklemeli dil konuşan, konar-göçer, yarı-göçebe ve savaşçı halklarının yaşam tarzları ve dilleri açısından Türk-İskitlerle olan yakınlığı açıktır. Mezopotamya'nın incelediğimiz bilinen en eski halklarından geriye kalan yazılı ve arkeolojik kaynakları böyle bir bakış açısıyla inceleme fikri, ülkemizde ya da diğer ülkelerde bugüne kadar gereken ilgiyi görememiştir. Devlet destekli arkeolojik kazılar, yaygın, ayrıntılı ve uzun soluklu akademik araştırmalar; devlet ya da sivil toplum destekli araştırma projeleri vb. çalışmalar yapılamadığı sürece, Sümer veya genel anlamda Mezopotamya konar-göçer halklarının tarihindeki Türk-İskit kültürü ve dilinin izlerini bütünüyle bulup ortaya çıkarma fırsatı hiçbir zaman yakalanamayacak demektir. Bu durumda, Semitik önyargılı bilim insanlarının ortaya koyduğu Mezopotamya tarih yazımını sorgusuz sualsiz kabul etmek durumunda kalmaya devam edilecektir.

⁵³ Şu iki yayından çalışılarak özetlenmiştir: Giorgio Buccellati ve M.K. Buccellati, "Terqa and the Kingdom of Khana", *Ebla to Damascus*, Smithsonian Institution, Washington 1985, s.217-222. Giorgio Buccellati "The Kingdom and Period of Khana", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, no. 270, Mayıs, 1988, s. 43-61.

⁵⁴ H.W. Witas, vd., "mtDNA from the Early Bronze Age to the Roman Period Suggests a Genetic Link between the Indian Subcontinent and Mesopotamian Cradle of Civilization". *PLoS ONE* 8(9): e73682. doi:10.1371/journal.pone.0073682.

Bibliyografya:

- Adkins, Lesley. *Empires of the Plain: Henry Rawlinson and the Lost Languages of Babylon*, New York: St. Martin's Press, 2004.
- Ahmetneyoğlu, Ali. "Tarihçi Theophanes Confessor ve Eserinin Türk Tarihi Açısından Ehemmiyeti". *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 19. Sayı, 2009/2: 285-296.
- Alghasem, Dadvar Abou. "The Socio-cultural Conditions of Women in Elamite Civilization". *Woman in Culture and Art (Women's Research)* 4 (1-2010): 95-114.
- Averbeck, Richard E. "Myth, Ritual, and Order in 'Enki and the World Order", *Journal of the American Oriental Society* 123 (4-2003): 757-771.
- Baştav, Şerif. "Sabir Türkleri". *Belleten* 17 (4-1941):53-99.
- Black, Jeremy. *Reading Sumerian Poetry*. Londra: The Athlone Press, 1998.
- Booth, Arthur John. *The Discovery and Decipherment of the Trilingual Cuneiform Inscriptions*. Londra: Longmans, 1902.
- Buccellati, Giorgio ve M.K. Buccellati. "Terqa and the Kingdom of Khana". *Ebla to Damascus*. Washington: Smithsonian Institution 1985, 217-222.
- Buccellati, Giorgio. "The Kingdom and Period of Khana". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 270 (1988): 43-61.
- Dalley, Stephanie. *Mari and Karana: Two Old Babylonian Cities*, New Jersey: Gorgias Press, 2002.
- Eidem, Jesper ve Jørgen Læssøe. *The Shemshāra Archives I: The Letters*. Danimarka: 2001.
- Endrey, Anthony. *Sons of Nimrod: The Origin of Hungarians*. Melbourne: Hawthorn Press, 1975.
- Gazerani, Saghi, *The Sistani Cycle of Epics and Iran's National History*, Brill, Leiden 2016.
- Hallo, William W. *The World's Oldest Literature: Studies in Sumerian Belles-Lettres*. Leiden: Brill, 2010.

- Heimpel, Wolfgang. *Letters to the King of Mari*. Eisenbrauns: 2003.
- Horowitz, Wayne. *Mesopotamian Cosmic Geography*. Indiana: Eisenbrauns, 1998.
- Ibn Haldûn. *Mukaddime Ibn Haldûn*. Beyrut: Dârel Fikr, 2001.
- The Chronicle of Jhon, Bishop of Nikiu*. Tecüme: R. H. Charles. Londra: Williams & Norgate, 1916.
- Karatay, Osman. “Suvarlar: Doğu Avrupa’nın Esrarengiz Kavmi”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 10 (1-2010): 99-116.
- Kaşgarlı Mahmûd. *Dîvanü Lügâti’t-Türk*. Çeviri: Besim Atalay. Ankara: TDK Yayınları, 1999.
- Kramer, Samuel Noah. *The Sumerians: Their History, Culture, and Character*. Chicago: University of Chicago Press, 1963.
- Mes’ûdî. *Mürûcu’z-Zeheb ve Me’adinu’l-Cevher*. Kâhire: Mektebe et-Tevfika, 2003.
- Mes’ûdî. *Kitâbu’t-Tenbîh ve’l-Eşrâf*. Leiden: Brill, 1893.
- Michalowski, Piotr. “Observations on ‘Elamites’ and ‘Elam’ in Ur III Times”. *On the Third Dynasty of Ur: studies in honor of Marcel Sigrist*. Editör: Piotr Michalowski, Boston: American Schools of Oriental Research, 2008, 109-124.
- Pinkerton, John. *A Dissertation on the Origin and Progress of the Scythians or Gots*. Londra: 1787.
- Pines, Shlomo ve Tuvia Gelblum. “Al-Bîrûni and Patañjali”. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 29 (2-1966): 302-325.
- Potts, Daniel T. *Nomadism in Iran: From Antiquity to Modern Era*. New York: Oxford University Press, 2014.
- Tudelalı Benjamin ve Ratisbonlu Petachia, *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslâm Dünyası Gözlemleri*, Çeviren: Nuh Arslantaş, IFAV yayınları, İstanbul 2009.
- Rashidi, Runoko. “The Kushite Origins of Sumer and Elam”. *Ufahamu: A Journal of African Studies* 12 (3-1983): 215-233.
- Sayce, A. Henry. *The Archaeology of the Cuneiform Inscriptions, Society for Promoting Christian Knowledge*. London: 1908.

Speiser, E.A. "Hurrians and Subarians". *Journal of the American Oriental Society* 68 (1-1948): 1-13.

Stolper, Matthew W. "Elamite". *The Cambridge Encyclopedia of the World's Ancient Languages*. Editör: Roger D.Woodard. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, 60-94.

Taşgöl, Ahmet. "Türk". *TDV*. Ankara: (2012, c.41), 467-474.

Witas, H.W. vd., "mtDNA from the Early Bronze Age to the Roman Period Suggests a Genetic Link between the Indian Subcontinent and Mesopotamian Cradle of Civilization". *PLoS ONE* 8(9): e73682. doi:10.1371/journal.pone.0073682.

(<http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0073682>)

el-Ya'kubî. *Tārīh*. Leiden: Brill, 1883.

A praise poem of Išme-Dagan. c.2.5.4.01, ETCSL. <http://etcsl.orinst.ox.ac.uk>, 24/06/2015.

A praise poem of Šulgi (Šulgi C). c.2.4.2.03, ETCSL. <http://etcsl.orinst.ox.ac.uk>, 24/06/2015.

Enki and the world order. c.1.1.3, ETCSL (Oxford University, The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature) <http://etcsl.orinst.ox.ac.uk>, 24/06/2015.

Proverbs: Collection 7. c.6.1.07, ETCSL. <http://etcsl.orinst.ox.ac.uk>, 24/06/2015.

Inana ve Ebih. c.1.3.2, ETCSL. <http://etcsl.orinst.ox.ac.uk>, 24/06/2015.

Inana and Šu-kale-tuda. c.1.3.3, ETCSL. <http://etcsl.orinst.ox.ac.uk>, 24/06/2015.

Letter from Sîn-iddinam to the god Utu. c.3.2.05, ETCSL. <http://etcsl.orinst.ox.ac.uk>, 24/06/2015.

The lament for Eridug. c.2.2.6, ETCSL. <http://etcsl.orinst.ox.ac.uk>, 24/06/2015.

The lament for Unug (Uruk). c.2.2.5, ETCSL. <http://etcsl.orinst.ox.ac.uk>, 24/06/2015.

The lament for Urim. c.2.2.2, ETCSL. <http://etcsl.orinst.ox.ac.uk>, 24/06/2015.

The marriage of Martu: t.1.7.1, ETCSL. <http://etcsl.orinst.ox.ac.uk> , 24/06/2015.

Felling Trees in Šubria (ABL 0507): SAA 05 025.

<http://oracc.museum.upenn.edu/saao/saa05/P334348/html> , 24/06/2015.

Hammurabi, CDLI (Cuneiform Digital Library Initiative):

<http://cdli.ucla.edu/tools/yearnames/HTML/T12K6.htm> , 24/06/2015.

Sargon Geograpy: (The Melammu Project, The Heritage of Mesopotamia and the Ancient Near East) http://www.aakkl.helsinki.fi/melammu/database/gen_html/a0000526.php , 24/06/2015.

Will Ursaya of Urartu Invade Šubria? (AGS 048): SAA 04 018.

<http://oracc.museum.upenn.edu/saao/corpus> , 24/06/2015.

ESKİ FARS, ESKİ YUNAN, ROMA VE ARAP KAYNAKLARINDA TÜRK-İSKİT YAŞAM TARZININ İZLERİ

Bir önceki bölümde Eski Mezopotamya'nın çivi yazılı tabletlerine konu olan konar-göçer topluluklar ile Türk-İskit yaşam tarzı arasındaki benzerlikleri inceledik. Çalışmamızın bu bölümünde ise bu halkların halefleri durumunda olduğunu ileri sürdüğümüz topluluklarla Türk-İskitlerin dil ve kültür unsurlarının aynılığını ortaya koymaya çalışacağız.

Türk, İskit/Saka, Massaget, Sarmat, Alan, Hun ve Tatar gibi aynı soy ve kültüre sahip olduğunu iddia ettiğimiz halklar topluluğunun Avrasya ve Doğu Asya coğrafyasındaki varlıklarına ilişkin bilgiler, Fars tarihinin yazılı kaynaklarıyla başlamaktadır. Fars kaynaklarını takiple, kabaca Hristiyanlık yazını hariç - bunu bir sonraki bölümde ele alacağız - Âsur, Yunan, Roma, Çin ve Arap kaynaklarında da bu yönde bilgiler mevcuttur.

Aşağıda ayrıntılarıyla göreceğimiz üzere, Farsların kutsal metni Avesta'da sözü edilen Tûran ülkesinin kralı Afrasyâb'ın hâkimiyetindeki halkların doğrudan "Türkler" olarak ifade edilmesi, önce Arap kaynaklarında ve hemen akabinde Avesta'nın bir tür şerhi durumundaki Şahnâme'de ortaya koyulmuştur. Eski Yunan ve Roma yazarları ise İskit/Saka, Massaget, Sarmat, Alan, Hun ve Tatarların aynı halklar olduğunu belirtmişlerdir. Bu halkların varlığını ve yaşam tarzını, dil ve kültür unsurlarını, özellikle de Türk-İskitlerin dil ve kültür unsurlarının aynılığını ortaya koymaya çalışacağız.

Örneğin, Erken Dönem (MS 7. yüzyıl) Bizans tarihçisi Theophylact Simocatta, Doğu İskitlerinin kendileri tarafından “Türkler” olarak adlandırıldığının altını çizmiştir. Ayrıca, Hunların tarihinin o dönemki bütün dünya tarafından Türklerin tarihi olarak bilindiğini ve Farsların da kuzey-doğuda yaşayan Hunlara “Türkler” dediğini kaydetmiştir.⁵⁵ Arap coğrafyacı el-İdrisî (1099-1161), coğrafyasında “Türk İskityası” adı altındaki topraklardan söz etmektedir.⁵⁶ Suriye patriği Michael (ö. 1119) kroniğinde, “Türklerin” ilk kez ortaya çıkışlarının Fars kistrâsı Kiros (ö. yk. MÖ 522) döneminde olduğunu söylemektedir. Kiros, Türklerden oluşturduğu orduyla Âsurluları yenmiştir. Arkasından bir Türk olan Holophernes’i Filistin’e göndermiştir. Patriğe göre Kiros’tan sonra Fars kistrâları Türkleri Sâsânîler’e değin paralı asker olarak istihdam etmiştir.⁵⁷ Bizanslı tarihçi Chalcocondylas (yk. 1430-1470) Türk ve İskit ilişkisi hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir: Türklerin İskitlerin torunu olduğunu söyleyenler bütünüyle haklıdır; çünkü Türk gelenekleri İskitlerinkinden çok farklı değildir. Üstelik neredeyse aynı dili konuşmaktadırlar. Tarihçi kendi döneminde Avrupa’da “Orda” denen yerde yaşayan İskitlerin, “rahatça” Türkler olarak algılanabileceğinin altını çizmektedir. Zira iki millet aynı hayat tarzından ve giyim-kuşamdan hoşlanmaktadır. Ayrıca Chalcocondylas’a göre “İskit” adı konar-göçer hayat tarzını seçmiş kişiyi tanımlamaktadır.⁵⁸ Son bir örnek olarak Isaac Newton’un kaleme aldığı tarihe bakalım. Newton Karadeniz’in kuzeyindeki konar-göçer İskitleri Avrupa’nın ilk insanları olarak tespit etmiştir. İlaveten Newton’a göre Âsurluların

⁵⁵ Warren Soward, “Theophylact Simocatta and the Persians”, *Sasanika Sources*, California State University, Fullerton, s.23, 41. <http://www.sasanika.org/wp-content/uploads/Theophylact.pdf>

⁵⁶ İdrisî, *Nuzhetu'l-Mustak fi İhtiraki'l-Âfak*, ‘Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1988, c.2, s. 922-924.

⁵⁷ *The Chronicle of Michael the Great*, Tercüme: Robert Bedrosian, 1871, s. 389.

⁵⁸ *Selections from Laonicus Chalcocondylas*, Tercüme: Greg Fox http://mq.edu.au/research/centres_and_groups/ancient_cultures_research_centre/research/cultural_heritage/PDF/Articles/iv - https://rantey.org

Mısır ve Etyopya'yı ele geçirdiği dönemde “Ceyhun nehrinin ötesindeki Tûran ya da Türkistan İskitleri” Farsların ülkesini istila etmiştir. Onların akınlarından faydalanan batıdaki devletler Fars hâkimiyetine karşı isyan etmeye başlamıştır.⁵⁹

Eski Dünyada Coğrafi ve Siyasî Taksimat

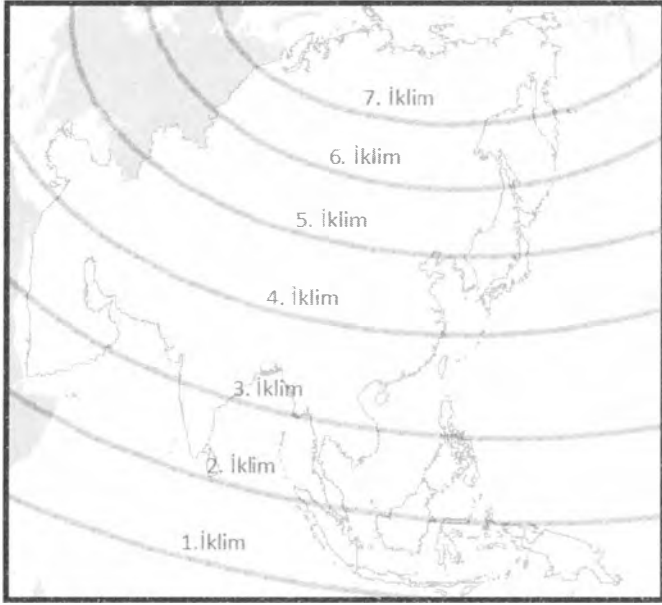
Esas başlığımızın girişi kapsamında değineceğimiz bir başka mesele, eski halkların dünya coğrafyasını nasıl taksim ettikleri ve dolayısıyla Türk-İskit halklarını nerelerde algıladıklarına dair tarihsel kayıtlar olacaktır. Böyle bir bilgilendirmenin bütünsel bir eski dünya bakışına katkıda bulunacağı düşünülmüştür. Bu aşama için matematiksel coğrafyaya, dolayısıyla doğu ve batı coğrafya külliyyatına hâkim; analitik ve eleştirel bir ilmî hassasiyete sahip olduğunu eserlerinden bildiğimiz Harezmi âlim Ebû Reyhân el-Bîrûnî'nin *Kitabu't-Tefhîm* isimli eserindeki dünya coğrafyası kısmını kendimize temel rehber edindik. Burada yer alan taksimatlara sırasıyla bakalım:

1. Yedi İklim Taksimi: Bîrûnî, üzerinde insan topluluklarının yaşadığı dünya coğrafyasının eski dünya halkları tarafından taksim edilme biçimleriyle ilgili olarak öncelikle, Batlamyus/Ptolemy (MS 90-168) Coğrafyasında da kullanıldığı üzere Yedi İklim taksimini izah etmektedir. Ebû Reyhân'a göre, coğrafya sanatına sahip insanlar – ki Ya'kûbî'ye göre bunlar Hintli bilginlerdir⁶⁰ - yerleşik dünyayı yedi uzun şerite taksim edip bunlara “iklimler” adını vermiştir. Taksimat işlemi - kuzey yarımkürede ve güneyden kuzeye doğru - Ekvator'a paralel olarak doğudan batıya doğru gerçekleştirilmiştir. Komşu şeritler arasında, her şeridin orta noktasında en uzun yaz gününde yarım saat kadar bir farklılık olmasına dikkat edilmiştir. Çünkü bu şartın değişimi sadece paralellere bağlı olup, meridyenlerle bir ilgisi yoktur. Meridyenlere bağlı olan gün ve gecenin baş-

⁵⁹ *Newton's Revised History of Ancient Kingdoms*, Hazırlayanlar: Larry ve Marion Pierce, Master Books, London 2008, s. 67, 69.

⁶⁰ Ya'kûbî, *Târîh*, Edü. M. El-Hîrî, Kitap Arşiv, 1983/1993-94, <https://arshiv.org>

langıç saatleri ise dikkat kesilmeksizin fark edilecek bir durum değildir. Orta iklim olan Dördüncü İklim’de en uzun yaz günü 14 saat; Birinci İklim’de 13 saat ve Yedinci İklim’de ise 16 saattir.⁶¹

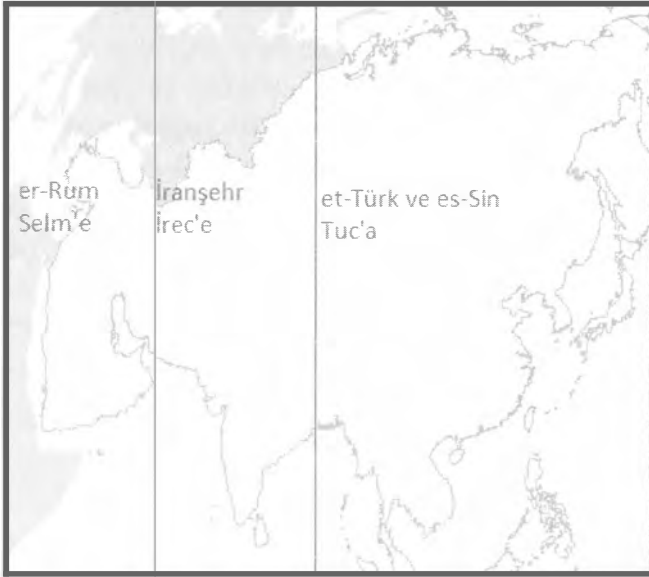
Şekil 1: Bîrûnî'nin Yedi İklim izahına göre eski dünyanın taksimi (yaklaşık uygulama); Çizim: ESÖ

Şablon harita: Michigan State University, Map Library

2. Feridûn Taksimi: Eski dünyada Yedi İklim taksimi yanında kullanılan bir başka coğrafik taksim biçimi Fars kısıralarından

⁶¹ Bîrûnî, *Kitâbu't-Tefhîm li Evâ'il Sınâ'ati't-Tecîm*, yazma nüshaları: Berlin, Staatsbibliothek, Ahlwardt 5666, Yıl:1238 (h.635), 44r, 44v, 45r, 45v, 46r digital version ; Berlin, Staatsbibliothek, 5665, Yıl:1430 (h.833), 42v, 43v, 44r, 44v, 45r digital version ; London, British Library Or. 8349, Yıl:1436 (h.839), 64r, 64v, 65r, 65v, 66r digital version (Qatar Digital Library). Dünya kütüphanelerindeki tüm el-Bîrûnî eserlerinin ayrıntılı listesini bir web sayfasında toplayıp dijital yazma ve baskılarını okura sunan Sayın Jan Hogendijk'e <http://www.albiruni.nl/> ve dijital hizmet sağlayan söz konusu kütüphanelere sonsuz teşekkürle Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <http://rantey.org>

Ferîdun'a nispet edilmektedir. Ferîdun'un taksimi, dünyayı üç oğlu arasında uzunlamasına üçe bölmeleriyle oluşmuştur. et-Türk ve es-Sin (Çin) ülkelerini içeren doğu bölümünü Tûc'a; er-Rûm ülkesini içeren batı kısmını Selm'e; ikisinin ortasında kalan İranşehr bölümünü de İrec'e vermiştir.

Şekil 2: Bîrûnî'nin, Ferîdun Taksimi izahına göre eski dünyanın kısımları (yaklaşık uygulama); Çizim: ESÖ

Şablon harita: Michigan State University, Map Library

3. Nuh Peygamber Taksimi: Ebû Reyhân, Ferîdun Taksimi'nin dışında bir başka üçlü dünya taksiminin, Nuh Peygamber'e nispet edildiğini ifade etmektedir. Buna göre Nuh Peygamber dünyayı üç oğlu arasında paylaşmıştır: siyahî insanların yaşadığı güneyi Hâm'a; beyazların yaşadığı kuzeyi Yafes'e ve iki bölge arasında kalan, buğday tenlilerin yaşadığı ülkeleri de Sâm'a vermiştir.⁶²

⁶² *Kitâbu't-Tefhîm*, yazma nüshaları: 5666, 45r, 45v, 5665, 44r, 44v, 8349, 65r, 65v. Bu taksimin öyküsü PDF kitap Arşivi bölümünde deşinir. <https://www.ozcan.org.tr/>

4. Yunanlıların Taksimi: Bîrûnî'ye göre eski Yunanlılar da dünya coğrafyasını üçe taksim etmiştir. Onların taksiminde bilinen dünya, Mısır coğrafyası aracılığıyla üçe ayrılmaktadır. Mısır'ın doğusundaki topraklara Asya (= ايسيا, *Îsyâ*) adı verilmiştir. Batısında ise Şâm Denizi (Akdeniz) bulunmakta olup güneye ve kuzeye doğru ikiye ayrılmaktadır. Güneye doğru olan topraklara Libya (= لوبيا, *Lûbyâ*) adı verilmektedir. Libya bölgesinde siyah ve kahve renkli tene sahip insanlar yaşamaktadır. Şâm Denizi'nin kuzeyine doğru olan topraklara ise Avrupa (= اورفي, *Ûrufî*) adı verilmektedir. Orada ise beyazlar ve sarışınlar yaşamaktadır. Mısır'ın doğusundaki topraklar batısındakinin iki katı kadardır. Bu topraklar Irak ve Horasan olarak ikiye ayrılır ve ikisine birden Küçük Asya adı verilir. Geri kalan topraklar ise Büyük Asya'dır.

Şekil 3: Bîrûnî'ye göre Yunanlıların Taksimi ve eski dünyanın kısımları (yaklaşık uygulama); Çizim: ESÖ

Şablon harita: Michigan State University, Map Library

5. Hermes Taksimi: Bîrûnî, Farşlıların bir başka taksim biçimi olarak, coğrafyalar üzerindeki saltanat sahiplerine göre ülkeleri (kışvâr) yediye ayırdıklarını söylemektedir. Farşlılar bu taksim bi-

çimini (Bâbil ve Mısır hükümdârı⁶³) Hermes'e nispet etmişlerdir. Taksimde sırasıyla, Hind ülkeleri, Batı (*el-garb*) ülkeleri, Şâm ve Mağrib ülkeleri, İranşehr ülkeleri, Rûm ve Saqâlibe ülkeleri, Hazar ve Türk ülkeleri ve Çin ve Tibet ülkeleri yer almaktadır. Ebû Reyhan Hermes taksimini aşağıdaki şekilde izah etmiştir:⁶⁴

Şekil 4: Bîrûnî'nin verdiği Farıların (Bâbilli) Hermes taksimi

⁶³ Ibnu'n-Nedîm'in (ö. 995) Ebû Sehl bin Nebbaxh'ın (ö. 810'dan sonra) *Kitâbu'n-Nehmutân* isimli eserinden aktardığı bilgilere göre Hermes adı Keldânicede *Utarid* (Merkür) anlamına gelmektedir. Hermes, Iskender seferlerinden önce Bâbil ve Mısır'da hüküm süren bilge bir kraldı. Onun ve Irak'ın Sevad bölgesindeki diğer bilge kralların Bâbil'de ortaya koyduğu ve oradan keşintisiz bir şekilde zayıf medeniyetlere aktarılan kültür Iskender'in Bâbil ve Fars seferiyle bir kısmı tercüme yoluyla batıya aktarıldıktan sonra çok büyük ölçüde yakılarak yok edildi. Bu felaketin ardından doğudaki ülkelerde tarih, medeniyet ve kültür aktarımında zaaf ve karmaşığa başgösterdi. Ibnu'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, Tahkîk: Rızâ-Teceddüd, (Tarihsiz), s. 299-300. Ibnu'l Fakîh el-Hemedânî (ö. yk. 975) de Hermes'in –coğrafya bilgisine atıfla olmalı– her bir iklimin yedi yüz fersah olduğu bilgisinin Hermes'e ait olduğunu söylemektedir. Ibnu'l-Faqîh el-Hemedânî, *Kitâbu'l-Buldân*, 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1996, s. 62; Brill, Leyden 1885, s. 6.

⁶⁴ *Kitâbu't-Telhîm*, yedinci cilt, s. 5666, 46n. 5665, 44y. 45r; 8349, 66r.

6. Hintlilerin Taksimi: Bîrûnî'ye göre Hintliler dünya coğrafyasını dokuza taksim etmişlerdir. Dört ana yön ve ara yönlerle uygun olan bu taksime *kend* (= کند) adı verilmiştir. Bîrûnî, Hintlilerin taksimini bir tablo yardımıyla aşağıdaki biçimde vermektedir.⁶⁵

Doğu ve	Güney arası yerler	Güney	Güney ve	Batı arası yerler
	اکنى/لکنى	دکشن	تیرب	
Doğu	یورب	Ülkelerin merkezinde مدرلش	تلم	Batı
Doğu ve	التس	اوتر	بایت	Batı arası yerler
	Kuzey arası yerler	Kuzey	Kuzey ve	

Şekil 5: Bîrûnî'nin çizimine göre Hintlilerin dünyayı taksimi

Ayrıca, modern tarihçilerden D.C. Sincar ise eski Hint coğrafyası üzerine yazdığı kitabında, eski Hint metinleri *Puranalarda* dünya coğrafyasının yedi *dvīpā*'ya taksim edildiğini söylemektedir – ki bu bilgi el-Ya'kübî'nin Yedi İklim taksimatını Hintlilere atfetmesiyle örtüşmektedir.⁶⁶ Puranik metin *Sapta-dvīpā Vasumatī*'de verilen bilgiye göre *dvīpalar*dan birinin adı *Sāka-dvīpā*'dır. Burası, Seyhun-Ceyhun arasında bulunan bölge olup Sakalarla meskûndur. Buradaki Sakalar sonraları İran'ın doğusundaki Kandahar'daki Helmund vadisine göçmüştür. Sakaların eski ve yeni yurtları eski Yunanlılarca İskitya olarak anılmıştır.⁶⁷

⁶⁵ *Kitābu't-Tefhīm*, yazma nüshaları: 5666, 46r; 5665, 44v, 45r; 8349, 66r.

⁶⁶ Ya'kübî, *Tārīh*, s.93-94.

⁶⁷ D.C. Sincar, *Studies in the Geography of Ancient and Medieval India*, Motilal Banarsidass, Delhi 1965, s.205. Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

A. Fars Kaynaklarında Türk-Saka/İskitler

Bu başlık altında, Fars ve Âsur kaynaklarına “Tûc”, “Tûr”, “Türk”, “Saka”, “İskuza” ve “Sahi” isimleriyle yansıyan konar-göçer ve savaşçı Türk-İskit halklarının dil ve yaşam tarzı aynılığını kronolojik sırayla ortaya koymaya çalışacağız. Bilindiği gibi Fars kaynakları arasında en eskisi, kutsal metin *Avesta*’dır. Zerdüş’tün getirdiği *Avesta*’nın bugünkü hâlinin “tam” olmadığı meselesine uzun uzadıya değinmeyecek olsak da, kaynaklarda yer alan Dâra bin Dâra’nın hazinesinde saklanan deri üzerine altın suyuyla yazılmış *Avesta* nüshasının İskender’in emriyle yakılıp yok edildiği; sonrasında kısmen (yaklaşık 2/5’inin) yeniden yazıldığı bilgisini aktarmadan geçmemeliyiz.⁶⁸ Eski Yunan ve Roma tarih yazarları *Avesta*’nın sahibi Zerdüş’tü “Truva’nın düşüşünden” 5000 yıl; Serahs’ın (MÖ 486-465) Atina seferinden 6000 yıl öncesine tarihlendirmiştir.⁶⁹

⁶⁸ *Maziden Kalanlar, el-Âsâr el-Bâkiye*, Tercüme: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2011, s. 176; İbnü’n-Nedîm, *Age*, s. 299-300. Ahsen Batur, *Âsârü’l-Bâkiye*’nin bu sayfalarının Sachau baskısında eksik olduğunu ve eserin Rusça çevirisinden aktarıldığını belirtmektedir. *Age*, s. 173. Bîrûnî, *Avesta*’nın tamamının İskender’in doğu seferi öncesinde otuz *nask*, yani bölümden oluştuğunu fakat kendisinin de yaşadığı dönemde sadece on iki bölümden oluştuğunun altını çizmektedir. *Age*, s. 176. Üstâd’a göre, İsâ Peygamber’in göğe çekilişine kadar Farslar arasında Zerdüş’tün getirdiği Mecûsilik dini üzerinde olmada hiçbir ayrılık yoktu. İsâ’dan sonra onun Havarîlerinin Hristiyanlığı yaymak için dünyaya yayılmaları ve İran coğrafyasına da gelmeleri sonucu Mecusîler arasında İsâ’nın sözlerine kulak verenler oldu. Böylece ayrılıklar başladı. Ebû Reyhân el-Bîrûnî, *Âsârü’l-Bâkiye ‘anîl-Qurûnî’l-Hâliye*, Hazırlayan: C. Eduard Sachau, Leipzig 1878, s. 207.

⁶⁹ Romalı yazar Pliny the Elder’e (MS 23-79) göre Knidoslu Eudoxus (MÖ 395-390) ve Aristo (MÖ 384-322) Zerdüş’tün, Plato’nun ölümünden 6000 yıl önce yaşadığını söylemişlerdir. Diogenes Laertius, *Lives of Eminent Philosophers*, Tercüme: R.D. Hicks, Harvard University Press, Cambridge 1972. Laertesli Diogenes’in (MS 3.yy, Kilikya) aktardığı bilgilere göre Efesli Platonist Hermodorus (MÖ 4.yüzyıl) matematik kitabında Zerdüş’tün yaşadığı dönemi Truva Savaşı’ndan 5000 yıl önceye tarihlendirmektedir. Diogenes’in verdiği bir başka kaynak ise Lidyalı tarihçi Xanthus’tur (MÖ 5.yy). Xanthus’a göre ise Zerdüş, Serahs’ın Atina seferinden (MÖ 480) 6000 yıl önce yaşamıştır. *Age*, s.2; William Smith, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Boston 1870, c.3, s. 1287.

Ebû Reyhân el-Bîrûnî ise eski halkların tarihlerini ele aldığı kült eserinde Zerdüş'tün Azerbaycanlı olduğunu söylemekte⁷⁰ ve yaşadığı dönemi, Mani'nin (216-276) *Şâbûrqâmna* atıfla yaklaşık MÖ 8. yüzyılın sonlarına yerleştirmektedir.⁷¹

İranlıların kötülük/öteki figürü hükümdâr Afrasyâb (*Frang-rasyân/frangrasi/fryânahyâ*), ülkesi Tûran (*Tûr/Tûrô/Tûir*) ve Tûranlı reisler *Avesta*'da önemli bir konuma sahiptir. Pehlevice sözlükte Tûr'un karşılığında “İran'ın düşmanı/ötekisi” ve “Tûran ülkesinden” tanımlamaları geçmektedir.⁷² Bununla beraber, tanrı Ahura Mazda, Zerdüş'tün atası Spitama'yla konuşmasında düalist sayılabilecek bir tavır sergilemektedir: O bir yandan Tûranî bir topluluk olarak tanımlanan⁷³ *Dânu*'ları ağır bir yenilgiye uğratacağını; reislerinin “onbinlerce” olan soyunu yok edeceğini; diğer yandan ise diğer üç ülkeler topluluğu –Aryân, Sairimyân, Saini ve Dânu/Dâhi– ile birlikte Tûran ülkelerinin kadın-erkek kutsal kişiliklerine ibadetin görev olduğunu vurgulamaktadır.⁷⁴

Avesta'da Afrasyâb, İran kistrâsı Hüsrev'in babası Siyavuş'u öldüren; “büyülü güce sahip ve zorba” Tûran hükümdârıdır. Fars halklarının birleştiricisi konumundaki kistrâ Hüsrev, kutsal güçler *Ashi Vanguhi* ve *Drvaspa*'ya yalvarıp Afrasyâb'ı Urmiye Gölü'nün (Caêcasta) ardında öldürmek için kendisine güç vermelerini istemektedir. Nihayet Hüsrev'in istediği olmuş ve yapılan savaşta, “İran'ın yedi beldesi ile denizleri/göllerini ele geçirmek isteyen Afrasyâb'ı öldürmüştür. Böylece hem Afrasyâb'dan kurtulmuş ve hem de babasının intikamını almıştır.”⁷⁵

⁷⁰ *Maziden Kalanlar*, Age, s. 176.

⁷¹ *Âsârü'l-Bâkiye*, Leipzig 1878, S.118.

⁷² D.N. MacKenzie, *A Concise Pahlavi Dictionary* Oxford University Press, London 1971, s. 84.

⁷³ *Avesta*, Frawardin Yaşt: 38. <http://avesta.org/>

⁷⁴ *Avesta*, Frawardin Yaşt: 38, 113, 123, 143. <http://avesta.org/>

⁷⁵ *Avesta*, Aşi Yaşt: 42, Dânuş Pîştakîp, Kistriş Yaşt: 57, Örnehtun. <http://avesta.org/>

Avesta'daki tanımıyla *Tûrîr Frangrasyân* (Tûranlı Afrasyâb), erken Ortaçağların Farsça ve Arapçasında "Türk Afrasyâb"a dönüşmüştür. Eski İran kistrâları soy ağaçlarına göre Afrasyâb⁷⁶, efsânevi İran hükümdârı Feridûn'un torunlarındanır. Dolayısıyla İranlıların kendi soylarından ortaya çıkartılmış öteki figürüdür. Bîrûnî *Âsâr*'da, ikinci grup eski Fars hükümdarları Eylânlılardan olan "Temiz" Feridun'un⁷⁷ Fars tarihinde ilk kez olmak üzere, İran topraklarını çocukları arasında böldüğünü ve bu konuya dair olan aşağıdaki şiirin bazı kistrâ oğullarınca nakledilerek kendisine ulaştığını belirtmektedir:⁷⁸

*Böldük mülkümüzü devrimizde
Kasabın kütüğünde eti böldüğü gibi
Şâm ve Rûm'u güneşin battığı yere kadar asil Selm'in kıldık
Ve Türk, Tûc'un kılındı*

⁷⁶ Bîrûnî, *Âsârü'l-Bâkiye 'anîl-Qurûni'l-Hâliye*, Fransa Ulusal Kütüphanesi, Arapça el yazmaları kısmı, nüsha tarihi: 1500-1600 arası, raf no:1489, s. [35r]. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8406161z> .

⁷⁷ Bîrûnî'nin birinci tablosunda Feridûn'un şeceresi şöyledir: Efrîzûn bin Efsân-kâv bin Esnân-nikâv bin Esnân bin Şehr-kâv bin Efsenân; Axhunkâv bin Efsiyân-ispezkâv bin Efsiyân-dîzekâv bin Efsân-nikâv bin Nefrûşen bin Cem el-Melik. . Bîrûnî, *Âsâr*, Fransa Yazması, s. [35r].

⁷⁸ *Âsâr*, Fransa Yazması, s. [33r]. Feridûn oğlu Tûc oğlu Türk Afrasyâb'ın hikâyesine, diğer Arapça kaynaklarda da yer verilmiştir. Örneğin ünlü tarihçi Taberî (ö.923) Fars kaynaklarına göre verdiği bilgilerde, "zalim Bâbil hükümdarı" Dahhak'ı öldüren Feridun'un, Dahhak tarafından öldürülen Cem'in neslinden geldiğini ortaya koymaktadır. Taberî de Bîrûnî gibi Feridun'un üç oğlu –Se(r)lm, Tûc ve İrec– olup ülkesini bu çocuklarına taksim ettiğini söylemekte; bununla beraber paylaşımın ayrıntılarına da değinmektedir: Feridun oklar aldrıp üzerine Fars beldelerinin adlarını yazdırıp çocuklarına çekti. Se(r)lm'e Rum ve batı ülkeleri; Tûc'a Türk ve Çin ülkesi; ve İrec'e de Irak ve Hint düştü. İrec'e Irak, yani Bâbil bölgesinin verilmesi diğer iki kardeşle kıskançlık yarattı ve bir araya gelip İrec'in üstüne yürüdüler. Tûc, ucu ilmikli bir ipi kardeşi Serm'e uzattı ve ipi İrec'in üstüne atarak onu boğdular. Taberî'ye göre Türklerin (hanedan soyundan gelenleri öldürürken) ilmikli ip kullanmasının sebebi budur. Taberî, *Târîhu'l-Rusul ve'l-Mulûk*, Dâirel-Komâliyye, Beyrut 1986, s. 130-132.

*Türk ülkelerinde amcaoğlu(muz) hâkimdir
İranu'l-Irak'ı zorla aldık
Mülkü elde ettik nimette de galip biziz*

Bîrûnî'nin üzerinde çalıştığı “Farsların üzerinde ittifak ettiği” kronolojik bilgilere göre, Farslar tarihlerini üçe bölmektedir: Birinci dönem, ismi “canlı, konuşan, ölümlü kişi” anlamına gelen Farsların ilk insanı Keyûmers'ten başlar ve Iskender'in Dâra'yı (III. Daryus) katlet(tir)mesi ve Fars ülkesini ele geçirip oradaki hikmet hazinelerini ülkesine taşınmasıyla tamamlanır ve 3354 senedir. İkinci dönem o tarihten başlar ve Bâbek oğlu Erdeşir'in ortaya çıkışına kadar devam eder – ki ülke topraklarında iktidar tekrar Farslara geçmiştir; ve 537 senedir. Üçüncü dönem ise o tarihten itibaren, Şehriyâr oğlu Yezdigerd'in öldürülüp Sâsânîler devrinin bitmesi; İslâm hâkimiyetinin başlamasıyla sona ermektedir ve 406 senedir. Böylece Bîrûnî'nin, Manî'nin eseri gibi en güvenilir Fars kaynakları üzerinde çalışarak çıkardığı kronolojiye göre İslâm öncesi Fars tarihinin toplamı yaklaşık 4297 senedir.

Anılan uzun binyıllar içerisinde Feridun'un oğullarından Tûc'un (Tür) kronolojiye ilk yansıması, 2499 senesinde kardeşi İrec'i diğer kardeşi Selm'le birlikte katletme olayı vasıtasıyladır. el-Bîrûnî'nin kronolojik tablosunda Afrasyâb'dan, önce “Tûc'un oğlu” şeklinde yer alan başka bir kahraman daha vardır. Onun “İrânşehr üzerinde hâkim olana ve Menûşcher'in ölümüne kadar” geçen yılların sayısı (60 yıl) verildikten sonra, tablonun ünvanlar kolonunda *Frâsiyâb* ünvanıyla birlikte soy zinciri de verilmiştir. Soy zincirinde Tûc'un torunu olarak görünen Zebenâsb'ın oğlunun adı et-Türk'tür. Afrasyâb ise Tûc'dan sonra yedinci kuşaktır: “Frâsiyâb bin Neşenk bin İnet bin Ruşmen bin Türk bin Zebenâsb bin Arşasb bin Tûc” biçiminde verilmektedir.

Bîrûnî aynı bölümde, “ikinci tablo” olarak Hamza el-İsfehani'nin (ö. yk.970) tarih kitabında *Avesta*'dan faydalanarak çıkardığını belirttiği eski Fars hükümdarları tablosuna da yer vermiştir. Bu tabloya göre ise Afrasyâb, Farsların ilk insanı Keyûmers'ten toplam 2358 yıl

sonra kisrâ Menûşcehr'in halefi olarak tahta çıkan ve Farslar üzerinde toplam on iki yıl hüküm süren yedinci İran hükümdarıdır.⁷⁹

Esasen İskender istilası öncesi Fars dünyası için Türk Afrasyâb o kadar önemli bir figürdür ki, ona ithaf edilen iki bayram dahi vardır.⁸⁰ Öte yandan, *Avesta* geleneğinden beslenerek Abbâsî döneminde yazılmış olan *Şehristâni-i İranşehr* isimli kitap, Farşlıların bilinen en eski coğrafya kitabı olarak, eski çağlardan itibaren İran'ın dört bir yanındaki kentleri, kurucularıyla birlikte anmaktadır. Kitapta Afrasiyâb'ın İran coğrafyasında kurduğu bilgisi kendilerine ulaşan iki kentten; güneyde Sistân'ın (Susa, Sakaistan, Sicistan) merkezi Zerenc'den ve kuzeyde Azarbeycan'daki Ganzak'tan (Urmiye gölünün güneydoğusunda) söz edilmektedir.⁸¹ Yukarıda ifade edildiği üzere *Avesta*'da Hüsrev, Afrasyâb'ı Urmiye gölünün arkasında (bulup) öldürmek için kutsal güçlere dua etmişti. Kastedilen yerin Ganzak olması ihtimal dâhilindedir.

⁷⁹ *Âsâr*, Fransa Yazması, s. [31r]-[44r].

⁸⁰ Bîrûnî, İranlıların kutsal günlerine dair Fars kaynaklarından karşılaştırmalı olarak aktardığı bilgilerde *Rûz-i Tîr* ve *Rûz-i Mihr* isimli bayramların Afrasyab'la ilişkili olduğunu ifade etmektedir. *Rûz-i Tîr* bayramı, Tîr (= ok, yay) ayının (modern 4. ay - haziran) 13. günüdür. Bu bayram ismine sebep olan olayla ilgili iki rivayetten birincisi Afrasyâb'la ilgilidir. Afrasyâb İranşehr ülkesini ele geçirip Menûşcehr'i Taberistan'da kuşatınca ondan bir talebi olur. Bu talep, İranşehr ülkesinden bir ok atımı bölgenin kendisine verilmesidir. Menûşcehr bunu kabul eder ve Bîrûnî'ye göre *Avesta*'da mevcut bilgilerle örtüşen şekilde (mevcut *Avesta* nüshalarında rastlamadık) o anda İsfendermâd adlı bir melek gelip Afrasyâb'a bir yay yapımıcısına öğrettiği biçimde bir yay almasını söyler. Afrasyâb bu doğrultuda Ariş adlı bilge birisini ister ve oku o atar. Yayı parçalanır ve ok Taberistan ve Fergana arasına Horasan'ın ucuna kadar 1000 fersah uzağa ulaşır. Böylece o gün bayram olarak kutlanmaya başlar (*Âsârü'l-Bâkiye*, Leipzig 1878, s. 220). *Rûz-i Mihr* bayramı, Dey ayının (modern 10. ay - aralık) 16. günüdür. Bayram, İranşehr'in geri alınması ve Türklerden kurtulma; Türklerin ineklerini sürüp evlerine götürme anısına kutlanmaktadır (*Âsârü'l-Bâkiye*, Leipzig 1878, s. 226).

⁸¹ Touraj Daryaei, *Şahrestānīhā ī Ērānšahr*, Mazda Publishers, California 2002, s. 16, 18, 21. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Tür/Tûc oğlu Türk Afrasyâb, İran ile Tûran mücadelesi çerçevesinde Fars kimliğinin inşasında “öteki” motifi olarak Ebû'l-Kâsım Firdevsî'nin (940-1020) *Şâhnâme* isimli ünlü eserindeki en merkezî karakterdir. *Şâhnâme*, *Avesta*'da değinilen Farsların İran üzerindeki hâkimiyet serüveninin genişletilmiş hâlidir. Bu anlamda, İranlıların millî destanları konumundaki altmış bin beyitli *Şâhnâme*'de sık sık Tûranlıların kağanı Afrasyâb ve diğer Turanlı kahramanlar zikredilmiştir. *Şâhnâme*'yi 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında ilk kez bütünüyle İngilizceye çeviren Arthur ve Edmond Warner ikilisi, ilk cildin başındaki geniş giriş kısmında Tûranlılar ve dolayısıyla Türk Afrasyâb'ın İskitlerle olan aynılığının altını çizmektedir.⁸²

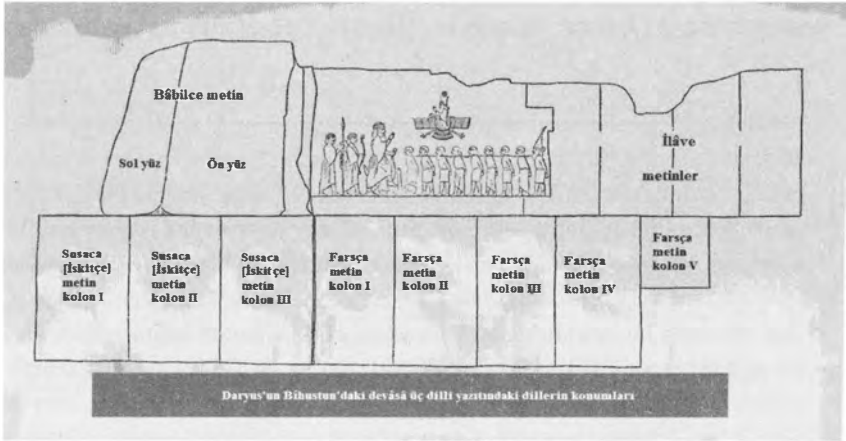
Çalışmamızın akışında ortaya koyacağımız gibi, esasen neredeyse yirminci yüzyılın ortalarına kadar dünya bilim çevrelerindeki hâkim görüş, Warnerların Tûranlıları ve dolayısıyla kurucu kağanları Afrasyâb'ı; Kimmerler, İskitler, Partlar, Hunlar ve Türklere bağlamasına⁸³ benzer bir minvaldedir. Örneğin ilk İslâm Ansiklopedisi olarak kabul edilen *Bibliothèque Orientale*'in yazarı ünlü oryantalist M. d'Herbelot (1625-1695) eserinde, Selçuklu Devleti'nin kurucusu Selçuk'un otuz dördüncü göbekten Tûran imparatoru Afrasyâb'ın torunu olduğunu kaydetmiştir.⁸⁴ Warner'lara dönersek, onlara göre eski İran üzerinde yaşayan halkların “ırklarıyla” ilgi

⁸² Örneğin eserin İngilizce çevirisinin sadece ilk üç cildinde; 1. (6 isim) 2. (20 isim) ve 3. (25 isim); [tümü 9 cilttir; Hourieh Yektatalab, Amin Karimnia, “Translations of Shahnameh of Firdausi in the West”, *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 2013; 16(3), s.45], Kağan Afrasyab hariç “Turanian hero” adı altında indekse yansımış elli civarında Türk ismi bulunmaktadır. İlk cildin önemli bir kısmı “giriş”e ayrıldığı düşünülürse, dokuz ciltte yaklaşık iki yüze yakın Türk kahramanın adı geçmiş olmalıdır. Tüm ciltlere ulaşamadığımız için test edemedik. *Shahnama of Firdausi*, Tercüme: A.George Warner-E.Warner, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co.Ltd, Londra 1905, 1906, 1908 c.I-II-III.

⁸³ A.George Warner-E.Warner, “Giriş”, *Shahnama of Firdausi*, s. 10.

⁸⁴ M. d'Herbelot, *Bibliothèque Orientale*, Paris 1697, s.800org

modern bakış açılarından ziyade, eski İranlıların kendi dönemlerindeki “etnisiteleri” ve bunun gelenekselleşmiş yaklaşımını incelemek gerekmektedir. Warner’lar, Fars İmparatorluğu’nun kurucusu I. Daryus’un (MÖ 550-486) Bihustun anıtsal yazıtını üç dilli – Farsça, Bâbilce ve Iskitçe– yazdırarak, eski İran’daki etnisiteler bağlamında yaptığı rehberlik neredeyse şüpheyi yer bırakmayacak kadar doğru olduğunu söylemektedir. Çünkü Daryus bu yaklaşım tarzıyla siyaseten, imparatorluğu üzerinde yaşayan dilleri üç ayrı halka referansta bulunmaktadır.⁸⁵

Şekil 6: Eski Farsça, Iskitçe (Sakaca) ve Bâbilce yazılan Bihustun yazıtının çizim hâli. Kaynak: *The Sculptures and Inscription of Behistun*, Ed. L.V. King, R.C. Thomson, British Museum, Londra 1907'deki, 5 nolu illüstrasyonun Türkçe uyarlaması. Hazırlayan: ESÖ

Gerçekten de İran'ın kuzeyindeki Kirmanşâh eyaleti sınırlarındaki Bihustun'daki yazıtın – uzun uğraşlarla bütünüyle kopyayıp – ilk kez deşifreyonunu gerçekleştiren İngiliz bilim adamı-asker Henry Rawlinson (1810-1895) soldan ilk üç kolonu (Sakaca anlamında olmalı) doğrudan “Iskitçe” olarak tanımlamıştır.⁸⁶ Aynı me-

⁸⁵ A.George Warner-E.Warner, Agm, s. 6-8.

⁸⁶ Dil bilimci Merritt Ruhlen'in Iskitçenin dilbilim tarihi üzerine verdiği derli toplu bilgileri kayda değerdir: “Asya dilleri: Afrika'nın kalabalıklığı ve karma-

tinler, daha sonraki çalışmalarda ait olduğu coğrafyaya atıfla “Susa-ca” ve “Elamca” şeklinde de anılmıştır. Yazıtın üst ortasındaki figür-lerde, Daryus’un kendisine isyan ettiği için tutsak aldığı dokuz vas-sal kralın sonuncusu, uzun ve sivri şapkasıyla Türk-İskit kralı (Sa-kacadaki ismiyle) “Sakka İskunka”dır.⁸⁷

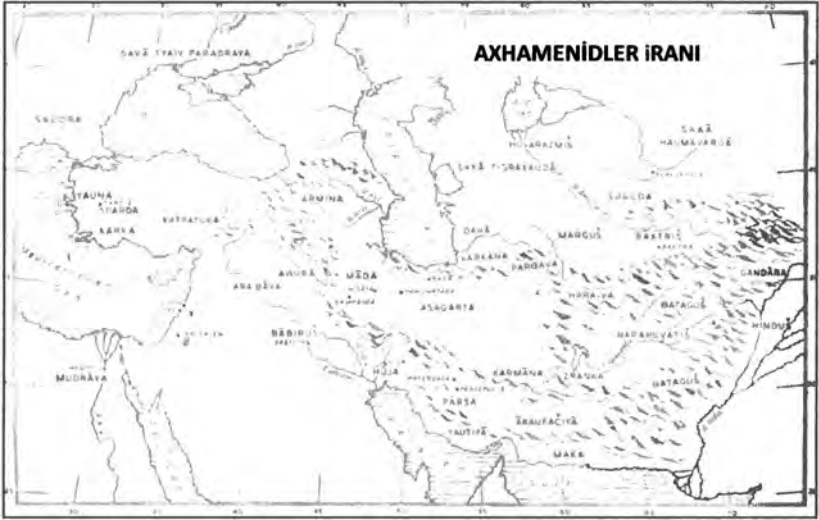
İran coğrafyasında yer alan kadîm Türk-İskit izlerinden bir baş-kası, Persepolis yakınlarındaki anıtmezarlar kompleksi Naqş-ı Rüs-tem’de bulunmaktadır. İranlıların Sicistan vâlisi ünlü kahraman Rüstem’e; onun hâlen var olmayan yazıtına nispet edilen Naqş-ı Rüstem’deki I.Daryûs yazıtında, değişik coğrafyalarda yaşadıkları

şıklığına karşın, Asya’nın dil ailesi küçük ve sadedir. Bu sebeple Asya dillerinin genetiği oldukça erken bir tarihte anlaşılabilirdi. 1730’da Strahlanberg, Kuzey Asya’nın ana dil ailesinin çerçevesini çizdi. Güney Asya ise ana genetik gruplar açısından 19. yy boyunca netleşti. Asya’nın kuzeybatı köşesinden başlayarak saat yönünde ilerlenirse dilsel resim şöyle belirir: Kuzeybatıda Samoyed ailesi: Ural dillerinin bir koludur. Hint-Hitit (Indo-Hitit) ailesinin çeşitli kollarından. Güneybatı Asya’da (Fars, Ermeni, Anadolu) ya da Güney Asya’da (Hintli, Toharistanlı) tespit edildi. Altay Dilleri: İlk kez 17 yy’da grameri ortaya çıkarıldı. 1730’da Strahlenberg tarafından sınıflandırıldı. Türkçe, Moğolca, Tungus-çaya ait aileler ile Korece, Japonca, Ainu’ca şeklinde üç isole dil vardır. Rasmus Rask 1834’te Altay dil ailesine Eskimo, Çukçi-Kamçatka dillerini dahil etti ve dil ailesinin adını “İskitçe” olarak yeniden adlandırdı. Max Müler, Rask’ın İskitçe ailesini genişleterek 1855’te Thaice, Tibetçe, Dravidyanca ve Malayca’yı da ekledi. Merritt Ruhlen, *A Guide to the World’s Language*, Stanford Univ. Press, Stanford 1987, s. 125, 127, 128.

⁸⁷ *The Sculptures and Inscription of Behistun*, Ed. L.V. King, R.C.Thomson, British Museum, Londra 1907, s. lxxiii. Daryus, Farsça I. kolonda hakimiyeti altındaki ülkeleri (s.4); Herbert Cushing Tolman, *Ancient Persian Lexicon*, American Book Company, New York 1908, s.5; Farsça II. kolonda, Bâbil sefe-rindeyken “Saka”nın da aralarında olduğu eyaletlerin kendisinden uzaklaştığını kaydetmiştir. *The Sculptures*, s.22; *Ancient Persian Lexicon*, s. 11.

Farsça V. kolonda ise ordusuyla birlikte Dicle’yi ve denizi aşır Saka ülkesine gittiğini; orayı ele geçirip kralları Skunka’yı (İskunka) tutsak ettiğini ve yerine bir başkasını koyduğunu söylemektedir (*The Sculptures*, s.81-82; *Ancient Persian Lexicon*, s.31) Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

anlaşılan üç ayrı Türk-İskit topluluktan söz edilmektedir: Hauma⁸⁸ içen Sakalar (*Sakā haumavarga*), sivri şapkalı Sakalar (*Sakā tigraxaudā*) ve deniz ötesindeki (muhtemelen Karadeniz) Sakalar (*Sakā tyaiy paradraya*).

Şekil 7: I. Daryus'un döneminde (MÖ 550-486) üç Türk-Saka/İskit topluluğunun bulunduğu coğrafyalar.

Kaynak: Richard N. Frye, *The History of Ancient Iran*, Beck, Münih, 1983, s. 413.

Yine I. Daryus döneminde, bir altın ve bir gümüş iki levha üzerine Bihustun'daki gibi üç dilli (Farsça, Sakaca-İskitçe ve Bâbilce) ve dört kopya şeklinde yazdırılmış bir metinde ise Soğd ötesinde yaşayan Türk-Saka/İskitlerden (*Sakā haumavarga*) söz edilmektedir. İran'ın Hamedan eyaletinde 1923 yılında bulunan levhalarda Kistrâ Daryus, kralığının sınırlarını izah ederken, Soğd ötesindeki

⁸⁸ Hauma, Zerdüştilikte ilaç ve esrliklik ve halüsinasyona sebep olan içki olarak kullanılan kutsal bir bitkidir – ki *Avesta*'da da geçer: Yaşna 9-11. Ayrıntılı bir çalışma için bakınız: David Stophlet Flattery, Martin Schwartz, *Haoma and Harmaline*, University of California Press, California, 1980.
Güncel PDF Kitap Arşivi: <https://www.mantey.org>

Türk-Saka/İskit ülkesinden, Etyopya'ya; Sind'den, Anadolu'daki Sard'a kadar geniş bir alanı kapladığını ortaya koymaktadır.⁸⁹

Fars tarihindeki Türk-Saka/İskit aynılığına dâir, Arap kaynakları da bazı kanıtlar sunmaktadır. Örneğin, Taberî'nin (ö.923) Fars kaynaklarından aktardığına göre, Bâbil hükümdarı Bahtunâsr zamanındaki (MÖ VII.yy) vâlilerden Lehrasp, Türklerle uzun yıllar savaş halinde olduğu için onların karşısındaki topraklarda Belh şehrini inşâ etmiştir.⁹⁰ Tarihçi'nin İbn Hişam'dan (ö.833) aktardığı bir başka rivâyet ise Mûsa Peygamber'in ortaya çıktığı yıllarda, Tûc'un torunu Menûşçehr ile Feridun'un torunu Afrasiyâb arasında savaşlar yapılmıştır. Fars hükümdarı Menûşçehr, hâkimiyetinin otuz beşinci yılında halkına verdiği söylevde onların ülkelerini Türklere karşı isteksiz savundukları için sınır bölgelerin Türkler tarafından ele geçirildiğini söylemiştir. Kendilerini Afrasiyâb'a bağlayan Türklerle Farslar arasında barış sağlandıktan sonra Taberîstan'dan bir ok atılıp sınır Belh şehri olarak kabul edilmiştir.⁹¹ Taberî, Hişam bin Kelbî'den (ö.819) nakille aktardığı bir başka rivâyette ise, Türklerin bir kısmının Menûşçehr döneminde Azerbaycan'da yaşadıklarını ifade etmektedir. Fars komutanı Şemîr, Azerbaycan'ı ellerinde tutan Türklerin üzerine gönderilmiş ve onları büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Şemîr, Türklere karşı kazandığı zaferi Azerbaycan'daki iki taşın üzerine de yazdırmıştır. Bu taşlar Taberî dönemindeki Azerbaycan'da meşhurdur.⁹²

Kaşgarlı Mahmûd ise Afrasyâb'ı Türklerin ilk atası olarak göstermektedir. Ona göre Afrasyâb, Tonga Alper'dir (Alper Tunga). Afrasyâb'ın kızı Kâz, Siyavuş'un karısıdır ve Kâz'ın şehrini kurduran kadındır.⁹³ Kaşgarlı, "han" kelimesini, "Türklerin en büyük hakanına

⁸⁹ Amélie Kuhrt, *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*, Routledge, New York 2010, s.409.

⁹⁰ Taberî, *Age*, c.1, s. 174.

⁹¹ Taberî, *Age*, c.1, s. 228.

⁹² Taberî, *Age*, c.1, s. 230.

⁹³ Kaşgarlı Mahmûd, *Divânü Lügâti't-Türk*, Çeviren: Besim Atalay, Türk Dil Kurumu, Ankara 1998, s. 250. Kaşgarlı'nın "kend/kent" ile bi-

verilen ad” şeklinde tanımlarken, Afrasyâb’a “hakan” adının verildiğini söyler ve bu unvanın uzun bir hikâyesi olduğunu kaydederek hikâyeyi aktarmaz. Bununla beraber Kaşgarlı’ya göre Afrasyâb’ın torunları da “han” adıyla anılmaktadır.⁹⁴ Öte yandan, Kaşgarlı, Türklerin kökenini Farslardan bütünüyle ayrı olarak Tevratî bir söylemle, Nuh Peygamber’in oğlu Yafes’in oğlu Türk’e bağlamaktadır. Türk, Rûm’dan Maçin’e uzanan Türk ülkesi üzerinde yaşayan yerleşik ve konar-göçer yirmi büyük topluluğa verilen addır. Bu büyük Türk topluluklarının “sayısını sadece Allah’ın bildiği” alt kolları da vardır. Örneğin Oğuzlar, yirmi iki alt topluluğa ayrılmaktadır. Türk adı – Rûm gibi – çoğul ve tekil olarak kullanılabilir. ⁹⁵

Memlükler dönemi tarih ve coğrafya âlimi el-Ömerî (ö. 1349) de İlhanlılar’dan bahsettiği bölümde Afrasyâb’ın “eski zamanlardan beri en muhteşem Tûran hükümdân” olduğunu ve İlhanlı tahtında oruran kişinin onun soyundan geldiğini kaydetmiştir. ⁹⁶

B. Âsur Kaynaklarında Türk-İskitler

Daha önceleri İran coğrafyasında Tûr/Türk ve Saka isimleriyle tanımlanan Türk-İskit adının Kuzey Mezopotamya’daki Âsurlular devletinde – Bîhustun Yazıtı’ndaki “iskunka”yı hatırlatır biçimde – “İskuza” (*ış-ku-za*) ve Mannea (*man-na-a*) ve Sahi (*sa-ḥi*) adlarıyla anıldığını görmekteyiz. Günümüze ulaşan yazılı tabletler, Âsur ülkesinin Türk-İskuza/İskitler beraberinde Kimmer (*gi-mir-ra*) ve Urartu (*uri*) halklarının tehdidi ve saldırısı altında olduğunu ortaya koymaktadır. O kadar ki, Kral Esarhaddon (MÖ 681-669) – galiba – kâhinleri aracılığıyla hâkimiyetinin değişik dönemlerinde güneş tanrısı Utu’ya

ten bütün şehirleri Türkler inşa edip isimlerini vermiştir [Semerkand (Semizkend), Yenikend, Taşkend/Özkend gibi] c.3, s.150.

⁹⁴ *Dîvanü Lügâti’t-Türk*, c.3, s.157.

⁹⁵ *Dîvanü Lügâti’t-Türk*, c.1, s. 28, c.3, s.414.

⁹⁶ el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, Çeviri: D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, 2014, s. 78. <https://rantey.org>

(Şamaş) danışıp ondan Türk-İskuza/İskitlerle ve diğer istilacı topluluklarla baş edebilmesi için kendisine yol göstermesini dilemiştir. Esarhaddon'un kehânet metinleri kil tabletlere aktarıldığı için günümüze kadar ulaşmıştır. Örneğin: Urmiye gölünün güneyindeki Mannea ülkesinde (*KUR.ma-na-a-a*) yaşayan Türk-İskuza/İskitler, ülkelerini terk edip *Hubuškia* (Hakkari) ve Harran üzerinden Âsur'u yağma ve talan etmeyi planlıyorlar mıydı?⁹⁷ Kral Esarhaddon *Hubuškia* ülkesine (Subriya/Subir/Subartu krallığı) bir elçi gönderse, Kimmerlerin ve Türk-İskuza/İskitlerin saldırısına uğrar mıydı?⁹⁸ Medya'dan atlar toplayan Esarhaddon'un vergi memurları Türk-İskuza/İskitlerin ve Medlerin saldırısına uğrar mıydı?⁹⁹

Âsur kralı Esarhaddon ülkesinin karşı karşıya olduğu dış tehditler nedeniyle bir dönem bu tehditlerin başlıca aktörlerinden olan Türk-İskuza/İskitlerle akrabalık yoluyla ittifak yapmayı dahi planlamıştır. Aşağıda göreceğimiz üzere Esarhaddon, daha önce İskit tarafından geldiği anlaşılan akrabalık kurma teklifini, kâhini aracılığıyla güneş tanrısı Utu'ya danışmakta, ondan bir âlâmet göstermesini dilemektedir.¹⁰⁰

Utu, yüce efendi; sana sorduğum soruyla ilgili bana sağlam bir cevap ver. İskit (İskuza) kralı Bartatua Esarhaddon'a prenseslerin biriyle evlilik için bu günlerde elçilerini gönderdi. Eğer Kral Esarhaddon prenseslerden birini onunla evlendirirse, İskitlerin kralı Bartatua, Esarhaddon'la iyi niyetlerle, doğru ve dürüst barış sözleri konuşur mu? Esarhaddon'la yaptığı ittifakı korur mu? Âsur kralı Esarhaddon'un hoşuna gidecek şeyleri yapar mı?

⁹⁷ SAA 04 023 Will Scythians Invade Assyria through Passes of Hubuškia? (AGS 035) <http://oracc.museum.upenn.edu/saao/corpus>

⁹⁸ SAA 04 024 Should Esarhaddon Send his Messenger to Hubuškia? (AGS 025+) <http://oracc.museum.upenn.edu/saao/corpus>

⁹⁹ SAA 04 067 Frangment, <http://oracc.museum.upenn.edu/saao/corpus>

¹⁰⁰ SAA 04 020 Giving a Princess in Marriage to Bartatua, King of the Scythians (PRT 016) <http://oracc.museum.upenn.edu/saao/saa04/P236956/html>

Assurbanipal döneminden (MÖ 668-627) kalan yazıtlarda ise – Saka adının Âsur dilindeki karşığı olması kuvvetle muhtemel – “Sahi” adıyla anılan Türk-Saka/İskitlerden söz edilmektedir. Metindeki bilgilere göre Sahilerin kralları Gagi ile iki oğlu Sariti ve Pariza, Medlerle birlikte Âsur’a isyan etmiştir. Bu sebeple Assurbanipal onların üzerlerine yürümüş ve muhtemelen Medlerin yetmiş beş şehrini ele geçirmiş ve hatta sözü edilen isyancı krallar ve prensleri esir alıp Nineve’ye getirmiştir.¹⁰¹

Sonuç olarak Âsur tarihindeki yazılı belgelerde sözü edilen Türk-Saka/İskitlerin dağlık alanlarda yaşayan, konar-göçer, savaşçı ve istilacı halklar olduğunu; bununla beraber Âsur Devleti’yle akrabalığa varan sıkı ilişkiler içinde bulunduklarını söyleyebiliriz. Ancak, Türklerin bıraktığı muhtemel ve muayyen izler bağlamında, Sümer ve Fars tarihinde olduğu gibi Âsur tarihinin de kapsamlı ve uzun soluklu yerli araştırma projelerine muhtaç olduğu yadsınmaz bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.

C. Eski Yunan, Roma, Çin ve Arap Kaynaklarında Türk-İskit Aynılığı

Başlığımızda anılan kaynaklara göre Türk-İskit yaşam tarzı paralelliklerini ortaya koymaya geçmeden önce, İskitlerin kökeni ve yaşadıkları coğrafyalara ilişkin bu kaynaklarda yer alan bilgilere kısaca değinmek istiyoruz.

İskitlere dair bilgileri ilk olarak derli toplu sayılabilecek bir şekilde yazıya aktardığını bildiğimiz Halikarnaslı Herodot, İskit kökenine ilişkin dört ayrı anlatı aktarmaktadır. Tarihçi, bunlardan ilkini İskitlerin kendilerine dayandırdığını söyleyerek şöyle izah etmektedir: İskit yurdu boşken babası Eski Yunan baş tanrısı Zeus, annesi ise Borysthenes (Dinyeper) ırmağının kızı olan Targitaos

¹⁰¹ *Historical Prism Inscriptions of Ashurbanipal I: Editions E, B1-5, D, and K*, Ed. Arthur Carl Piepkorn, Univ. of Chicago Pres, Chicago 1933, s.57; George Smith, *History of Assurbanipal*, Londra 1871, s.97.

dünyaya gelir. Targitaos'un üç oğlu olur. Aynı dönemde gökten altından yapılma bazı kutsal zanaat araçları düşer. Bunlar, saban, boyunduruk, balta ve kupadır. Oğlanların büyükleri çok sıcak olduğu için bu araçlara ellerini süremezken, en küçük oğlan kendisine sıra geldiğinde araçlar soğuduğu için onlara sahip olur. Böylece büyük oğlanlar İskitlerin hâkimiyetini küçük kardeşlerine teslim ederler. Bununla beraber üç ayrı kardeşin yönettiği İskit toplulukları da vardır ve tümü kendilerini “Skoloti” diye anmaktadır. “İskit” tanımlaması ise kendilerine değil Yunanlılara aittir. Herodot’a göre, kendi kökenlerini bu şekilde anlatan İskitler, dünya üzerindeki en genç millet olduklarını söylemektedirler. Öyle ki, ortaya çıkışları Daryus’un ülkelerine sefer düzenlediği dönemden sadece bin yıl geri gitmektedir.¹⁰²

Herodot’un aktardığı ikinci ve dördüncü anlatı, kendisinin de itibar etmediği anlaşılan Yunanlıların anlatılarıdır. Buna karşın tarihçinin verdiği, hem Yunanlılar hem de “barbarlar” tarafından anlatılan, kendisinin de mantıklı bulduğu üçüncü anlatı ise özetle şöyledir: Konar-göçer İskitlerin ilk yurdu Asya’ydı. Massagetlerle yaptıkları savaş kaybedince Aras ırmağını geçip Kimmerlerin yurduna geldiler. Kimmerleri yurtlarından sürüp Kafkaslar üzerinden Anadolu’ya girmek zorunda bıraktılar ve onların yurtlarına yerleştiler.¹⁰³

Herodot, İskitlerin kendi döneminde yaşadığı ana coğrafyayı ise Karadeniz’in kuzeyinde Tuna ve Don nehirleri arasındaki kare şeklindeki bölge olarak göstermektedir. Don’un doğusunda ise Amazonlar-Sarmatlar, Tissagetler, Issedonlar ve Massagetler yaşamaktadır.¹⁰⁴

¹⁰² Herodotos, *Tarih*, Tercüme: Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2014, 4.5-7, s.288-289. Herodot’un batı İskitlerine dayandırarak söylediği, İskitlerin en genç millet olduğu bilgisi aşağıda vereceğimiz üzere, kendisinden sonra gelen diğer bilginler tarafından tamamen zıt bir şekilde iddia edilecektir.

¹⁰³ Herodotos, *Age*, 4.9-13, s.290-292.

¹⁰⁴ Herodotos, *Age*, 4.17-22, s.294-295.

Şekil 8: Herodot'un anlattığı Karadeniz'in kuzeyindeki İskit ülkesinin P.N. Krechetov tarafından 1889'da çizilmiş haritası. Kaynak: Ellis H. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge Univ. Press, Cambridge 1913, s.32.

Herodot'tan bir asırdan daha az bir dönem sonra yaşamış bir başka Anadolu (Kuzey Ege) tarihçi Ephorus'a (MÖ yk.400-330) göre bilinen dünyanın en uzak bölgelerinde sırasıyla şu halklar vardır: En uzak doğuda Hintliler, batıda Keltler, güneyde Etyopyalılar ve kuzeyde İskitler. Yerleşik ve konar-göçer (*nomad*) İskit halkları bilinen dünyanın kuzey sınırı dışında, Tuna ve Dinyeper çevresinde yaşamaktadır. Asya'da yaşayan İskitler ise "Saka" adıyla bilinir. Sarmatlar da İskit ırkından gelen tanınmış bir halktır. (Azak) Denizi çevresinde yaşayan İskitlere "Maeoti İskitler" denmektedir.¹⁰⁵

¹⁰⁵ E.H. Bunbury, *A History of Ancient Geography*, Londra 1879, c.1, s. 380-381.

Kelt asıllı Roma tarihçisi Pompeyli Trogus'un (MÖ 1. yüzyıl) yazdığı tarihte ise İskitlerin kökenine ilişkin olarak Herodot'tan tamamen farklı bilgiler verilmektedir. Trogus'un verdiği bilgileri aktaran Romalı tarihçi Justinus (MS. 3. yüzyıl), İskitlerin dünya üzerindeki en yeni millet değil, bilakis en eskisi olduğunun altını çizmektedir.¹⁰⁶

Büyük ve şanlı İskitleri anlatmaya kökenleriyle başlayalım. Çünkü onların ortaya çıkışı imparatorluklarından daha az etkileyici değil. Üstelik kadınlarının kurduğu krallık cesur faaliyetleri açısından erkeklerinin krallıklarından daha meşhurdur. İskit erkekleri Part ve Baktria krallıklarını; kadınları ise Amazon krallığını kurdular. Dolaşısıyla erkekleri mi yoksa kadınları mı daha mükemmel karar vermek zor. İskitlerle Mısırlıların arasında ırklarının eskiliği konusunda uzun zamandır bir tartışma olsa da, İskit milleti her zaman en eski millet sayılmış; Mısırlıların argümanları kabul görmemiştir.

Justinus'un, Trogus aracılığıyla verdiği bilgiler anılan tartışmanın argümanlarını da içermektedir. Özetle, Mısırlılar, dünya yaratıldığında Mısır dışındaki coğrafyaların bir kısmının aşırı soğuk, diğer kısmının ise aşırı derecede sıcak olduğu için yaşamın bu yerlerde değil, iklimi ılıman ve toprağı verimli olan Mısır'da başladığını iddia etmişlerdir. Buna karşın İskitlerin itiraz noktaları şöyledir: Doğa sıcaklığı ve soğuğu tüm dünya coğrafyasına dağıttığında, iklimlere uyumlu hayvanlar, bitki örtüsü ve ağaç çeşitleri de ortaya çıkmıştır. Kaldı ki İskitlerin sert hava koşullarına alışkın olduğu için bedenlerinin ve toplumsal kurallarının Mısırlılara göre görece daha katı olması gibi her bölgenin kendine has yaşam koşulları mevcuttur. Ayrıca, buzla kaplı alanlar eriyip tufan¹⁰⁷ olduğunda alçakta

¹⁰⁶ Justinus, *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*, Tercüme: John Selby Watson, Henry G. Bohn, Londra 1853, Kitap 2, Bölüm 1 <http://www.fo-romanum.org/literature/justin/english/trans2.html>ln2

¹⁰⁷ Metnin akışından, İskitlerin ya da İskit tezini ileri sürenlerin bahsettiği söylenen tufan, Nuh Tufanı mıdır değil midir, anlamak mümkün görünmemektedir.

olan yerler ve dolayısıyla Mısır sular altında kalırken İskitler yüksek dağlarda yaşadıkları için tufandan sadece onlar kurtulmuştur. Dolayısıyla en eski millet Mısırlılar değil İskitlerdir.¹⁰⁸

Ünlü Yahudi tarihçi Flavius Josephus'un (MÖ yk.37-MS 100) Yunanlılara nazaran tarih yazımından hayranlıkla söz ettiği Keldani tarihçi Boresus¹⁰⁹, Justinus'un aktarımlarını destekler biçimde, İskitleri tufandan kurtulan tek halk olarak ortaya koymaktadır. Viterbolu Annius'un (ö.1502) Keldani Boresus'tan (MÖ 4-3. yüzyıllar) aktardıkları şöyledir:¹¹⁰

Tufan'dan sonra Nuh'un gemisi ailesiyle Emenistan'daki "Gordicus" dağına oturduktan sonra Nuh'un kendisi bir çok kitap yazdı. İskitya ve Ermenistan'ın din adamları ona büyük saygı duyardı. Beresus'a göre bu saygı ve hürmet neticesinde İskitler aralarında Nuh'a kendi dillerinde "Ogyges Saga" (Ulu Rahip) dediler. Ayrıca astronomi bilgeliğinden ve tanrısal anlatılarından etkilenererek Nuh'a "Olybama" (Gök) ve "Arsa" (Güneş) adlarını da verdiler. Nuh'un karısının (Titea) adını verdikleri kentler inşa ettiler. Sonra Nuh İskitlere tarım yapmasını ve üzüm üretip şarap yapmayı ve kolay

¹⁰⁸ Justinus, *Age*, Kitap 2, Bölüm 1.

¹⁰⁹ Josephus şunları söylemektedir: "Tüm barbar tarihçiler tufan ve gemiden bahseder. Keldani tarihçi Boresus da bunların arasındadır. Tarih yazımıyla ilgili olarak, sanırım güvenle söyleyebilirim ki, eski zamanlarda tarihi nakletme geleneği Barbarlar olarak adlandırılan milletlerde, Yunanlıların kendilerine göre daha iyi korunmuştur. Yunan yazarlar bizimle ilgili (Yahudiler) hiç bir şey söylemez. İtiraf edeyim, aynı şeyi Keldaniler için söyleyemem. Çünkü bizim ilk liderlerimiz ve atalarımız onların tarihlerinden çıkartılmıştır. Kayıtlarında biz Yahudilere atıfta bulunurlar, çünkü aramızda akrabalık vardır (.....) Manetho (MÖ 3.yy, Mısırlı Rahip, Tarihçi), Herodot'un Mısır konusunda cahil olduğunu ve yanlış bilgiler verdiğini söyler. Manetho, Mısır Tarihi'nin 2. kitabında ise bizden bahseder." *Works of Josephus*, İngilizce'ye tercüme: W.Whiston, Londra 1878, s.765, 766.

¹¹⁰ *The Travels of Noe into Europe*, Tercüme: Richard Lynche, London 1601, s.BiiJ.

http://www.annomundi.com/history/travels_of_noah_complete_text.htm

bir yaşam sürmeleri için gereken şeyleri öğretti. Bu yüzden Nuh'a "İanus" adını verdiler ki İskit dilinde "şarap veren" demektir.

Tekrar Justinus aracılığıyla Trogus'un verdiği bilgilere dönersek, İskitlerin yaşadıkları coğrafya şöyle anlatılmıştır: İskitya, doğuya doğru kesintisizce uzanmaktadır. Güney-batısı Karadeniz (Pontus Euxinus) ve Asya'nın batısındaki Poti nehriyle (Phasis); kuzey-batısı ise Ural Dağlarıyla (Rhipaeen Mountains) sınırlıdır. Trogus'un ifadelerine göre İskitya'nın uzunluğu ve genişliği devasa büyüklüktedir.¹¹¹

Romalı bilgin ve tarihçi Yaşlı Plinius (MS 23-79) Avrupa'da Don nehri etrafında yaşayan "Türklerden" ve Asya'da yer alan Ceyhunötesi¹¹² (Mâverâünnehir) Türk-İskit topluluklarından bahseden ilk yazar olarak bilinmektedir. Plinius, ünlü eseri *Naturalis Historiâ*'da Don nehri etrafındaki toprakları şenlendiren Sarmatların altında yer alan halkları sayarken Türkleri (Turcae) de anmaktadır.¹¹³ Tarihçi, Hazar Denizi'nin ötesindeki milletlerden söz ederken İskitlerin Seyhun nehri boyunca yaşadıklarını; İran'a komşu olduklarını ve Farsların İskitlerin tümünü genel bir isimle, "Saka" şeklinde adlandırdığını; eski çağlarda ise Farsların İskitleri "Aramios" adıyla andığını söylemektedir.¹¹⁴ Plinius'a göre İskit toplu-

¹¹¹ Justinus, *Age*, Kitap 2, Bölüm 1 <http://www.forumromanum.org/literature/justin/english/trans2.html>

¹¹² Ceyhunötesi ya da Mâverâünnehir Türklerin yurdu olarak kabul edilen bölgeye Ortaçağlarda verilen addır. Batı kaynaklarında Transoxiana (Oxus nehrinin ötesi) olarak geçmektedir. Ceyhun, Amuderya, Oxus, Belh ve Türk, aynı nehir için Ortaçağlarda kullanılan üç ayrı addır.

¹¹³ *Historie Naturelle*, De Plinie, Hazırlayan: M. Ajasson de Grandsagne, C. L. F. Panckoucke, Paris 1829, s. 16. Plinius'la çağdaş olan bir başka Romalı bilgin Pomponius Mela'nın MS 43 yılı civarında yazdığı coğrafyada da Azak Denizi kıyısında yaşayan Türklerden (Turcaeque) bahsedilmektedir. *De Chrographia Liber Primus*, (105. paragraf), <http://www.thelatinlibrary.com/pomponius1.html>

¹¹⁴ Plinius, bu bilginin hemen ardından İskitlerin de Farslara kendi dillerinde "Chorsaros" ve Kafkas Dağlarına da "karla beyazlamış" anlamında "Croucasim" dediğini kaydetmektedir. Pliny the Elder, *The Natural History*, Tercüme: John Bostock, Taylor and Francis, Londra 1855, c.2, s.33-34.

luklarının sayısı bilinemeyecek kadar çoktur. Yaşam tarzları Partlarla aynıdır. Plinius bu bilgilerin ardından Avrupa ve Asya'da yaşadıkları anlaşılan İskitlerin en çok bilinen topluluklarını Sakalar ve Massagetlerden başlayarak sıralamaktadır.¹¹⁵

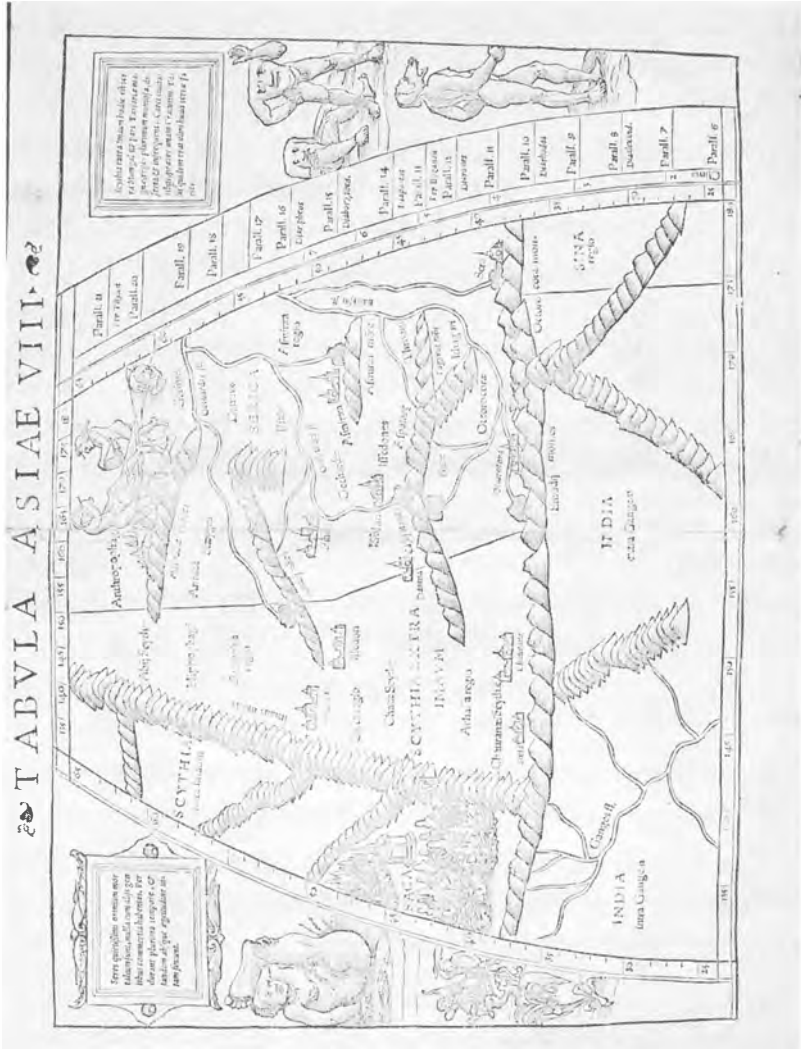
Türk-İskit topluluklarının coğrafyalarından bahseden bir diğer Romalı bilgin, ünlü İskenderiyeli coğrafyacı Batlamyus'tur (Ptolemy, Ptolemaios). Yaklaşık olarak MS 90 ve 168 yılları arasında yaşamış olan bilginden günümüze ulaşan *Coğrafya*'da Türk-İskit halkları ve toprakları şöyle ele alınmıştır: İskitya ikiye ayrılmaktadır. İlki, Imaus (Himalaya) dağlarının içerisindeki (batısındaki) İskitya'dır. Batlamyus'un 7. haritasında resmedilen söz konusu İskitya, batıdan Asya Sarmatyası, kuzeyden Bilinmeyen Topraklarla (*Terra Incognita*), doğudan kuzeye doğru meridyen çizgisiyle Bilinmeyen Topraklara uzanan Himalaya dağlarıyla, güneyden ise Hazar Denizi'ne dökülen Ceyhun'la (Amuderya, Oxus) ayrılan Soğdiya (modern Semerkand) ve Margiya (modern Merv) ile sınırlıdır.¹¹⁶

Himalaya dağlarının ötesindeki (doğusundaki) İskitya'ya gelince, Batlamyus'un 8. haritasında resmedilmiştir. İskitya'nın bu kısmının batısı Sakaların dağlarını da içeren (batı) İskitya topraklarıyla ile sınırlıdır. Bu dağlar İskitya'yı kuzeye, bilinmeyen topraklara doğru bölmektedir. Doğusu Serica bölgesiyle, güneyi Ganj nehrinin ötesindeki Hint topraklarıyla sınırlıdır. Abii İskitler, İskitya'nın bu kısmının kuzeyinde yaşar. Hippoothagi İskitler ise aşağısında, Casia (Kaşgar) denen bölgenin güneyinde, Auzacitis bölgesinin yanında yaşarlar. Chatae İskitleri ise bunların altında yaşar. Ardından Chauranaei İskitleri gelir ve Emodus dağları ile Achassa bölgesinde yaşar.¹¹⁷

¹¹⁵ Latince orijinalindeki İskit topluluk isimleri şöyledir: "sacae, massagetae, dahae, essedones, astacae, rumnici, pestici, homodoti, histi, edones, camae, camacae, euchatae, cotieri, authusiani, psacae, arimaspi, antacati, chroasai, oetaei." <http://perseus.uchicago.edu/perseus/cgi/citequery3.pl?dbname=PerseusLatinText&getid=0&query=Plin.%20Nat.%206.21>

¹¹⁶ Claudius Ptolemy, *Geographia Book*, c.6, Tercüme ve Edisyon: Edward Luther Stevenson, New York, 1932, s.144.

¹¹⁷ Claudius Ptolemy, *Age*, s.145.

Resim 10: Imaus dağlarının ötesindeki (Doğusundaki) Iskitya (Batlamyus, 8. Harita)

Öte yandan, Batlamyus'un *Tetrabiblos* isimli kitabındaki Iskitler tarifinde, Iskit halkları üzerinde yaşadıkları coğrafyayla bütünleşmiş gibidir. Ünlü bilgine göre kuzeydeki paralellerde, başlarının üzerinde "Ayılar" (Küçük ve Büyük Ayı takım yıldızları) olduğu halde yaşayan

halklar, Güneş'ten uzak oldukları için serin kanlı olurlar; ancak atmosferdeki nem oranları daha fazla olduğundan ciltleri beyaz, saçları düz, boyları uzun, iyi beslenmiş ve karakterleri içinde yaşadıkları doğa gereği biraz soğuktur. Vahşi alışkanlıklara sahip olmalarının sebebi de yaşadıkları yerlerin sürekli soğuk olmasıdır. İklimlerinin kış karakteri taşıması nedeniyle, bitkilerinin boyutu ve hayvanlarının uysallığı da insanların özellikleriyle uyumludur. Batlamyus bu ifadelerinin ardından kendilerinin, kuzeyde yaşayan bu insanlara genel bir ad verdiklerini ve "İskitler" dediklerini kaydetmektedir.¹¹⁸ Coğrafyacı, birkaç sayfa sonra, önceki bilgileriyle örtüşen bir "İskitya" tanımını daha yapmaktadır. Bu tanımda, üzerinde insanların yaşadığı bilinen o dönem dünyasının kuzey-doğusu, Büyük Asya'nın kuzeyinde olduğu gibi İskitya'yı içermektedir.¹¹⁹

Türk-İskit ülkesi, bazı erken dönem İslâm coğrafyacılarının kitaplarında da yer almaktadır. Örneğin, İbn Hurdazbih (yk.820-912) ve İbnu'l-Fakîh el-Hemedânî'ye (ö. yk.975) göre ma'mûr (üzerinde insanların yaşadığı, imar edilmiş) dünya dört coğrafi kısma ayrılmakta ve dördüncü kısmı "İskitya" oluşturmaktadır.¹²⁰

Urûfî (= اروفي , Avrupa): Endülüs, Saqâlîbe, Rûm, Efrenc, Tunca (ya da Tanca= طنجة) ve Mısır'a kadar (olan bölgeyi) içerir.

Lûbiyâ (Libya): Mısır, Kulzûm, Habeş, Berber ve Güney Denizi'ne kadar olan diğer bölgeleri içerir. Bu ülkelerde yaban domuzu, geyik, yaban eşiği ve dağ keçisi bulunmaz.

İtyûfiyâ (Etyopya): Tihâme, Yemen, Sind, Hind ve Çin'i içerir.

İsqûtiyâ (= اسقوتية , İskitya): Ermeniye, Horasan, et-Türk, el-Hazar'ı içerir.

¹¹⁸ Ptolemy, *Tetrabiblos*, Tercüme: F.E. Robbins, William Heinemann Ltd. Londra 1964, s. 123.

¹¹⁹ *Tetrabiblos*, s.131.

¹²⁰ İbn Hurdazbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Brill, Leyden 1889, s.155; İbnu'l-Fakîh el-Hemedânî, *Kitâbu'l-Buldân*, 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1996, s. 62.

Hemedânî ayrıca, Hintlilerin Yedi İklim tasnifine de değinmektedir. Coğrafyacının eserinde yer aldığı haliyle, Yedinci İklim Türk- lere ait topraklardır.¹²¹

Ma'mûr dünyayı "Yedi İklim" çerçevesinde izah eden diğer bir İslâm coğrafyacısı, İdrîsî de kitabında İskit ülkesinden ve "Türk İskityası"ndan söz etmektedir.¹²²

Altıncı iklimin bu yedinci bölümüne dâhil olan yerler: Hazar Denizi'nin bir kısmından İç Başkırt'a ve Dış Başkırt'a bitişik ülkeler- le beraber, kuzey yönündeki *İsqûtiya* ülkesine doğru diğer yerler (.....)

Deriz ki, buraları sürekli bozkır ve çöl yerler olup, mâmur de- ğildir. Şehirler az ve birbirinden uzaktır. Ürettikleri az, yolları çe- tindir. Milletler arasındaki husumet ve yollar buralara ulaşmayı zorlaştırmaktadır (.....)

(Dış Başkırt'taki) Nemcân şehrinden Gurhân (غرخان) şehrine 8 merhaledir. Gurhân, *Türk İsqûtiyası*ndaki şehirlerden biridir. Ta- berîstan Gölü'ne dökülen (İtil) nehrinin kuzeyinde büyük bayındır bir şehirdir. Birbirine bitişik mâmur köyleri vardır. Tüccarlar ve yolcular buraya nehir yoluyla ulaşabilmektedir. *Türk İsqûtiyası*nın hükümdarı burada oturur. Onun silahları, kaleleri çoktur. Ülkenin imâr edilmiş yerleri hükümdar şehrinin uzağına kadar varmaktadır. Bu ülkede sanat ve sanat ürünleri ihtiyaç fazlası bulunmaktadır. Burada üretilen eyer ve silahın kalite ve sağlamlığı diğer Türk ülke- lerinde bulunmaz.

c.1. Mitolojik ve yarı-mitolojik temelli tarih verilerinde Ta- uri/Türk-İskitler

Türk-İskitler'in Eski Yunan kaynaklarına bilinen ilk yansıması, milattan önce 13 ya da 12. asırda gerçekleştiği tahmin edilen Troya

¹²¹ Ibnu'l-Fağîh el-Hemedânî, *Age*, s. 61.

¹²² İdrîsî, *Age*, c.2, s. 922-924.

Savaşı üzerine söylenmiş şiirlerin sonraki yüzyıllarda yazılmış destansı tarihleri aracılığıyla. Egeli Homeros (MÖ yk. 800) öncesi dönemde yaşamış Giritli Dicty'nin Fenike alfabesiyle yazdığı¹²³ Troya savaşı tarihleri ile Frigyalı Dares'in söylediği savaş şiirlerinde –*Avesta*'daki *Tûirî* (Tûranlı) tanışmamasını hatırlatır biçimde – Kafkaslar'ın Taurileri (Tauriler= Kafkas Torosluları) ile Türk-İskitlerin aynı halklar olduğu anlaşılmaktadır. Anılan eserlere göre, Argos kralı Agamemnon tanrıça Artemis'i sakinleştirmek ve Troya'ya uygun rüzgârlarla ulaşmak için kızı Iphigenia'yı ona kurban etmek istemişti. Agamemnon'un baskısı altındaki Achilles, nişanlı Iphigenia'yı kurban edecekken altarın önünde güzel bir geyik belirdi. Bunun üzerine Achilles Iphigenia'yı, babasından kaçırılıp "İskitlerin" kralına emanet etmeye karar verdi.¹²⁴

Sonraki yüzyıllarda yaşayan yazarlardan Euripides (MÖ yk.480-406) de eserinde, Iphigenia'nın emanet edildiği Tauri kralı Thoas'tan "İskitya kralı" şeklinde söz etmektedir.¹²⁵ Diğer bir Eski Yunan yazarı Iskenderiyeli Apollodorus (MÖ 2.yüzyıl) ise Prometheus'un, Zeus tarafından bir İskit dağı olan Kafkaslar'da (Taurus=Kafkas Torosları) zincire vurulduğunu;¹²⁶ Taurilerin ise İskitlerin bir bölümü olduğunu söylemektedir.¹²⁷

Tauri-Türk/İskitlerin coğrafyaları ve yaşam tarzlarından bahseden bir başka Eski Yunan kaynağı, nehir tanrısı Inakhos'un rahibe kızı Io'yu Kafkaslar'da zincire vurulmuş olan Prometheus'la buluş-

¹²³ William Ramsay, "Dictys Cretensis", *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, Ed. William Smith, Londra 1844, c.3, s.1003.

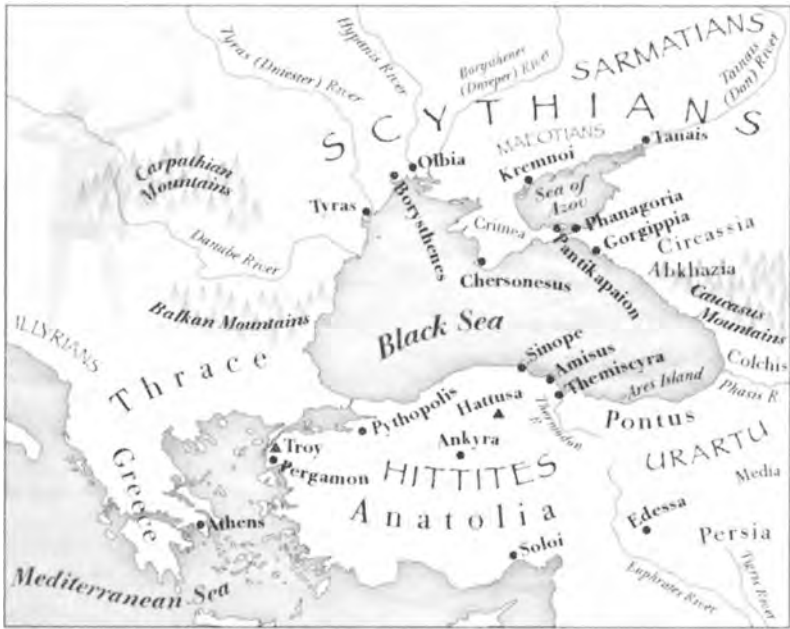
¹²⁴ *The Trojan War: The Chronicles of Dictys of Crete and Dares the Phrygian*, Tercüme: R. M. Frazer (Jr.), Indiana University Press, Bloomington 1966, Book I. <http://www.theoi.com/Text/DictysCretensis1.html>

¹²⁵ Euripides, *Iphigenia in Tauris*, Tercüme: Robert Potter, New York. Random House. 1938. https://ebooks.adelaide.edu.au/e/euripides/ip_tauri/

¹²⁶ Apollodorus, *The Library*, Tercüme: Sir James George Frazer, Harvard University Press, William Heinemann Ltd., London 1921. <http://www.theoi.com/Text/Apollodorus1.html>

¹²⁷ Apollodorus, *The Library*, <http://www.theoi.com/Text/ApollodorusE.html>

turup ona Tauri/Türk-İskit ülkesi ve halkları hakkında bilgiler vermektedir. Sözü edilen eser, Aeschylus'un *Zincire Vurulmuş Prometheus* isimli trajedisidir. Karısı Hera'nın kıskançlığından dolayı Zeus tarafından bir ineğe çevrilen Io, Güneşin doğduğu yöne doğru ilerleyecek hiç pulluk görmemiş topraklardan geçerek İskitlerin yurduna varacaktır. İskitler, uzak mesafelerdeki hedefleri vurdukları uzun yaylar kullanan, göçebe bir halktır. Açık gökyüzü altındaki evleri hasırdandır; ve onlar evlerini tekerlekler üzerinde taşımaktadır.¹²⁸

Resim 11: Yunanistan ve Karadeniz'in kuzeyindeki Tauri/İskitler. Kaynak: Michele Angel (çizim), Adrienne Mayor, *The Amazons*, Princeton Univ. Press 2014, s. 39.

Öte yandan, Tauri/Türk-İskitlerin kendilerine tarım-dışı bir yaşam biçimi seçmiş olmaları da Yunan-Roma mitolojisine konu ol-

¹²⁸ *Prometheus Bound By Aeschylus*, Tercüme: E.D.A. Morshead, C. Kegan Paul, Londra 1881. <http://classics.mit.edu/Aeschylus/prometheus.html>

muştur. Romalı şair Ovid (MÖ yk.43-MS yk.17) ünlü eseri *Metamorfözler*'de mitolojik figür Triptolemus'u öldürmesi üzerine "barbar imparatorluğun sahibi" İskit Lyncus'un tanrıça Demeter tarafından nasıl bir vaşağa çevrildiğini anlatmaktadır.¹²⁹ Ovid'in mısralarına yansımış haliyle tarım/hasat tanrıçası Demeter, Triptolemus'u İskit kralı Lyncus'a tarım öğretmekle görevlendirmiştir. Fakat Lyncus bunu reddetmiş ve Triptolemus'u öldürmüştür. Bunun üzerine Demeter, Lyncus'u bir vaşağa (lynx) çevirmiştir.

Buraya kadar aktardığımız yarı-mitolojik, yarı-tarihsel bilgiler bize, Karadeniz'in kuzeyinde, Kafkaslarda yaşadığı aktarılan Tauri/Türk-İskitler ile Eski Yunanlılar arasındaki ilişkilerin mitolojik dönem anlatılarına yansıyacak kadar geri gittiğini ve Taurilerin yaşam tarzlarına ilişkin anlatılan konar-göçerlik, araba evler, ok-yay kullanımı, avcılık ve savaşçılık gibi özellikleriyle Tauri-İskitlerin kadim Türk yaşam tarzıyla örtüşen özellikler taşıdığını söylemektedir.

c.2. Barbarlar ya da Yunanca konuşmayan halklar olarak Türk-İskitler

Yukarıda zaman zaman geçtiği üzere, Eski Yunan halkının ontolojik bir düalizmle, Türk-İskitlere öykünmeleri beraberinde onları ötekileştirmelerinden ve dolayısıyla, "barbar/barbarlar" tanımlamasından da söz etmek gerekmektedir. Eski Yunan yazınında bilinen ilk "barbar" terimi, Homeros'un Karyalıların konuşmasını "barbarca" şeklinde tanımlamasıyla kaydedilmiş durumdadır.¹³⁰ Strabo, eserinde "şâirin" pek çok "barbar" halkın varlığından haberdar olduğu halde neden Kayralıların konuşmasının tasvirinde bu terimi kullandığını tartışmıştır. Strabo'ya göre Kayralılar, diğerleri arasın-

¹²⁹ Ovid, *Metamorphoses*, Tercüme: Samuel Garth, 5.Kitap: 5:979-5:1002, Londra 1717. <http://classics.mit.edu/Ovid/metam.5.fifth.html>

¹³⁰ Homer, *Illiad*, 2: 867; *The Iliad of Homer a Parsed Interlinear Text* (CD-Rom), Tercüme: John James Jackson, 2008, s.100.

da Yunanlılarla en fazla ilişki içinde olan halktı. Çünkü onlar, paralı seferler dolayısıyla Yunanistan'ı karış karış gezmekteydi. Dolayısıyla Yunancayı öğrenmişlerdi; ancak anadilleri Yunanca olmadığı için bozuk ve kaba bir telaffuzla konuşmaktalardı.¹³¹

Strabo'nun Kayralılara özel açıklamasının ötesinde Eski Yunan ve Roma dünyasındaki genel bir tanımlama olarak "barbar/barbarlar", Platon'un (MÖ yk.428-348) kalemine şöyle yansımıştır:¹³²

Dünyanın bu kısmında geçerli olduğu haliyle, sanki birileri insan ırkını, Helenler bir tür ve geri kalan bütün insan türlerini - ki sayısız olup, ortak dilleri yoktur - tek bir (tür ve) isim altında toplamıştır: "Barbarlar." Çünkü (Yunanlılar) onların tek adlı ve tek tür olduğunu sanıyorlar.

Platon'un öğrencisi Aristo'nun (MÖ yk.384-322) barbar terimini kavramsallaştırması doğrudan ötekileştirmeci ve üstencidir. Aristo'ya göre barbarları kadınlar ve erkekler olarak ayırmaya bile gerek yoktur; çünkü, onların tümü kölelerden oluşan toplumlardır. Tam da bu yüzden bir şâir "Helenlerin Barbarları yönetmesi fikri iyidir." demiştir. Dolayısıyla, kölelik terimi sadece barbarlarla sınırlıdır. Helenler kendilerine "köle" denmesinden hoşlanmaz. Barbarların köleliği "doğal kölelik" anlamına gelmektedir. Aristo, "bazıları her yerde köleyken diğerleri hiçbir yerde köle değildir." demektedir. Ona göre aynı prensip soyluluk söz konusu olduğunda da geçerlidir. Bu sebeptendir ki "Helenler kendilerini sadece kendi ülkelerinde değil her yerde soylu sayar; buna karşı barbarlara sadece kendi yurdundayken soylu muamelesi yapar. Dolayısıyla iki türlü soyluluk ve özgürlük kastedilir: biri mutlak, diğeri ise göreceli."¹³³

¹³¹ *The Geography of Strabo*, Tercüme: H. L. Jones, Loeb Classical Library edition, 1928, c.5, s. 662.

¹³² Plato, *The Statesman*, Tercüme: B. Jowett, <https://ebooks.adelaide.edu.au/p/plato/p71st/statesman.html>

¹³³ Aristotle, *Politics*, Tercüme: B. Jowett <http://classics.mit.edu/Aristotle/politics.mb.txt>

Aristo'nun "köle-barbar" paradigması bir sonraki bölümlerde göreceğimiz üzere Musevî ve Erken Hıristiyan yazınında bir miktar yumuşayacak olsa da geniş bir kullanım alanına sahip, jenerik ötekileştirme kavramı olarak kullanılmaya devam edecektir. Fakat Türklerin tekrar güçlenmesiyle bütünüyle Türk odaklı bir ötekileştirmeye dönüşecektir. Ortaçağlarda meşruiyetini Eski ve Yeni Ahit'e bağlayan bu ötekileştirme, Aydınlanma ve ardından gelen Sömürgeleştirme çağlarında Osmanlı'da tecessüm ederek büsbütün sertleşecektir.

c.3. Mitolojik öğeler taşımayan tarih verilerinde Türk-İskit aynılığının unsurları

a. Mâhir Savaşçılık

Eski Yunan kaynaklarında Türk-İskit aynılığına ilişkin mitoloji dışı duran kayıtlara baktığımızda, günümüze ulaşan en eski bilgilerin yukarıda anılan Giritli Dictys ile Frigyalı Dares'in Troya Savaşı'na dair aktarımlarından geldiğini görmekteyiz. Bu noktada öncelikle, Türk-İskit aynılığının en önemli unsuru olan savaşmadaki mâhirlik dikkati çekmektedir. Kaynağa göre, Yunanlılar Troya savaşı öncesinde, Troyalılara karşı birlikte savaşmaları için Türk-İskitlerle ittifak yapmıştır. Troyalılar ise Yunanlıların "barbar İskitlerle" ittifak yaptığını öğrendiklerinde korku ve endişeye düşmüşlerdir.¹³⁴ ¹³⁵ Biriktirmeyi ve parayla mal satmayı bilmeyen¹³⁶ Türk-

¹³⁴ Aynı eserde aktarılan bilgilerden, Tuna'nın doğusunda ve Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan konar-göçer Türk-İskitlerin savaşçılıktaki üstünlükleri yanında denizcilik konusunda da uzman olduklarını anlıyoruz. Çünkü Yunanlılar, Troya Savaşı öncesinde bazı denizci İskitleri, kendilerine kılavuzluk yapmaları için kiralamıştı. Türk-İskitlerin denizcilik bilgileri Çanakkale Boğazı'nın iki yanındaki halklarla mal takası yapmaktan kaynaklanmaktaydı. İskitler, mallarını takas için Yunan yarımadasındaki Argos'ta toprak dahi satın almıştı. *The Trojan War*, Book II. <http://www.theoi.com/Text/DictysCretensis1.html> Bununla beraber Strabo şöyle demektedir: "Onlar, yiyecek biriktirme ya da ufak tefek mal satışı

İskitlerin, savaşmadaki maharetlerini inşa eden karakteristik özellikler vardır. Atlı ve oklu savaşçılar olarak diğer halkları hem hayran bırakıp hem de ürküten bu özellikler, Eski Yunan ve Roma yazarları tarafından önemle vurgulananmış; sonraki yüzyıllarda ise Çin, Ermeni, Gürcü, Arap ve diğer halkların tarihlerinde Hun ve Türklerle ilgili olarak ortaya koyulmuştur.

Harezmi alim Bîrûnî'nin Yunanlılar için Arapların İmriu'l-Kays'ı kadar önemli olduğunu bildirdiği¹³⁷ Egeli şâir Homeros İlyada'da, kısarak sütü içenlerin (*Hippemolgi*) zarar vermektan sakınan halklar olduğunu söylemektedir. Pekâlâ, savaşmakta bu kadar mahir olan Türk-İskitler aynı zamanda başka halklara zarar vermektan sakınmakla nasıl ünlenmiş olabilir? Gerçekten de sadece Homeros değil, örneğin İskender'in doğu seferini anlatan Romalı tarihçi Quintus Curtius, (MS yk. I.yy) da İskitlerin saldırgan bir halk olmadığını altını çizmiştir. Tarihçi, İskender Semerkand'dayken kampına gelen Abii elçilik heyetini doğrudan Homeros'tan farklı olarak "Abii İskitler" şeklinde kaydetmektedir. Ona göre Fars kistrâsı Kiros'un vefatından (MÖ 530) itibaren bağımsızlıklarını kazanmış olan Abii İskitler – adetâ Homeros'un tanımlamasını açan bilgilerle – "tahrik edilmedikleri sürece asla savaşa başvurmayan"; "ılımlılıkları ve özgürlüklerini kullanmadaki insaflarıyla barbarların en dürüstü konumundaki halktır."¹³⁸

nedir bilmezler, sadece malı malla takas ederdi." *The Geography of Strabo*, Loeb Classical Library edition, 1924, c.3, 7. Kitap: 3,7, s. 300-301.

¹³⁵ Anılan kaynak, Troya Savaşı kazanıldıktan sonra da Türk-İskit kralının hediyeleriyle Archilles'i ziyarete gittiğini de söylemektedir. *The Trojan War*, Book II <http://www.theoi.com/Text/DictysCretensis1.html>

¹³⁶ Strabo şöyle demektedir: "Onlar, yiyecek biriktirme ya da ufak tefek mal satışı nedir bilmezler, sadece malı malla takas ederdi." *The Geography of Strabo*, Loeb Classical Library edition, 1924, c.3, 7. Kitap: 3,7, s. 300-301.

¹³⁷ Bîrûnî, Homeros'un Asur hükümdarlığının 1285. yılında doğduğunu söylemektedir. *Âsâr*, Fransa Yazması, s. [28r].

¹³⁸ *Quintus Curtius His History of the Wars of Alexander*, Tercüme: j. Digby, Londra 1747, c. 2, s.33.

Bununla beraber, Karadeniz'in çevresindeki İskitlerin savaşçılıklarından hayranlıkla söz eden Halikarnaslı Herodot (MÖ 5.yüzyıl) şunları yazmıştır:¹³⁹

Kendilerine saldıran hiç kimse onları bulup bastıramaz; öyle insanlar ki, ne kentleri vardır, ne kaleleri; hepsi de atlıdır ve ok atarak savaşır. Evlerini peşlerinde taşırlar –zira ekip biçerek değil hayvancılıkla geçinirler, evleri arabalarıdır – böyle insanlar yenilebilir, ele düşürülebilir mi?

Yunanlı Tarihçi Thucydides'e (MÖ yk.460-395) göre de İskitler yenilmez savaşçılardır. Çünkü yaşadığı asırda İskitler, dünyanın en güçlü birleşik ordusuna sahiptir. Dolayısıyla İskit halkları bir araya geldiği takdirde, Avrupa'da ve Asya'da hiçbir halk onların ordularının karşısında duramaz. Bununla beraber Thucydides'e göre İskitlerin güçlü savaşçılar olmaları, aynı zamanda sade ve kanaatkâr yaşam tarzlarından da kaynaklanmaktadır.¹⁴⁰

Türk-İskitlerin karakteristik özellikleri olarak uyguladığı ve Ortaçağlardan itibaren Türklerle anılan savaş taktiklerinden en bilinenleri, geri çekilip aniden saldırma – ki Tûran taktiği olarak bilinir, at üstünde giderken geriye ve her yöne isabetli ok atabilme ve kement atmadır, diyebiliriz. Türk-İskitlerin geri çekilme taktiği üzerine günümüze ulaşan en eski bilgi Herodot'un tarihinde yer almış görünmektedir. Fars kralı Daryus, kardeşinin uyarılarını dinlemeyip Karadeniz'in kuzeyindeki İskitler üzerine sefere çıkınca İskitler, Farslarla bir meydan savaşına girmeden azar azar toprak bırakıp geri çekilmeye başlamıştır. Çekildikleri güzergâhlarda su kuyularını doldurdular, çeşmeleri tıkayıp otları biçtiler – ki bunlar da geri çekilme taktiğine dâhildir. Bu Türk-İskit savaş hilesi günlerce devam ettikten sonra Daryus'un gönderdiği elçiye, İskit kralı Idanhyrsos, geri çekilme tavrının, barış zamanında uyguladığı bir

¹³⁹ Herodotos, *Age*, 4.46, s.313.

¹⁴⁰ Thucydides, *The History of the Peloponnesian War*, Tercüme: Benjamin Jowett, Clarendon Press, Oxford, 1900.

<http://ebooks.adelaide.edu.au/t/thucydides/jowett/book2.html>

taktik olduğunu ve kendi canları isteyene kadar savaşa girmeyeceklerini; onların da savaş ganimeti olarak aradıkları hiçbir şeyi kendilerinde bulamayacakları için savaşmadaki bu ısrarlarını anlayamadığını söylemiştir. Herodot, uzun ve eğlenceli bir anlatımla bu olaylar dizisinin ardından gelen karşılıklı haberleşme sürecini de okuruna nakletmiştir. Kaydedilen süreç doğrudan Türk-İskitlerin yenilmezliğine ve özgür yaşamlarından kaynaklanan özgüvenine işaret etmektedir: Daryus, ordusunun karşısında savaşa hazır bir halde sıralanmış İskit ordularının, bir tavşanın önlerinden geçmesi üzerine bir anda saflarından fırlayıp naralar atarak tavşanın ardından koşmaya başlamalarından son derece bozulmuş ve şöyle demiştir: “Ya arkadaşlar, gerçekten bu adamlar bizi umursamıyor! (.....) Şimdi bizi buradan kurtaracak akıllıca bir öğüt gerekiyor.”¹⁴¹

Asırlar sonra, ünlü Arap âlimi Câhiz (MS yk.776-868) tarafından Türklere ilişkin olarak kaleme alınan risâlede Herodot’un anlatısındaki Türk-İskit’in av karşısında sergilediği refleksle hoş bir şekilde örtüşen Horasanlı Arap kumandan Humeyd’in bir tespitini aktarmaktadır: Orduların çok uzun yolculuklarında, Türk askeri diğerlerini bırakıp avlanmak amacıyla dağların tepelerine tırmanır, vâdilere iner. “Bu arada sürünen, yürüyen, uçan ve konan her şeye ok atar.” Zahmetli yolculuğun ardından tüm askerler bitkin düşmüşken “önüne bir tilki ya da tavşan çıktığı zaman, bu kadar yolu yürüyen ve bu şekilde yorulan o değilmiş gibi Türk’ün yeni koşmaya başlayan insan gibi koştuğunu görürsün.”¹⁴²

Bir başka Eski Yunan yazarı Xenophon (MÖ yk.430-354) da *Anabasis*’te Herodot gibi Türk-İskitlerin geri çekilme taktiğine dikkati çekmiştir. Xenophon, orduyla, Âsur ülkesinden Dicle boyunca kuzeye doğru giderken yaşananlar bağlamında, kendilerinde süvarilerin olmadığından ve piyadelerinin düşman piyadeleriyle boy ölçüşemediğinden şikâyet ettikten sonra, Asyalı süvarilerin önle-

¹⁴¹ Herodotos, *Age*, 4.83, 4.120-134, s.329, 343-349.

¹⁴² Ramazan Şeşen, *el-Câhiz ve Türklerin Faziletleri*, ISAR, İstanbul 2002, s. 85.

rinden (sözde) kaçarken dahi arkalarına dönüp, takip edenlerini ok yağmuruna tutarak yaralayabildiklerinin altını çizmektedir.¹⁴³

Câhiz'in Türklere ilişkin risâlesinde aynı savaş taktiklerini görmekteyiz: Geri çekilme ve geri çekilirken at üstünde geriye dâhil her yöne isabetli oklar atabilme ve kement atma. Câhiz'in Humeyd'den naklettiği bilgilere göre Türklerin geri çekilmesi "öldürücü bir zehir, insanın işini bitiren bir ölümdür." Çünkü Türkler, "arkasındaki insana önündeki insan gibi okunu isabet ettirebilmektedir."¹⁴⁴ Bir başka Arap bilgini Mes'ûdî'nin (ö.956) Türklere ilişkin verdiği bilgiler arasında da onların at üstünde giderken geriye doğru ok atabildiği bilgisi yer almaktadır. Mes'ûdî'ye göre sanki o esnada Türkün ensesi yüzü, yüzü ensesi olmuştur.¹⁴⁵ Türk-İskitlerin bu ayırt edici özelliği 16. yüzyıla gelindiğinde dahi batılı tüccar ve seyyahların günlüklerine konu olmaktadır. Tıpkı Richard Hakluyt'un (1553 –1616) derlediği kitaba yansıdığı gibi:¹⁴⁶ "Onlar ata binmede çok uzmandır ve at üstünde kolayca ileriye ve geriye ok atarlar."

Türk-İskitlerin kement kullanımına ilişkin tarihî kayıtlar Eski Yunan dönemine kadar gitmektedir. Egeli coğrafyacı Pausanias (MS 2.yüzyıl) bir Türk-İskit topluluğu olan Sarmatların düşmanlarına kement atıp yakaladığını ifade etmektedir.¹⁴⁷

¹⁴³ *The Works of Xenophon*, Tercüme: H. G. Dakyns, Macmillan and Co., Londra 1897, (I. Kitap, VII. Bölüm).

<http://ebooks.adelaide.edu.au/x/xenophon/x5an/contents.html>

¹⁴⁴ Ramazan Şeşen, *el-Cahiz*, s. 83-84

¹⁴⁵ Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK, Ankara 2001, s. 55.

¹⁴⁶ Richard Hakluyt, *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques, and Discoveries of the English Nation*

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=234&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.03.0070>

¹⁴⁷ Pausanias, *Description of Greece*, Tercüme W.H.S. Jones, Ormerod, Londra 1918, s.107.

Şekil 12: Kânunî Sultan Süleyman dönemini anlatan Süleymannâme isimli kitaptaki bir minyatürde, Türklerin savaş meydanında kement kullanımı

Câhiz'in risâlesinden yukarıda aktardığımız bilgilere göre Humeyd, aynı sözlerinin devamında Türklerin at üstünde hızla giderken ok atmalarının yanında kement de atabildiğini söylemiştir. Humeyd'in Türkler'e ilişkin gözlem ve bilgilerine göre Türkler, kement atarak düşmanın atını yere yıkmakta ve süvariye atın üzerinden kapıp almaktadır. Dahası Türkler kementle düşman indirmede o kadar başarılıdır ki, o zamana kadar sadece iki Arap kumandan bundan kendisini koruyabilmiştir.¹⁴⁸

Faslı seyyah İbn Battûta'nın (yk.1304-1369) kadîm Avrupa Türk-İskitlerinin ve o dönem Türklerin toprakları durumundaki Karadeniz'in kuzeyindeki Deşt-i Kıpçak'a yaptığı seyahat kayıtlarında da Türklerin kement kullanımındaki ustalıklarından söz edilmektedir. Ancak seyyahın sözünü ettiği kullanım, savaşta değil at ticaretinde atları kementle yakalama bağlamındadır: Kırım'da ve Azak'ta yetişt-

¹⁴⁸ Ramazan Şeşen, *el-Cahiz*, s. 83-84.

rilen atlardan çoğu kervanlar hâlinde Hindistan'a gönderilmektedir. Her bir kervan altı bin ve üzeri sayıdaki attan oluşmakta ve tâcirler her elli at için bir çoban tutmaktadır. İşte bu atlı çobanlar, istedikleri atı kement atarak yakalayıp, derhal kendi atından o at üzerine geçmekte, böylece atı kontrol altına alabilmektedir.¹⁴⁹

Öte yandan, *Süleymannâme* isimli resimli kitaptaki bir savaş minyatürü, Türklerdeki kement kullanımının Osmanlı İmparatorluğu'nda, Kânunî Sultan Süleyman döneminde dahi devam ettiğini ispat etmektedir.¹⁵⁰

Türk-İskitlerin, yukarıda izah etmeye çalıştığımız üstün nitelikteki savaşçılık özelliklerine rağmen kendi aralarında çok az savaştıkları Romalı tarihçi Justinus tarafından ileri sürülmüştür. Justinus'a göre, bu durumun sebebi, birbirlerinin sahip olduğu hiçbir şeye imrenmemeleridir. Çünkü imrenme zenginlerin sıra dışı şeyler kullandığı yerlerde olur. Oysa İskitler ölçülülük ve özgürlükten hoşlanan insanlardır. Dolayısıyla İskit ülkelerinde, tüm çağlarda diğer ülkelere göre daha az savaş olmuş ve kılıç, kaderin doğal akışı dışında yok edici olmamıştır. Bununla beraber rahatsız edilmedikleri sürece savaşmaktan yana olmayan İskitler, tarihleri boyunca üç kez Asya'nın hâkimi olmaya heveslenen yabancı hükümdarlarla savaşmak zorunda kalmıştır. İlki Fars kralı Daryus'tur ki, utanç verici bir kaçışla Iskitya'dan kaçmak zorunda kalmıştır. İkincisi yine bir Fars kralı olan Kiros'un saldırısıdır. Kraliçe Tomris komutasında yapılan savaşta (Massaget) İskitler Kiros'u tüm ordusuyla birlikte katletmiştir. Üçüncüsünde ise Kiros'un başına gelen, İskender'in komutanı Zophiron ve ordusunun da başına gelmiştir. Justinus, İskitlerin Romalılarla hiç savaşmadıklarının; aksine onların döneminde Part devletinin ve Baktria krallığının kurucusu olduklarını kaydetmiştir. Justinus'a göre İskitler cesur savaşçılardır. Vücutlarının dayanıklılığı olağanüstüdür. Onlar kaybetmekten korkacak-

¹⁴⁹ *Rihletu Ibn Battûta*, Mısır 1928, c.1, s.210.

¹⁵⁰ *Süleymannâme*, Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine Dairesi, No: 1517.

ları hiçbir şeye sahip olmaz; savaşa girdiklerinde ise zaferden başka tek şey istemezler.¹⁵¹

Öte yandan, yine Justinus'a göre İskitlere savaş ilan eden ilk kişi Mısır kralı Seostris'tir (MÖ yk. 1878–MÖ yk.1839). Seostris, İskitlere elçiler gönderip hâkimiyeti altına girmeleri gerektiğini iletmış, İskitler ise elçilere verdikleri cevapta zengin insanların kralının fakirlere savaş açarak aptallık yapmış olacağını söyledikten sonra onun İskit ülkesine gelmesini beklemeden zengin Mısır'a giderek orayı yağma etmek için harekete geçmişlerdir. Herodot'un, Seostris'in İskitleri hezimete uğrattığı yönünde verdiği bilgilerin [II, 102,110] aksine Justinus, Mısır kralının, İskitlerin hızla ilerlediklerini duyunca krallığını bırakıp kaçtığını kaydetmiştir. Justinus'a göre İskitleri Mısır'ı istiladan bataklıklar kurtarmıştır. İstiladan vazgeçip geri dönerken Asya'yı hâkimiyetleri altına alan İskitler, güçlerinin sembolü olarak oradaki devletleri sembolik miktarda haraç vermek zorunda bıraktılar. On beş yılı Asya'yı boyun eğdirmede harcadıktan sonra kadınları tarafından ısrarla evlerine geri çağırıldılar. Asya 1500 yıl kadar İskit hakimiyetinde kaldı. Ta ki Âsur kralı Nemrud (Ninus MÖ 1800) İskitlere haraç ödemeyi sona erdirene kadar.¹⁵²

b. “Soylu vahşi” Türk-İskit'in sâde, cesur ve dürüst yaşamı

Tarihsel verilerin aktardıklarından yola çıkarak, Türk-İskitlerin ölçülü ve özgürlükçü olmalarının onlara cesur, dayanıklı ve dürüst bir yaşam tarzı hediye ettiğini söyleyebiliriz. Örneğin, Strabo, kendisinin yaşadığı dönemde ve hatta yanı başında bulunan spekülâtorlerin çok sayıdaki sahtekârlığı dikkate alındığında, Homeros'un İskitleri en dürüst ve en soylu insanlar olarak tanımlamasına şaşıl-maması gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü onların kısıtlı mal

¹⁵¹ Justinus, *Age*, Kitap 2, Bölüm 2

<http://www.forumromanum.org/literature/justin/english/trans2.html#lyn2>

¹⁵² Justinus, *Age*, Kitap 2, Bölüm 2

<http://www.forumromanum.org/literature/justin/english/trans2.html#lyn2>

takasları dışında alışveriş ve lüks hayat talepleri yoktur. Dolayısıyla son derece özgürlerdir. Romalı yazar Justinus ise Pompeyli Troguş'tan nakille şöyle demektedir: “Diğer halkların yücelttiği kadar İskitler altın ve gümüşü aşağılarlar.” Justinus’a göre Yunan bilgelerinin uzun zamandır ortaya koymuş oldukları öğretiler ve filozofların onca çabalarına rağmen Yunanlıların bir türlü elde edemediklerini tek başına doğanın İskitlere sağlamış olması son derece hayranlık vericidir. Dolayısıyla bir karşılaştırma yapıldığı takdirde, Yunanlıların eğitilmiş ahlâkları vahşi barbarların ahlâkı karşısında zayıf kalacaktır. Çünkü ahlâksızlık nedir bilmeyen bir toplum, erdemin bilgisine sahip olan toplumdan daha iyidir. Bu sebeptendir ki İskit toplulukları arasında adaletin gözetilmesinde geçerli kural ve yasaların etkisinden ziyade, insanların huyları etkili olmaktadır. Örneğin, onların zihinlerinde hiçbir suç hırsızlık kadar aşağılık olamaz. Nitekim İskitler sürülerini çitle çevirmeden serbestçe otlamaya bırakmaktaydılar. Bu durumda hırsızlığa nasıl müsaade edilebilir?¹⁵³

Strabo, drama yazarı Aeschylus’un (MÖ 525-456) “şâirin” (Homeros’un) tanımlamalarını destekler nitelikte, “yasalara saygılı İskitler, süte dayalı beslenirler (*Galactophagi*)” vurgusunu da hatırlatmaktadır.¹⁵⁴

Halikarnaslı Herodot’a göre İskitler, yabancıların geleneklerine uymaya çok karşıydılar. Özellikle Yunan geleneklerinden nefret ederlerdi. Nitekim onlar, ülkesinden çıkıp Atina’ya gelen Anacharsis’i ve prensleri Scyles’i sırf bu yüzden öldürmüşlerdi.¹⁵⁵ Herodot’un söz ettiği Anacharsis (MÖ 6. yüzyıl) Eski Yunan ve Roma metinlerinde ilkel hikmetin sembolü olarak anlatılmaktadır. Örne-

¹⁵³ Justinus, *Age*, Kitap 2, Bölüm 2

<http://www.forumromanum.org/literature/justin/english/trans2.html>lyn2

¹⁵⁴ *Geography of Strabo*, *Age*, c.3, 7. Kitap: 3,7, s. 300-301.

¹⁵⁵ Herodotus, *Age*, 4.76-78, s.314-318.

ğin Romalı bilgin Cicero (MÖ yk. 106-43) onunla ilgili olarak şunları söylemektedir:¹⁵⁶

Yoksulluktan kimler korkmaz? Filozoflar da korkar. İskit Anacharsis'in parayı umursamadığı gibi bizim filozoflarımız da umursamayabilir mi? Onun şöyle dediğini biliyoruz: "Anacharsis'ten Hanno'ya, selamlar. Benim giysilerim İskitlerin giydiğinin aynıdır. Ayaklarımın sertliği ayakabı görevi görüyor. Toprak yatağım, açlık lezzetimi, yiyeceğim süt, peynir ve ettir. Yani bana hiçbir şey istemeyen bir adamışım gibi yaklaş.

Bu düşünce bazı Yunan ve Roma düşünürlerince Kinizim¹⁵⁷ adındaki felsefi bir akıma tahvil edilecektir.

Anacharsis'in annesinin bir Yunanlı ve kendisinin de Solon'un arkadaşı olduğunu anlatan çeşitli metinlerden Diogenes Laertius'a ait olanında o, Eski Yunanlıların Yedi Bilgesinden biri olarak resmedilmiştir.¹⁵⁸ Anadolu'daki Kommagane Krallığı sınırlarında yaşamış olan Süryani hiciv yazarı Samsatlı Lucian (MS yk.125-180) ise "İskit" başlıklı yazısında Eski Yunanlıların gözünden Atina'ya gelen İskitlerin yaşam tarzı ve erdemini anlatmıştır. Lucian'a göre Yunan kültüründen etkilenip Atina'ya gelen ilk İskit Anacharsis değildir. Ondan önce Atina'ya gelmiş olan Toxaris, üstün kabiliyetlere ve soylu düşüncülere sahip bir İskit'ti. Bununla beraber Anacharsis gibi kraliyet ailesine mensup değildi. Yunanlılar Toxaris'e – iki öküzlü bir arabaya sahip olması anlamında – "sekiz toynaklı adam" derlerdi. Toxaris, Atina'da hüküm süren veba salgını sırasında yöneticilere arka sokaklara şarap serpmeleri gerektiğini söylemiş ve bu sayede vebadan daha fazla etkilenmekten kurtulmuşlardı. "Yabancı hekim" de denen Toxaris, ülkesine hiç dönmemiş ve

¹⁵⁶ Cicero's Tusculan Disputations, Tercüme: C. D. Yonge, Harper & Brothers, New York 1877.

<http://www.gutenberg.org/files/14988/14988-h/14988-h.htm>

¹⁵⁷ Erdeme ve doğaya bağlı basit bir yaşam öğütleyen düşünce akımı

¹⁵⁸ G. PR, "Barbarians", *The Classical Tradition*, Ed. Anthony Grafton, Harvard University Press 2010, s.119.

Atina'da ölmüştü. Onun gömüldüğü anıt mezarda kısmen okunan bir kitabe ve mezar üzerine çizilmiş bir de figür vardır: Bu, sol elinde gergin yay, sağ elinde kitap olan bir İskit figürüdür. O, Yunanlılar için öyle bir kahramana dönüşmüştü ki, Samsatlı Lucian zamanında ona tapınılmakta ve kurbanlar kesilmekteydi. Bazı Eski Yunan yazarları Toxaris'in Yunan tıp ve sağlık tanrısı Asclepius'un oğlu olduğunu dahi söylerler. Öte yandan Lucian'ın Anacharsis'e ilişkin bir görüşü de şöyledir: "Anacharsis nihayetinde bir barbardi; ancak keşke biz Suriyeliler de İskitler kadar iyi olsak!..."¹⁵⁹

Yukanda, Homeros, Strabo ve Lucian'ın ifadelerinde de kısmen kendini belli eden Eski Yunan yazarlarındaki Türk-İskit yaşam tarzı hayranlığını "soylu vahşi" kavramıyla açıklayan James William Johnson'a¹⁶⁰ (1927-) göre İskitler, ata ilk binen ve pantolonu ilk giyen halktır. İskit halkları, Amerikan yerlileri gibi gevşek bir kabile birliği şeklinde yönetilmekteydi; onlar taşınır evlerde yaşayıp, "Kızılderili baltası" kullanan ve düşmanlarının derisini yüzen halklardı. Bununla beraber İskitler, Homer'den Rousseau'ya kadar batı yazınındaki "totemik doğaları" hiç değişmemiştir. Dolayısıyla, MÖ 4. yüzyıldan itibaren başlayan "soylu vahşi" tanımlamasında İskitler temel figürdür. 18. yüzyıl sonlarına kadar varlığı devam eden bu konseptin kökleri Eski Yunan bilgini Ephorus'a (MÖ yk.400-330) gitmektedir. O, sıkça İskitleri ziyaret eder ve onları sâde, dürüst, kanaatkâr ve yüksek erdemli oldukları için överdi. Yunanlı şâir Horace (MÖ yk. 65- MS 8) de İskit hayat tarzına hayrandı. Ona göre İskitlerin sekse düşkün olmayışları erdemlerinden kaynaklıy-

¹⁵⁹ *The Works of Lucian of Samosata*, Tercüme: H.W. Fowler&F.G. Fowler, The Clarendon Press, Oxford 1905

<http://ebooks.adelaide.edu.au/l/lucian/works/chapter23.html>

¹⁶⁰ Yazarın basılmamış ve fakat ulaşamadığımız doktora tezinin (*Scythia, Cato and Corruption*) de İskitlerle ilgili olduğunu düşünüyoruz. The Library of Congress, University Microfilms, Publication no.9217. *Catalog of Copyright Entries, Third Series, 1955: January-June*, Copyright Office, The Library of Congress, Washington 1956, s. 314, 857. Bilim adamının web sitesi: http://www.rochester.edu/college/eng/people/emeritus/johnson_jw/index.html

di. Horace'in dizelerinde İskitlerde "suç/günah işlemek yanlış; cezası da ölümdü." Johnson, Romalı şair Virgil'in (MÖ yk. 70-21) ise İskitlerden söz ederken onların canayakın bir nesil olduğunu, hayat şartları nedeniyle imrenilecek bir sadelikte yaşadıklarını vurguladığını aktarmaktadır.¹⁶¹

"Soylu vahşi" hayranlığını Platon'da (MÖ yk.427-347) da görmekteyiz. Platon için Homeros dahi İskit Anacharsis'in düzeyinde bir önem arzetmez. Çünkü Homeros'un Anacharsis ya da Miletli Thales gibi sanata ya da insan hayatına uygulanabilecek hiç bir buluşu bilinmemektedir.¹⁶²

Yunanlı şair Horace'in şu dizelerindeki İskit yaşam tarzı hayranlığı da kayda değerdir:¹⁶³

*İskitlerin sürdüğü hayat daha güzel
Tekerlekler üstündeki göçebe evlerle gezinmek
Ya da dayanıklı nesiller yetiştirmek
Toprağı kutsayan ekinlikler dışında
Ölçüsüz genişlikte bozkırlar üzerinde dolaşarak*

Türk-İskitlerin yaşam tarzlarına ilişkin olarak Eski Yunan ve Roma halkının sözcüleri durumundaki yazarlarca öykünülen "soyluluğun", dayanıklılık, kanaatkârlık ve dolayısıyla özgürlük hissiyle kendiliğinden doğan bir cesur olma durumu olduğu düşünülebilir. İskenderiyeli Clement (MS 2.yy) bu bağlamda mütevazı İskit ve Kelt¹⁶⁴ yaşam tarzını şöyle resmetmektedir.¹⁶⁵

¹⁶¹ James William Johnson, "The Scythian: His Rise and Fall", *Journal of the History of Ideas*, Vol.: 20, No: 2, Apr., 1959, s. 251-253.

¹⁶² Plato, *Republic*, Tercüme: Benjamin Jowett, <http://www.gutenberg.org/cache/epub/150/pg150.html>

¹⁶³ Kitap 3, Şiir 24. Horace, *The Odes and Carmen Saeculare of Horace*, Tercüme: John Conington, George Bell and Sons, London 1882. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0025%3Abook%3D3%3Apoem%3D24>

¹⁶⁴ Keltlerin Türk-İskit olduğuna dair Yunan tarihçi Plutarch (MS 64-120) şunları yazmıştır: "En uzak denizlerden ve Kutup bölgelerine kadar geniş bölgelerden Azak denizinin doğusundaki İskit topraklarına ulaşan Keltler bu topraklarda

Halklar arasında Keltler ile İskitler saç uzatır; ¹⁶⁶ fakat bu kendilerini süslemek için değildir. Anılan barbar ırkların ikisi de lüksten nefret eder. İskitler arabayı üretmişlerdir; fakat onlar bazen arabayı bile lüks bulup hor görür. Onun büyüklüğü barbarlara lüks gelir ve konforunu terk ederler. İskit adamı sade bir hayat sürer. Yeterli bir barınak ve arabadan daha az engelleyici olarak, atına biner ve istediği yere gider. Acıktığında atına nereden rızık bulacağını danışır. Atı ona damarları ve kanı dâhil neyi varsa her şeyi sunar. Bir atlı göçebe için at hem taşıt ve hem de rızıktır.

Hristiyan Tarihçi Paulus Orosius'un (MS yk.375-418) dikkati çektiği nokta, Âsur hükümdarı Nemrud'un (Ninus) zulmüne değin İskitlerin barışçıl ve masum bir ırk olduğudur. Orosius'a göre Nemrud İskitlerin uyuyan vahşiliğini uyandırmış ve böylece onlara, sürülerinin sütünü değil insanların kanını içmeyi öğretmiştir. ¹⁶⁷

İskitlerle karışır. Ülkelerinden bir anda çıkmazlar fakat ordu güçleri olarak her yıl yazları ilerlerler ve tüm kıtayı aşarlar. Her biri farklı isimlere sahip olduğu halde tüm ordular ortak bir adla anılır: Kelto-İskit ordusu ya da eskiden Yunanlılarca bilindiği haliyle Kimmerler. Kimmerler İskit halklarının küçük bir parçasıydı. İskitlerle savaştılar ve Azak denizinden Asya'ya gittiler." Plutarch, *Caius Marius* Tercüme: John Dryden

http://classics.mit.edu/Plutarch/c_marius.html

¹⁶⁵ Iskenderiyeli Clement, *The Instructor*, Tercüme: G W. Butterworth, Loeb Classical Library Volume 92, Harvard University Press Cambridge, MA 1919. http://biblehub.com/library/clement/the_instructor_paedagogus/chapter_iii_a_gainst_men_who_embellish.htm

¹⁶⁶ Türk-İskitlerin uzun saçlı olma geleneğinin asırlarca sürdüğü söylenebilir. Nitekim 10. ve 11. yüzyıllarda yaşamış olan Ermeni tarihçi Urfalı Mateos, kroniğinde Türk askerleriyle ilgili olarak "Ermeni askerleri onlarla karşılaşınca, acayip şekilli, yaylı ve kadın gibi uzun saçlı olduklarını gördüler" demektedir. 13. yüzyılda yaşamış bir başka Ermeni tarihçi, Kilikyalı Smbat Sparapet (1208-1276) de tarihinde Türklerin uzun saçlarına atıfla, Ermeni askerlerinin kendilerini koruyamadığı "kadın gibi uzun saçları" olan Türk okçulardan bahsetmektedir. Dr. Emine Sonnur Özcan, "Anadolu'yla Tanışan Türklere Kültür Tarihi Açısından Bakışlar", *Mukaddime*, Sayı 8, 2013, s.21.

¹⁶⁷ Orosius, *Seven Boks of History against the Pagans*, Tercüme: A. T. Fear, Liverpool University Press, Liverpool 2010, S.51.

Orosius'a yakın sayılabilecek bir dönemde Bizans İmparatoru Genç Theodosius'un İstanbul'dan (Konstantinopolis'ten), Avrupa Türk/Hun/Iskit lideri Atilla'ya¹⁶⁸ (h.434-453) gönderdiği elçilik heyetindeki Rumelifenerli (Panionlu) Priscus'un (yk.410-472) Avrupa Hun İmparatoru Atilla'nın mütevazî yaşam tarzına ilişkin kaydettiği gözlemler, Homeros'tan itibaren işaret edilen sadelik ve kanaatkârlığı destekler niteliktedir: Romalı misafirlere ve onlarla birlikte yemek yiyen "barbarlara" gümüş tabaklarda envaî çeşit yemek servisi yapılırken, imparator, tahta tabakta etten başka bir şey yememiştir. Atilla, alçak gönüllülüğünü her şekilde sergilemektedir. Yemekte hazır bulunan herkese altın ve gümüş kupalar sunulurken, İmparatorun kupası ahşaptandır. İmparatorun üzerindeki elbiselere gelince, onlar da son derece sadedir. Diğerlerinden tek farkı daha temiz görünmesidir. Ne yanındaki hançeriyle, ne "barbar çizmelerinin" zımbalarıyla ve ne de atının dizginiyle diğer "Iskitlerden" bir farkı vardır.¹⁶⁹ Priscus'un satırlarından öyle anlaşılmaktadır ki, Türk/Hun/Iskit İmparatoru Atilla, Roma elçilik heyetini şaşırtacak derece sade bir hayat sürmekteydi.

Priscus'tan yaklaşık bir yüzyıl sonra yaşamış olan Romalı tarihçi Jordanes'in tanımlamasıyla, "Hunların bütününün hükümdarı ve tüm Iskitya topluluklarının neredeyse tek dünya lideri" konumun-

¹⁶⁸ Atilla kelimesini batılı tarihçiler yanlışlıkla Attila şeklinde yazmaktadırlar; bu, belki de erken tarihçilerin eserlerinde bu şekilde geçtiği içindir; ama kelimenin bu şekilde yazılışı doğru değildir. Kelimenin doğru şekli Atilla'dır. Eski Türkçe "til" ve "atil" nehir demektir. Doğrudan "atil" kelimesinin "nehir" anlamına geldiğini söyleyenler olduğu gibi, kelimeyi "elif" harfiyle "Etil" şeklinde yazanlar da vardır. Buna göre Atilla adı "Etilli" veya "Atilli"dir ki, nehir kenarında yaşayan anlamına gelir. Bazı Türkologlar kelimeyi "İtil" şeklinde okumayı tercih etmektedirler. "İt" – kutsal anlamındadır ki, buna göre it+il = kutsal ülke demektir. Kırımlı mirzalardan birinin adı İt-hoca'dır ve buradaki "it" köpek anlamında değil, "kutsal, saygıdeğer" manasındadır. Yoksa kimse kendine "köpek" diye bir isim almaz. Keza Peçeneklerin bir kolunun adı İt-Peçenek'tir ki, burada köpek anlamında kullanılmamıştır. (ed.)

¹⁶⁹ *Embassy to Attila: Priscus of Panium*,
<http://www29.homepage.villanova.edu/christopher.haas/embassy.htm>

daki Atilla,¹⁷⁰ ve himâyesindeki Türk/Hun/İskit halklarının bu denli muktedir olup da lüks ve şaşaayı tercih etmemeleri, Priscus'un kafasını karıştırmış ve dolayısıyla onu bu bağlamda birtakım çıkarımlar ileri sürmeye yöneltmiş olmalıdır.

Nitekim tarihçi-diplomatın bir tespitine göre Hun/İskitlerin vahşi görünüşleri, onların ruhlarının dayanıklılığının delili niteliğindedir. Çünkü onlar gelenekleri gereği, çocuklarına doğdukları ilk gün dahi acımasızca davranabilmektedir. Çocuk daha sütle beslenmeye başlamadan, yara acısına dayanmayı öğrensini diye, doğar doğmaz erkek bebeklerin yanaklarını bıçakla çizmektedirler.¹⁷¹

c. Giyim-kuşam:

Arkeolojik buluntuların ve kurganlardaki mumyalanmış ölülerin bedenleri üzerinde yapılan araştırmalarda, Avrupa ve Asya İskit kadınları ile erkeklerinin pantolon giydikleri, bedenlerine sıra dışı desenler ve boynuzları yükselen geyik motifleri içeren dövmeler yaptıkları tespit edilmiştir.¹⁷² Geçtiğimiz yıl (2014) yayınlanan bir bilimsel makalede Sincan Uygur bölgesindeki mezarlarda ortaya çıkartılan iki pantolon dünyanın bilinen ilk pantolonları olarak sunulmuştur. Turfan şehri yakınındaki Yanghai mezarlığındaki pantolonların biri MÖ 1261-1041; diğeri ise MÖ 1074-935 tarihine aittir. Makalede, bilim insanları arasındaki ortak görüşün, Avrasya steplerindeki atlı kavimlerin, at binmede daha rahat etmek; bacakları ayırarak otururken alt karın ve genital bölgeyi korumak için pantolonu icat ettiği yönünde olduğu belirtilmektedir. Böylece pantolon atlı kavimlerin dünyaya yayılmalarında önemli bir rol

¹⁷⁰ *The Gothic History of Jordanes*, Princeton University Press, Princeton 1915, s.101.

¹⁷¹ <http://www29.homepage.villanova.edu/christopher.haas/embassy.htm> (Erişim: 02/06/2015)

¹⁷² Adrienne Mayor, *The Amazons*, Princeton University Press, New Jersey 2014, s. 34.

oynamıştır. Bununla beraber, bu icadın tam olarak olarak nerede ve ne zaman gerçekleştiği hakkında henüz kesinlik kazanmış bilimsel bir kanıt yoktur.¹⁷³

Bu son önemli arkeolojik keşif öncesindeki yıllarda da Orta Asya kurganlarında Göktürk ve önceki dönemlere ait kemer, pantolon ve çizmeler bulunmuştur. Eski Yunan vazolarındaki üzengili,¹⁷⁴ ceket ve pantolonlu İskit savaşçıları¹⁷⁵ ve 1993'te Altaylar'da bulunan çizmeli prenses mumyası¹⁷⁶ da Türk-İskitlerin giyim-kuşam aynılığının arkeolojik izlerine dâhildir.

Yazılı kaynaklara gelince, Türk-İskitlerin pantolon giymelerine ilişkin en eski kaynak Herodot'un tarihidir. Herodot'a göre İskit soyundan olan Sakalar, başlarına, koni biçiminde düz duran sert şapkalar, altlarına ise bol pantolonlar giyiyorlardı:¹⁷⁷

Skyth [İskit] soyundan olan Sakaların başlarında, koni biçiminde düz duran katı takkeler vardı; ayaklarına bol poturlar [pantolonlar] giyiyorlardı, ülkelerine özgü yayları ve hançerleri, ayrıca balta yerine kendi ulusal "sagaris"leri vardı. Skythlerin Amyrgia¹⁷⁸ kabillesinden oldukları halde bunlara Sakesler deniliyordu.

¹⁷³ Ulrike Beck, Mayke Wagner, Xiao Li, Desmond Durkin-Meisterernst, Pavel E. Tarasov, "The invention of trousers and its likely affiliation with horseback riding and mobility: A case study of late 2nd millennium BC finds from Turfan in eastern Central Asia", *Quaternary International*, Volume 348, 20 October 2014, s.224–235.

¹⁷⁴ René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, İstanbul 1999, s. 26.

¹⁷⁵ Margarita Gleba, "You Are What You Wear: Scythian Costume as Identity", *Dressing The Past*, Oxbow Books 2008, s. 15-16.

¹⁷⁶ "Siberian Princess Reveals Her 2,500 Year Old Tattoos" *The Siberian Times*. 14 Ağustos 2012; <http://siberiantimes.com/culture/others/features/siberian-princess-reveals-her-2500-year-old-tattoos/>

¹⁷⁷ Herodotus, *Age*, 7.64, s.506.

¹⁷⁸ Eski yazarların kitaplarında söz ettikleri isimlerle ilgili 1859 tarihli sözlükte Amyrgia İskitlerle ilgili şu önemli bilgiler bulunmaktadır: Batılı oryantalistlere (Sir William Jones, Ritter, Von Hammer gibi) ve daha özel olarak *Şahnâme* isimli esere göre, Yunanlılar Saka istilasını Türklere ve Sakalibe'ye atfeder.

Diğer bir Eski Yunan yazarı Hipokrat (MÖ yk.460-377) ise, İskit erkeklerinin pantolon giydiklerini; pantolonlu halleriyle uzun süre at üstünde yaşadıkları için eklemlerde şişme gibi bazı sağlık sorunları yaşadıklarını yazmıştır.¹⁷⁹ Dolayısıyla pantolon, atı evcilleştiren Türk-İskitlerin icat ettikleri kültür coğrafyalarına özgü bir giysidir, diyebiliriz.

13. yüzyıl ortalarında Orta Asya'yı ziyaret eden seyyah John de Plano Carpini (yk.1185-1252) notlarında, kadınların ve erkeklerin giysilerinin aynı tarzda olduğunu kaydetmektedir. Alt giyimden ve dolayısıyla pantolondan söz etmeyen Carpini, başa bir şey giyilmediğini ve üst giyim olarak, ceket ve kaftan giydiklerini belirtmektedir.¹⁸⁰

Pantolonun yanında Türk-İskitlerin geleneksel giyim unsuru keçeden yapılmış giysilerdir. Koyun ve keçe yününden üretilen

Hatta Yunanlıların *τα Σάκαια* terimi Eski Fars takviminde Türklere karşı kazanılmış bir zafer günü olarak ayrılmıştır. Bu yüzden Hammer, Herodot 7.64'teki *Ἀμυργίους* (Amyrgian) [İskitlerin] *Τούργους* (Tourgous) şeklinde okunmasını önerir. Alman bilim adamına göre bu ad Türklerle, Turanlılarla ve *Şahnâme*'deki Sakalibe'yle [Meliku's-Saklab] aynıdır. Ve Sakalibe tanımlaması, Saklab'dan ya da Skoklob'dan gelen, Herodot'un tanımladığı İskitlerle (4.6- Skoloti) önemli bir benzeşmesi vardır. Charles Anton, Francis Adams, *A Classical Dictionary: Containing an Account of the Principal Proper Names Mentioned in Ancient Authors*, New York 1859, s.1205.

Methodistlerin dergisine İstanbul'dan (Konstantinopol) makale yazan Albert L.Long da *Şahnâme*'deki Sakalib'in, Herodot'un Skolotisiyle aynı olup Skaliv, Sklavini şeklinde batı dillerine dönüşerek, zamanla Slav haline gelmiş olabileceğini düşünen –Hammer gibi– oryantalistlerden bahsetmektedir. Slavların Bizans kaynaklarında Avar, Sarmat ve İskit olarak adlandırıldığını ifade eden Long, Modern Avrupa yazarlarının 4 ve 5. Yüzyıllarda ortaya çıkan Slavların, Hun, Avar ve diğer Asyalı toplulukların karışımından oluştuğunu ileri sürdüğünü kaydetmiştir. Albert L.Long, "The Slavic Races", *Methodist Quarterly Review*, c.53, s.29, 34.

¹⁷⁹ Hippocrates, *On Airs, Waters, And Places*, Tercüme: Francis Adams, 1849, 22 nolu paragraf; Hippocrates, *Collected Works I*, Tercüme: W.H.S. Jones, Harvard University Press, Cambridge 1868, s. 131.

¹⁸⁰ *The Texts and Versions of John de Plano Carpini and William de Rubruquis*, Hakluyt Society, Londra 1903, s.109; Margarita Gleba, Agm, s. 23-24.

keçe ve keçeden yapılma ceket, şapka gibi kıyafetler aşağıda göreceğimiz üzere tarih boyunca önce İskitlerle sonra da Türklerle anılmıştır. İskit/Saka savaşçıların sert, uzun ve sivri külahlarıyla Osmanlı yeniçerilerinin giydiği uzun keçe külahlar arasında kültürel bir süreklilik olduğunu dahi düşünmek mümkündür.

d. Keçe üretimi ve keçe çadır kullanımı

Mılatan önceki binyıllardan Ortaçağlara ve modern dönemlere değin, Asya, Avrupa ve Anadolu'da yaşayan Türk-İskitlerin keçe yaptıkları arkeolojik ve yazılı kanıtlarla ortaya konulmuştur. Altay dağlarının eteklerindeki kurganında MÖ 6 ve 3. Yüzyıllara tarihlendirilen ve Moğolistan'ın kuzeyindeki Noin-Ula kurganlarında MS 1.Yüzyıl ve sonrasına tarihlendirilen keçeden yapılma kumaş ve eşyalar bulunduğı bilinmektedir.¹⁸¹

Türk-İskitlerin yaşam tarzında keçenin yeri, Herodot'un satırlarıyla ilk kez yazılı kaynaklara yansımıştır. Herodot, genel olarak İskitlerin ölü gömme ve yas geleneklerini anlattığı satırlarda onların keçeyle olan ilişkisine de değinmektedir.¹⁸²

Ölüyü gömdükten sonra Skyth'ler kendilerini temizlerler: Başlarını iyice ovarak yıkarlar, gövdelerini temizlemek için bir tören yaparlar, yere üst uçları birbirine eğik üç kazık çakarlar, üzerine çepeçevre keçe sararlar, keçelerin içerisinde ve kazıkların ortasında bir tekne vardır, iyice kızdırılmış birçok taş getirip bu teknenin içine koyarlar. Skyth'ler kenevir tohumunu alırlar, anlattığımız keçe örtülerin içerisine girerler ve bu tohumları kızgın taşın üzerine atarlar; tohum taşa değince tütmeğe başlar.

¹⁸¹ Cavidan Başar Ergenekon, *Tepme Keçelerin Tarihi Gelişimi, Renk, Desen, Teknik ve Kullanım Özellikleri*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1999.
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78807/hunlar-doneminde-tepme-kececilik.html>

¹⁸² Herodotus, *Age*, 4.17, s. 294; 4.73, 75, s.313-314.

Diğer bir Yunanlı bilgin Hipokrat ise, İskitlerin araba şeklindeki mobil evlerinin içinin keçeyle kaplı olduğunu kaydetmiştir.¹⁸³

Bizans ya da Doğu Roma tarihçilerinden Priscus (yk.410-472), Roma elçilik heyetiyle Hun/İskit İmparatoru Atilla'nın ülkesine – tarihçinin tanımıyla İskitya'ya – gittiğinde, Atilla'nın eşlerinden Kreka'nın yuvarlak planlı ahşap evinde, yerlerdeki keçe halıları da fark etmiştir.¹⁸⁴

Kilise tarihçisi Midillili Zekeriya (yk. 465-536) ise çadırda yaşayan 13 ayrı halk topluluğundan söz etmektedir: Unnogur (On-Oğur/Oğuz), Ogor (Oğur/Oğuz?), Sabir, Bulgar, Khorthrigor (Kot-rigur¹⁸⁵, Dokuz-Oğuz?), Avar, Khasar (Hazar ?), Dirmar (?), Sarurgur (Beyaz-Oğur¹⁸⁶), Bagarsik (?), Khulas (?), Abdel ve Eftalit.¹⁸⁷

Türk/İskit yaşam tarzında keçenin yeri ve önemi üzerine Arap yazarları da bilgi vermiştir. İlk Arap coğrafyacılarından Ya'kubi (ö.897) *Kitābu'l-Buldān*'da evleri ve kaleleri olmayan Türklerin keçeyi üretmeyi en iyi bilen halk olduğunu ifade etmektedir. Ya'kubi'ye göre Türklerin çadırlarının örtüsü ve kıyafetlerinin ku- maşı keçedendir.¹⁸⁸

İranlı coğrafyacı Gerdizî (11.yüzyıl) de Dokuz-Oğuzlarla ilgili olarak verdiği bilgilerde keçe kullanımına işaret etmektedir. Dokuz-Oğuz hâkânının, duvarları alçak bir köşküdür (otağ?) ve bu köşk keçe ile döşenmiştir. Gerdizî'ye göre kuzeyde Kuzey Denizi,

¹⁸³ Hippocrates, *On Airs, Waters, And Places*, 18 nolu paragraf.

<https://ebooks.adelaide.edu.au/h/hippocrates/airs/index.html>

¹⁸⁴ <http://www29.homepage.villanova.edu/christopher.haas/embassy.htm>

¹⁸⁵ Hunlardan bir topluluktur. Jüstinyen zamanında (527-565) Güney Rusya'da Don ile Dinyester arasındaki bölgede yaşıyorlardı. John Bagnel Bury, *History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I. to the Death of Justinian*, cilt 2, Dover Publication, New York 1958, s. 302.

¹⁸⁶ Osman Karatay, *In Search of the Lost Tribe*, Karam, Çorum 2003, s. 21.

¹⁸⁷ Zachariah of Mitylene, *The Syriac Chronicle*, Tercüme: F. J. Hamilton ve E. W. Brooks, Methuen & CO., London 1899, s. 328.

¹⁸⁸ Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler*, s. 189.

doğuda Dokuz-Oğuz ülkesiyle sınır olan büyük Türk ülkesinin halkı “keçe imalatında insanların en ustasıdır.” Çünkü Türkler keçe kıyafetler giymektedir.¹⁸⁹

Endülüslü coğrafyacı el-İdrîsî'nin (yk.1099-1165) keçe kullanımına ilişkin verdiği bilgi, “Türk İskutyasındaki” (İskitya)¹⁹⁰ bir şehir olan Qârûqiyâ'da keçeden yapılmış güzel otağların bulunduğu şeklindedir.¹⁹¹ Seyyah Plano Carpini Tatarların çadırlarının duvarlarının ve kapısının keçeden olduğunu; deve kılından keçe yapmakta uzman olduklarını ve keçeden yaptıkları giysilerin onları rüzgârdan koruduğunu kaydetmiştir.¹⁹²

İbn Battûta'nın seyahat notları arasındaki bazı bilgiler de Türk yaşam biçiminde keçenin önemine ışık tutmaktadır. Bu bağlamda keçenin anıldığı başlıca kullanım alanı Türklerin arabalı yaşamlarıdır. İbn Battûta, arabalardan ayrıntılı olarak söz ettiği satırlarda, arabanın üzerindeki evlerin tahta iskeletinin keçeyle örtüldüğünü anlatmaktadır. Bu keçe kaplı arabalardan birini kendisinin de bozkırda yapacağı bir seyahat için kiraladığını da kaydetmektedir. Ayrıca, Azak'ta yaşayan at sürüsüne sahip Türk tüccarlar arasında şöyle bir âdet vardır: Onlar, her bin at için kadınlarının bindikleri arabaların bir köşesine 60-70 cm boyunda ince bir değnek asıp, ucuna da bir karış boyunda keçe bağlamaktadır.¹⁹³

Nihayet keçe de, diğer temel kültür unsurları gibi Türk-İskit destanlarına yansımıştır. Örneğin Kırgız Türklerinin ünlü destanı *Manas*'ta şöyle dillendirilmiştir:¹⁹⁴

¹⁸⁹ Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler*, s. 80, 90.

¹⁹⁰ Tercüme yapan Sayın Şeşen, yanlışlıkla olacak, İskutyâ'yı “Eskonya (Estonya)” şeklinde Türkçeye tercüme etmiştir. Oysa orijinalinde “Türk İsqütyâsı” (= الترك إسقوطيا) olarak yazılıdır. Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler*, s. 122-123; el-İdrîsî, *Age*, c.2, s. 923-924.

¹⁹¹ İdrîsî, *Age*, c.2, s.924.

¹⁹² *The Texts and Versions of John de Plano Carpini*, s.115.

¹⁹³ *Rihletu Ibn Battûta*, c.1, s. 210.

¹⁹⁴ *Manas Destanı*, Wilhelm Radloff, Haz.Emine Gürsoy, Ankara 1995, s. 255.

*Canım Kül-çoro,
Şu çolak kara kısrak
Bineyim dedigin at mıydı?
Ku keçe astarlı kara aba
Giyeyim dedigin elbise miydi?*

Dede Korkut Destanı'nda ise çadırın altına serilen keçe döşekten bahsedilmektedir.¹⁹⁵

*Kimin ki oğlu kızı yok, kara otağa kondurun, kara keçe altına
döşeyin, kara koyun yahnisinden önüne getirin, yerse yesin, ye-
mezse kalsın gitsin*

Yukarıdaki bilgilerle ortaya koymaya çalıştığımız üzere keçe, binlerce yıldan günümüze, Türk/İskitlerin küçük baş hayvan yetiştiriciliğine dayalı yaşam tarzlarının doğal sonuçlarından biri olarak, onların özgün giysi kumaşı ve evlerinin dışını ve içini biçimlendiren özgün mefruşatı durumunda bir kültür ve ekonomi (yerinde geçim) unsurudur.

e. Arabalı Türk-İskitler

Türk-İskitlerin araba kullanımında Ön Asya topluluklarından daha eski oldukları geçtiğimiz on yıllarda yapılan kazılarla ortaya koyulmuştur. Don Nehrinden Ural Dağlarına uzanan Sintaşa-Petrova kültürü üzerinde 1994 yılında yapılan kurgan kazılarında MÖ. 2000'li yıllara tarihlendirilen araba buluntuları, araba kullanımının bozkırlarda değil Ön Asya şehirlerinde başlamış olabileceği varsayımını şimdilik ortadan kaldırmıştır.¹⁹⁶

¹⁹⁵ *Dede Korkut Kitabı*, Haz. Muharrem Ergin, Hisar Yayınları, İstanbul 2003, s. 11.

¹⁹⁶ *Nomads of Euroasian Steppes in The Early Iron Age*, Edited by: J.D. Kimball, Zinat Press, Berkeley, CA 1995, s.22; S. A. Grigoryev, "The Sintashta Culture and Some Questions of Indo-Europeans Origins": <http://csc.ac.ru/news/1998-2/2-11-1.pdf>; John Noble Wilford, "Remaking the Wheel: Evolution of the Chariot", *The New York Times*, 22 Şubat 1994:

Türk-İskitlerin araba-evlerine ilişkin en eski kayıt, yukarıda kaydettiğimiz, Harpi'ler tarafından süte dayalı beslenen ve arabalarda yaşayanların ülkesine götürülen Phineus'u anlatan, Eski Yunan bilgini Hesiod'a aittir.¹⁹⁷

Hipokrat'ın yukarıda bir kısmını verdiğimiz, İskitlerin içi keçe kaplı araba-evlerine ilişkin anlatımında ise İskit arabalarına dair bazı önemli ayrıntılar da bulunmaktadır.¹⁹⁸

İskitler soğuk, yüksek, sulak ve zengin çayırıklı yerlerde yaşar. Bu İskitlere nomás (nomad= konar-göçer) denir; çünkü onların evleri yoktur ve arabalarda yaşarlar. Arabalarının en küçüğü 4 tekerli ve büyükse 6 tekerlekli olup içi keçeyle kaplıdır. Ev biçiminde yapılmıştır. Bazılarında tek oda; bazılarında ise 3 oda vardır. İki ya da üç öküzle çekilen arabaları yağmuru, karı ve rüzgarı geçirmez. Öküzleri soğuk nedeniyle boynuzsuzdur. Kadınlar bu arabaların içinde yaşar; erkeklerse at sırtında gider. Koyun, öküz ve atları onlara eşlik eder. Hayvanlarını besleyebilecek otlak buldukları sürece herhangi bir yerde [diledikleri kadar] kalabilirler; hayvan besini bitince ise başka bir yere göçerler.

Pompeyli Trogus'un (MÖ 1.yüzyıl) tarihini aktaran Romalı tarihçi Justinus (MS 3. yüzyıl) ise İskitlerin tarım yapmadıkları, içine yerleştikleri evleri ya da barınakları olmadığı; buna karşın daima sığır ve koyun sürüsü beslemekle uğraştıkları ve ekili olmayan bozkırlarda dolaştıkları için arazilerinde sınır olmadığı için altını çizmektedir. Justinus, İskitlerin karılarını ve çocuklarını, bu sınırsız arazilerde dolaştıkları arabalarda taşıdıklarını ve kendilerini yağmur ve soğuktan koruyan arabaları evleri yerine kullandıklarını aktarmaktadır.¹⁹⁹

<http://www.nytimes.com/1994/02/22/science/remaking-the-wheel-evolution-of-the-chariot.html?pagewanted=all&src=pm>

¹⁹⁷ Hesiod, *The Poems and Fragments*, Tercüme: A.W. Mair, Clarendon Press, Oxford 1908, s. 89.

¹⁹⁸ Hippocrates, *On Airs, Waters, And Places*, 18 nolu paragraf.

<https://ebooks.adelaide.edu.au/h/hippocrates/airs/index.html>

¹⁹⁹ Justinus, *Age*, Kitap 2, Bölüm 2

Öyle anlaşıyor ki Türk-İskitlerin araba-evli yaşam geleneği tarihi devirlerde de kesintisiz devam etmiştir. Nitekim bir XI. Yüzyıl Ermeni tarihçisinin kroniğinden Tuğrul Bey'in 1054'te Malazgirt önlerine geldiğinde, ordusunda arabaların da yer aldığını öğreniyoruz.²⁰⁰

Sultan, sayısız askeri, filleri, arabaları, atları, kadınları, çocukları ve pek çok hazırlığıyla ilerledi. Archesh ve Bekri üzerinden geçerek Apahunik bölgesindeki Manazkert [Malazgirt] adı verilen şehir yakınlarına geldi.

İki asır sonrasında (1253-55), Fransız Kralı 9. Luis'nin Altın Orda hanı Mengü'ye elçi olarak gönderdiği Rubruck'lu keşiş William, seyahati süresince gözlemlediği Tatarların ve diğer Türk topluluklarının kullandığı araba-evlerle ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir. Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan bu topluluklarının sabit yaşam alanlarının olmadığı, "İskit ülkesini Tuna'dan güneşin doğduğu yere kadar" kendileri arasında paylaştıklarını ve her bir topluluk reisinin kendisine ait olan otlaklarının sınırlarını bildiğini söylemektedir. Rubruck'a göre onların içinde uyudukları evler yuvarlak formda olup, birbiri içine geçmiş çubukların tepede birleştirilmesiyle evlerin iskeleti oluşmaktadır. İskeletin üzeri ise çoğunlukla beyaz ve bazen siyah renkteki keçeyle kaplanmaktadır. Keçenin, tepede bırakılan baca deliği etrafında toplanan kısmına çeşitli hoş desenler işlenmektedir. Evin girişine asılan keçenin üzerinde de renkli ve güzel desenler vardır. Bu desenler sarmaşık, ağaç, kuş ve hayvan figürlerinden oluşabilmektedir. Evlerin genişliği 9 metreye kadar çıkabilmekte; bazen tekerleklerin dışına dahi taşabilmektedir. Arabalar bir yerde durduğu vakit kapısı muhakkak güneye bakacak şekilde konumlanmaktadır. Arabalar arasında yarım taş atımlık bir mesafe bırakılmaktadır. Kadın reisler kendileri için en güzel arabaları yapmaktadır. Evlerin içindeki düzende reisin sediri kuzey yanda olup oturduğunda yüzü güneye bakmaktadır. Kadın-

<http://www.forumromanum.org/literature/justin/english/trans2.html#lyn2>

²⁰⁰ *Patmut'iw'n Aristakisi Lastivertc'woy*, Erevan, 1963

<http://rbedrosian.com/alint.htm>

ların yeri doğuda, evin resisinin solunda; erkeklerin yeri ise batıda, reis in sağında bulunmaktadır. Erkekler eve girdiğinde yaylarını asla kadınların tarafına asmamaktadır.²⁰¹

Türklerin Anadolu önlerine araba-evleriyle gelişine ilişkin, diğer bir kayıt, Âşık Paşazâde (yk.1400-1484) tarafından verilmektedir. Tarihçiye göre “en evvel Rûm vilâyetine gelen” Osman Gâzi’nin dedesi Süleymanşâh’ın bu hareketinin sebebi, dönemin hâkim Arap gücüne karşı Acemlerin, “kendilerine senet edindikleri Yafes neslinden göçer evlü halk”, Türklerden çekinmeye başlamasıdır. Neticede Acemler, Süleymanşâh’ı elli bin “Türkmen ve Tatar eviyle” gazâ yapmak üzere Rûm’a yönlendirdirdiler.²⁰² Kuvvetle muhtemeldir ki, tarihçinin sözünü ettiği göçer evler Türklerin aileleriyle birlikte kullandıkları arabalarıdır.

Âşık Paşazâde’den yaklaşık bir asır öncesini idrak etmiş olan İbn Battûta ise Karadeniz’in kuzeyindeki kadîm Türk-İskit yurdu Kırım’da gözlemlediği arabalara dair ayrıntılı bilgilere sahiptir. “Bu ülkede arabayla seyahat edilir” diyen Faslı seyyah, arabaların dört büyük tekerli olup, çoğunun iki atla çekildiğini; bununla beraber, arabadaki ağırlığa bağlı olarak, sığırlarla ya da develerle çekilenlerinin de bulunduğunu kaydetmektedir. Arabacı, elinde bir kamçı olduğu halde atlardan semerli olana binmekte ve atları yürütmek için kamçıyı hareket ettirmektedir. Dar ve ince keresteler deriyle birbirine bağlanmak suretiyle, arabanın üzerinde kubbe biçiminde hafif bir yapı oluşturulmakta ve bu yapının üstü keçe ya da başka kumaşla örtülmektedir. Arabanın örgüden iki penceresi vardır. İçeriden dışarıyı görünebilmekte ancak dışarıdan içerisi görünmemektedir. Arabada dilendiği gibi hareket edilebilmektedir: seyir halindeyken uyumak, yemek yemek, okumak ve yazmak mümkündür.²⁰³

²⁰¹ *The Journey of William of Rubruck to the Eastern Parts of the World*, Tercüme: W. W. Rockhill, The Hakluyt Society, Londra 1900, s. 53-58.

²⁰² Âşıkpaşaoğlu, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, Hazırlayan: Çiftçioglu Nihal Atsız, (*Osmanlı Tarihleri* içinde) Türkiye Yayınevi, İstanbul 1949, s. 92.

²⁰³ *Rihletu İbn Battûta*, c.1, s. 207.

f. Beslenme Tarzı

f1. Darı

Türk/İskitlerin bir tahıl türü olan darıya dayalı beslenme alışkanlığı arkeolojik buluntular beraberinde yazılı kaynaklara da yansımıştır. Turfan Uygur Bölgesi'ndeki Yangai Mezarlığı'nda bulunan (II.Bölge M213 nolu mezar) bir erkek gömüsünde birçok ok ve ahşap eserler, darı ile dolu bir çömlek; kapari ve kenevir kalıntıları bulunan bir başka çömlek daha bulunmuştur. Mezar MÖ 805 yılı civarına tarihlendirilmiştir. Yangai Mezarlığındaki buluntularla ilgili (I.Bölge M90 nolu mezar) bir yayında ise erkek kadavra beraberinde binici eşyaları, ok-yay, müzik aletleri, tahta kupalar, deri bir sepet ve kenevirle dolu ahşap bir kap bulunmuştur. Kenevirlerin radyokarbon testi sonucu bu mezar MÖ 630 civarına tarihlendirilmiştir.²⁰⁴

Herodot'a göre kenevir İskit ülkesinde hem kendiliğinden yetişmekte ve hem de İskitler tarafından ekilmektedir. Traklar bu kenevirden, ketenden ayırt edilemeyen bezler dokumaktadır.²⁰⁵

Türklerin temel tahılı darıdır. "Tarım" ve "tarla" kelimeleri kendisinden türetilen darının etimolojisi onun, Türk-İskit kültüründeki mühim konumuna işaret etmektedir. Yakın dönem Türk tarihçilerinden Adülkadir İnan'ın (1889-1976) aktardığı üzere, Kaşgarlı Mahmûd'a (ö. 1102) göre esas Oğuzca olan "tarıg" (darı); soy, kabile, tarla ve tohum anlamına gelen "urug" ile aynı anlamı taşımaktadır. Bu nedenledir ki Kaşgarlı hısımlara "urug-tarıg" demektir. İnan'a göre "urug, tüm Altay dillerinde "soy, kabile, tohum" anlamlarına gelmektedir. Türk-İskit yaşam tarzı ve dilinin diğer topluluklara nazaran en az asimile olduğu Yakutların (Sakalar) dilinde "uru-tari", "soydaşlar-hısımlar" anlamına gelmektedir.²⁰⁶

²⁰⁴ Ulrike Beck ve arkadaşları, Agm, s. 224-235.

<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1040618214002808>

²⁰⁵ Herodotus, *Age*, 4.74, s.314.

²⁰⁶ Kaşgarlı Mahmud: "Urug: Tane, tohuma da urug denir. Urug ekti – tohum ekti. Hısımlara dahi buna benzetilerek 'urug-tarıg' denir." Abdülkadir İnan,

Darıdan bahseden ilk tarihçi konumundaki Halikarnaslı (Bodrumlu) Herodot, Türk-İskitlerin yaşam tarzları ve dillerinde önemli izler bırakan besinleri darının tarımına ilişkin olarak Kallipidaileri işaret etmektedir. Dinyeper (Borysthenes) ırmağı kıyısında yaşayan İskit topluluğu Kallipidailer, diğer İskitlerden farklı olarak tarım yapmakta ve darı ekmektedir.²⁰⁷

Rumelifenerli Priscus'un MS 5.yüzyıl Türk/Hun/İskitlerine dair aktardığı bilgilerde de darıya atıf vardır. Atilla ile görüşmeye giden Roma elçilik heyetindeki Priscus, Hun/İskit köylerinden geçerken kendilerine cömertçe gıda tedarikinde bulunulduğunu; buğday yerine darı ve şarap yerine bal likörü verildiğini ifade etmektedir. Hunlar, bu içkiye kendi dillerinde şarap demektedir. Priscus, aynı konvoyda kendilerini takip eden Hun/İskit görevlilerine ise darı yanında arpadan yapılmış bir içecek verildiğini kaydetmiştir. Boza olabileceği akla gelen bu içki hakkında tarihçi, "barbarlar bu içkiye 'kamon' demektedir" notunu düşmüştür.²⁰⁸

Türklerin darı ile anılmaları erken dönem Arap tarihçileri ve coğrafyacılarının eserlerinde de yer bulmuştur. Örneğin, Ya'kubi'ye göre Türkler darıdan başka tahıl ekmeyiz.²⁰⁹ Gerdizî de Türklerin ekininin darı olduğunu kaydetmiştir.²¹⁰

"Türk Etnolojisini İlgilendiren Birkaç Terim-Kelime Üzerine", *Belleten*, yıl: 1956, Ankara 1988, s. 182. Ayrıca Inan şunları kaydetmiştir: "Yani çok eski çağlarda Türkler bütün hububata 'tohum, soy, nesil' anlamını bildiren 'tarıg' ve 'urug' adlarını vermişlerdir. Türkler tarım kültürünü daha tanımadıkları çok eski devirlerde bazı hububatı tanımış ve bunların yere düşmekle bir müddet sonra büyüüp çoğaldıklarını görmüş ve bu durumu, klan ve soyun bir atadan türeyip çoğaldıklarına benzeterek, tohum ve yayılma anlamını bildiren bir kelime ile anlatmış olacaktırlar. Bu kelime de herhalde 'tohum', 'soy' anlamını bildiren tar(çtar+ıg) olmuştur (s.103). Buğdaygillerden bir çoğuna darı denmesi, Türklerde çok yaygın olan bozanın darıdan yapılması da [onların tanıdıkları ilk tahılın darı olduğu] ihtimalini kuvvetlendirmektedir (s.103)." Abdükkadir Inan, "Tarla ve Darı Kelimeleri Üzerine" *Türk Dili Dergisi*, c.VIII, sayı: 86, Kasım 1958.

²⁰⁷ Herodotus, *Age*, 4.17, s. 294; 4.73, 75, s.313-314.

²⁰⁸ <http://www29.homepage.villanova.edu/christopher.haas/embassy.htm>

²⁰⁹ Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler*, s. 189.

²¹⁰ Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler*, s. 80, 90.

Yaklaşık iki yüzyıl sonrasında Plano Carpini ve Rubruck'lu William'ın seyahatnamelerinde, Orta Asya topraklarındaki halkların darıya dayalı beslenmelerinin köklü bir şekilde sürdüğü görülmektedir. Carpini, kısırak sütü dışında en temel gıdanın suda kaynatılarak içme kıvamına getirilmiş darı olduğunu; herkesin sabahları bu içecekten bir-iki kâse dolusu içtiğini ve bazen akşama kadar başka bir şeyle beslenmediğini kaydetmiştir.²¹¹ Kışları da darıdan ve baldan yapılan içeceklerle beslendiğini görmekteyiz.²¹² Bir sonraki yüzyılda ise seyyah İbn Battûta Türklerin darıyla beslenmelerine dair kayıtlar tutmuştur. Sinop'tan bir Rum gemisiyle önce Karadeniz'in kuzeyindeki Özbek-han idaresindeki *Deşt-i Kıpçak'a* yani kadim Türk-İskit yurdu olan topraklara seyahat eden İbn Battûta'nın (1332 ve sonrası) bu coğrafya üzerinde Kırım'da ilk kez darı tahılını gördüğünü anlıyoruz: Türkler ekmek yememekte; buna karşın *ed-duqf* (= الدوقي) adını verdikleri bir tahılı suda etle birlikte ya da ayrı ayrı haşlayıp herkesin tabağına üzerine yoğurt (= اللبن الرائب, *el-lebenu'r-râ'ib*) koyarak, servis etmektedir. *ed-Duqf*'nin darı olduğunu, İbn Battûta'nın birkaç paragraf sonra, anlattığı bir sofra sahnesinden öğrenmekteyiz. Yemekten önce küçük kâselerde getirilen “ekşimsi beyaz suyun” ne olduğunu soran gezgine, *ed-dûqf* tanelerinden yapılan “darı suyu” (= ماء الدخن , *mâu'd-duhn*) olduğu ve Türklerin bu içkiye “boza” (= البوزة) dedikleri bilgisi verilmiştir.²¹³

Türklerin beslenme kültüründe darının önemi hakkındaki bilgiye bir geç-Ortaçağ Bizans tarihçisi olan Chalcocondylas'ın (1423-1490) tarihinde de rastlamaktayız. İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesinin ardından yazdığı eserden edindiğimiz bilgiye göre Türkler, 15.yüzyılda buğday ve arpadan çok darı – ve beraberinde çavdarla – beslenmekteydi.²¹⁴

²¹¹ *The Texts and Versions of John de Plano Carpini*, s.109.

²¹² *The Journey of William of Rubruck*, s. 57.

²¹³ *Rihletu İbn Battûta*, c.1, s. 208-209.

²¹⁴ *Selections from Laonicus Chalcocondylas*, Tercüme: Greg Fox

Darı, yazılı kaynaklar beraberinde Anadolu'nun hemen her köşesinde asırlardır dilden dile aktarılan pek çok Türk halk türküsüne ve tekerlemeye de konu olmuştur. Örneğin bir İğdir türküsünde şöyle denmektedir:

*Ben bir avuç darı olsam
Yere saçılısam ne dersin
Sen bir avuç darı olsan
Yere saçılmaya gelsen
Ben bir güzel keklik olsam
Bir bir toplasam ne dersin*

Acıpayam'a (Denizli) ait bir türkü ise şöyledir:

*Milas ovasında bir dönüm darı
Darının yaprakları ayvadan sarı*

Nihayet bir Ankara tekerlemesi ve türküsünde darı âdeta kutsal bir konuma yükseltilmiştir:

*Ebem bana darı virdi
Ben darıyı guşlara virdim
Guşlar bana ganat virdi
Ganatlandım göye ucdum*

f2. Kısarak sütü/kımız ve et

At, Türk-İskit halklarının aynılığına delil olabilecek en karakteristik yaşam tarzı göstergelerdendir. Kımız üretimi de tarihte atı ilk evcilleştiren Türklerin buna koşut olarak keşfettikleri bir beslenme süreci olmalıdır. Nitekim Aristo, Hayvanların Tarihi'nde soylu bir kısarak sahibi olup ondan iyi atlar doğurtmanın peşinde bir İskit kralının hikâyesinden ve İskitlerin, kısarakların doğumunu kolaylaştırmak için hamileliklerinin son dönemlerinde özellikle binek olarak kullanıldığı şeklindeki bir uygulamadan söz etmektedir.²¹⁵

http://mq.edu.au/research/centres_and_groups/ancient_cultures_research_centre/research/cultural_ex_silkroad/serica/

²¹⁵ Aristotle, The History of Animals, Tercüme: D'Arcy W. Thompson, John Bell, Londra 1907, 9.47, 6.22, http://classics.mit.edu/Aristotle/history_anim.mb.txt

Scientific American ve diğer bazı bilim dergilerinde yayınlanan bir bilimsel araştırma ise Kazakistan'ın kuzeyindeki Botai kültüründe yaşayan Türklerin evcilleştirdiği atların günümüzden yaklaşık 5500 sene önceye gittiğini ve kısırak sütüyle beslenme ve kımız üretiminin de buna bağlantılı olarak ortaya çıktığını kanıtlamıştır.²¹⁶ Dolayısıyla atın evcilleştirilmesine bağlı olarak mevcut olan kısırak sütü ve ondan yapılan kımız,²¹⁷ Türk-İskitlerin en kadim besin kaynağı olmakla beraber günümüzde de bozkır hayvancılığını sürdüren Orta Asya Türk coğrafyasında üretilmeye devam etmektedir.

Eski Yunan kaynaklarında kısırak sütüne ilişkin en eski kayıt Homeros'a aittir. Homeros İlyada'da savaş sonrası Troya anlatılırken şöyle demektedir: "Zeus, gözlerini Troya'dan uzaklara; Trakyalı atlılara ve aşağıya; göğüs göğüse savaşan Misyalıların; onurlu, zarar vermekten sakınan, süte dayalı beslenen (*galactophagi*) Kısırak Sütü İçenlerin (*Hippemolgi*)"²¹⁸ ve insanların en dürüstü *Abii*'nin toprakları üzerine çevirdi."²¹⁹

Amasyalı coğrafyacı Strabo'ya (MÖ yk.64-MS yk.24) göre *Hippemolgi*, *galactophagi* ve *Abii* tanımlamalarını kullanan şâirin, "İs-

²¹⁶ *Science News*, Vol.175, No. 7, Mart 28, 2009, s. 15; .David Biello, "First Domesticated Horses in Central Asia More Than 5000 Years Ago", *Scientific American*, March 5 2009

<http://www.scientificamerican.com/blog/post/first-domesticated-horses-in-centra-2009-03-05/?id=first-domesticated-horses-in-centra-2009-03-05>

²¹⁷ Kımıza ilişkin ayrıntılı bir çalışma için bakınız: İlhami Durmuş, "Türk Kültür Çevresinde Kımız", *Millî Folklor*, 2014, Yıl 26, Sayı 104, s.75-84.

²¹⁸ Kireneli (Cyrene) Callimachus'a (MÖ yk.3.yüzyıl) göre, Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan ve sayıları kum tanesi kadar olan Kimmerler de kısırak sütü içen bir halktır. Callimachus, *Hymns and Epigrams*, Tercüme: A. W. Mair & G. R., Loeb Classical Library, Volume 129, William Heinemann, London 1921
<http://www.theoi.com/Text/CallimachusHymns1.html#68>

²¹⁹ Homer, *Illiad*, 13: 3-7; *The Iliad of Homer a Parsed Interlinear Text* (CD-Rom), Tercüme: John James Jackson, 2008, s.529; *The Illiad of Homer*, Tercüme: H.P. Londra 1833, s.264.

kit" ismini bilmiyor olması anlaşılır gibi değildir. Çünkü Homeros'la yakın dönemlerde yaşamış olan Hesiod'dan nakille, Eratosthenes (MÖ yk.276-194), Hesiod'un gidip "kısarak sütü içen (*Hippemolgi*) İskitleri" yerlerinde gördüğünü aktarmaktadır.²²⁰ Gerçekten de Hesiod'dan günümüze ulaşan yazı ve şiirlerdeki Türk-İskitler'e ilişkin ifadeler arasında şöyle bir ayrıntı da bulunmaktadır: "Phineus²²¹, Harpi'ler²²² tarafından insanların süte dayalı ve arabalarda yaşadığı ülkeye götürüldü." Hesiod, metnin devamında andığı ülkeyi izah eder biçimde, İskitleri "kısarak sütü içerler" şeklinde tanımlamaktadır.²²³ Herodot da İskitlerin içkilerinin kısarak sütü olduğuna²²⁴ ve etle beslendiklerine işaret etmektedir.²²⁵ Benzer şekilde, Yunanlı coğrafyacı Ephorus'un satırlarına göre, sayısız konar-göçer İskit kabilesi o kadar düzgün insanlardan oluşur ki, canlı olan hiçbir şeyi incitmeden arabalarında, kısaraklarının sütüne dayalı olarak beslenerek yaşarlar.²²⁶

Hipokrat ise arabalarıyla seyahat ederek yaşayan İskitlerin haşlanmış et yiyip kısarak sütü içtiklerini; ayrıca kısarak sütünden yapılmış bir peynir olan "hippace" tükettiklerini anlatmaktadır.²²⁷ Romalı tarihçi Justinus, İskitlerin temel besinlerine balı da ilave etmiştir: "Onlar süt ve bala dayalı beslenirler."²²⁸

Kımızın, Türk-İskitlerin temel besin maddelerinden olmasının yanında taşıdığı manevi değer, doğudaki komşuları Çinlilerin şiirle-

²²⁰ "Hesiod gitti ve Etyopyalıları, Ligurianları ve kısarak sütü içen İskitleri gördü." *Geography of Strabo*, c.3, s. 197-199.

²²¹ Trakya Kralı

²²² *Harpiar*: Yunan mitolojisinde aniden ortaya çıkan sert rüzgârların ruhları

²²³ Hesiod, *Age*, s.89.

²²⁴ Herodotus, *Age*, 4.2, s.287.

²²⁵ Herodotus, *Age*, 4.60-61, s.308-309.

²²⁶ E. H. Bunbury, *Age*, c.1, s.381.

²²⁷ Hippocrates, *On Airs, Waters, And Places*, 18 nolu paragraf.
<https://ebooks.adelaide.edu.au/h/hippocrates/airs/index.html>

²²⁸ Justinus, *Age*, Kitap 2, Bölüm 2

<http://www.forumromanum.org/literature/justin/english/trans2.html#lyn2>

ri ve tarihlerine yansımıştır. Han Devri'ne ait (MÖ 206-MS 220) şiirlerden birinde Hunlarla ilgili olarak “Onlar Gök’e at-şarabını (kırmızı) yerlere dökerek ibadet ederlerdi” denmektedir. Bir başka dizede “Hiung-nu (Hun), kırmızı kadar değer vermediğini göstermek için Han (Çin hânedânı) yemeğini reddetti”; bir başka dizede “Hiung-nu ülkesi çok kuzeyde, okyanusa yakındır; onların nâdir atları vardır ki onlara binmezler, fakat yiyecekleri olan kımızı yapmada kullanırlar”; bir başka dizede “Hiung-nu ülkesi çok kasvetlidir. Ağaçların kabukları 3 inç kalınlıkta, buz 6 feet kalınlıktadır. Onlar et yer, kırmızı içerler.”; bir başka dizede, Hiung-nu’lar büyük avcıdır. Et yer, kırmızı içerler.”; bir başka dizede ise “Onların pek çok koyunları ve inekleri var ve kutlu atlar üretirler; tahılları yoktur fakat et ve kımızla beslenirler” denmektedir.²²⁹

Türk-İskitlerin beslenme kültürüne ilişkin bilgiler erken dönem Arap kaynaklarında da yer bulmuştur. Yakubî'ye göre “Türklerin temel gıdaları kısrak sütüdür” (= ألبان الحجور, *elbâni'l-hucûr*, kısrak sütü). At eti başta olmak üzere av etleri de tüketirler. Gerdizî de Türklerin yiyeceklerinin süt ve av eti olduğunu, kış için –kurutarak olmalı– et biriktirdiklerini yazmıştır.²³⁰ Idrisî, sayılamayacak çok topluluğa ayrılan Türklerin çok miktarda at yetiştirdiklerini, at eti yediklerini ve at etini hiçbir ete değişmediklerini kaydetmiştir.²³¹ Yahudi seyyah Tudelalı Benjamin'in (1165-1173) Oğuz Türklerinin yaşam tarzları hakkında verdiği bilgiler arasında da onların ete dayalı beslenme biçimlerinden bahsedilmekte ve şöyle denmektedir.²³² “Küffârü't-Türk rüzgâra tapan, kırlarda yaşayan, ekmek yemeyen ve şarap içmeyen, hayatlarını çiğ, pişmemiş et yiyerek devam ettiren bir halktır.”

²²⁹ Edward Harper Parker, Notes and Queries, No: 3, The China Review, yıl: 1886, c. 15, s.185.

²³⁰ Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler*, s. 189, 90.

²³¹ Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler*, s. 101.

²³² *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın...*, s. 103-105.

13. yüzyılda yaşamış olan İranlı bilgin el-Kazvinî de etle beslenen Türkistan Türklerinin etten başka bir besin istemediklerine ve ayrıca çiğ et de yiyebildiklerine dikkat çekmiştir.²³³

Aynı yüzyılda Altın Orda İmparatorluğu'na seyahat eden Plano Carpini ve Rubruck'lu William, bu coğrafyada yaşayan Türk-Tatar topluluklarının beslenme geleneklerine de değinmişlerdir. Carpini'ye göre yüksek miktarda süt ve özellikle kısrak sütü içilmektedir. Kısrak sütü beraberinde et de yenilmektedir.²³⁴ Rubruck'lu William ise günlük yaşamda tüketilen büyük ve küçük baş hayvan etlerine, kışlık amaçlı güneşte ve rüzgârda kurutulmuş sığır ve at etine ve at bağırsağına doldurularak yapılan sucuklara değinmektedir. William'a göre kımız ise yaz aylarında içilen en vazgeçilmez besindir. Bunun yanında "aira" (ayran) adını verdikleri bir içecek daha vardır ki, yağı alınmış inek sütünden yapılır ve ekşidir.²³⁵

Türk-İskitlerin beslenmelerine ilişkin izlere destanlarda da rastlanmaktadır. Örneğin, *Manas Destanı*'nda zaman zaman sözü edilen kısrak sütü/kımız, et ve balla beslenen insanlar, Homeros, Hesiod, Herodot ve Hipokrat'ın satırlarına yansıyan İskitlerle aynı kültürü paylaşmaktadır.²³⁶

*Efendim Manas bu gece
Ateşte şişler görmüş
Oğluna layık rüyalar görmüş
Et hazırlatsınlar dedi
Kımız da bol olsun dedi
Ya da:²³⁷
Büyük bir koyun pişirin
Misafire ikram edin
Bal ile genç kısrak kımızı*

²³³ Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler*, s. 147.

²³⁴ *The Texts and Versions of John de Plano Carpini*, 109-110.

²³⁵ *The Journey of William of Rubruck*, s.64-65, 62, 85.

²³⁶ *Manas Destanı*, s. 44.

²³⁷ *Manas Destanı*, s. 74.

Güzelce karıştırılsın

Ya da:²³⁸

Kısrakları sağ dersen,

Koyunları sağ dersen,

Eve mihman [konuk] geldiği vakit

Kalk da kımız koy dersen,

Getir bize süt dersen

Nasıl memnun olurum ben?

Dede Korkut destanında da kımız ve et Oğuzların baş besini olarak yerini almıştır:²³⁹

Aç görsem doyurdum çıplak görsem donattım

Tepe gibi et yığdım göl gibi kımız sağdırdım

Dilek ile bir oğul zorla buldum

g. Ölü Gömme ve Yas gelenekleri

İskitlerin ölü gömme ve yas geleneklerine dair yazılı ilk bilgiler Herodot'un eserinde yer almaktadır. Özetle, Herodot'a göre İskitler ölen kralları için bir koldan Dinyeper nehri kıyısında kare biçiminde büyük bir mezar kazarlar. Diğer koldan ise ölünün iç organları çıkarılır, özel bitkilerle doldurulur ve dikildikten sonra mumyalanır. Arabaya konulan kralı teslim alan halktan, kulak memelerinden birini kesenler, saçlarını kazıtanlar, kollarını etine bıçakla çizikler atanlar, alınlarını, burunlarını yırtanlar ve sol ellerine ok saplayanlar olur. Daha sonra ölü, mezarın kazıldığı yere götürülür. Mezarın içine çimen yayılarak mumyalı ceset üzerine yerleştirilir. Etrafı yere saplanmış mızraklarla çevrilir. Üzerine ağaç dallarından gölgelik konur ve sazlarla örtülür. Kraldan arta kalan yerlere ise eşlerinden ve sâkilerinden, aşçılarından ve uşaklarından biri, silahtarı, habercisi ve atları boğulduktan sonra gömülür. Kralın kullandığı eşyalardan ve altın

²³⁸ *Manas Destanı*, s. 89.

²³⁹ *Dede Korkut Kitabı*, s. 17.

kupalardan mezar odasına konulur. Daha sonra herkes mezar üzerine toprak atarak mezarın yerini yükseltir.²⁴⁰

İbn Battûta'nın 14. yüzyılda Hanbalık'taki (Pekin) bir kağan cenazesinde şahit olduğu uygulamalarda, Herodot'un anlatısıyla örtüşen önemli unsurlar vardır. Hanbalık'ta kağan için kazılan "büyük *nâvûs*" (= *ناوس عظیم*), "yer altı evi" şeklinde açıklayan İbn Battûta'nın gözlemlerine göre, evin içi en güzel bir şekilde döşenmiş, kağanın ölüsü, silahları ve evindeki altın ve gümüşten kap-kacakla beraber yer altı evine konulmuştur. Kağanın dört câriyesi ve altı özel kölesinin ölüsü de içki kaplarıyla beraber oraya yerleştirilmiştir. Evin kapısı örtülmüş ve büyük bir tepe oluşuncaya kadar üzerine toprak yığılmıştır. İbn Battûta o güne kadar böyle bir uygulamaya sahip bir millet görmediğini, Hintliler ve Çinlilerin ölümlerini yaktığını, diğer milletlerin ise toprağa gömüp yanına kimseyi bırakmadıklarını söylemektedir.²⁴¹

Herodot'un bahsettiği İskitlerin yastayken bedene zarar verme âdetlerine kısmen Hunlara gönderilen heyette bulunan Priscus'un elçilik güncesinde de rastlamaktayız. Hunlardan "İskit", Hun coğrafyasından "İskitya" şeklinde bahseden Priscus, Atilla öldüğünde Hun/İskitlerin gösterdiği tepkileri şöyle tasvir etmiştir. Hun/İskit erkekleri.²⁴²

İrklarına has gelenekleri olduğu üzere saçlarının bir kısmını kes-tiler ve kahramanları için kadınlar gibi ağıt yakıp gözyaşı dökerek değil, erkek gibi kan dökerek yas tuttuklarını ortaya koymak amacıyla, yüzlerini derin yaralarla biçimsizleştirdiler.

Daha sonraki yüzyıllara ilişkin olarak, modern tarihçilerden Askold Ivantchik'in tespit ettiği üzere, Herodot'un bahsettiği İskit cenaze ve yas geleneklerinin benzerleri Soğdca yazılmış bir Mani

²⁴⁰ Herodotus, *Age*, 4.71-75, s.313-314.

²⁴¹ *Rihletu İbn Battûta*, c.2, s. 170-171.

²⁴² <http://www29.homepage.villanova.edu/christopher.haas/embassy.htm>

metninde yer almaktadır. Metinde at kurban edilmesi, kan akıtma, yüzde kesikler yapılması, kulakların kesilmesi, saçların çekilip yolunması ve elbiselerin parçalanmasından söz edilmektedir. Ivantchik, anılan Mani metninde anlatılanlara benzer resimlere ise Orta Asya'daki bazı yerlerde rastlanıldığını ifade etmektedir. Örneğin, Tacikistan'daki Soğd kenti Pencikent'te bulunan duvar resimlerinde (MS 7.yy) taç takmış birinin başındaki insanların yası anlatılmaktadır: Saçlarını çeken, göğüslerine vuran insanların yüzlerinde ve vücutlarında hançerleriyle yaptıkları kesikler görünmektedir. Önemli bir detay olarak, insanlar kulaklarını kesmektedir. Ivantchik, benzer bir sahnenin Sincan'daki Tun-huang'da bulunan bir mağaradaki Budist yas resimlerinde de görüldüğüne işaret etmektedir. Tarihçiye göre, MS 781-841 arasına tarihlenen resimlerdeki iki figür özellikle ilginçtir. Bunlardan biri, göğsünü iki bıçakla çizmekte olup diğeri ise kulağını kesmektedir. Kıyafetlerinden bu figürlerin Hotanlı ve Turfanlı oldukları anlaşılmaktadır. Ivantchik, benzer resimlerin Turfan'da da bulunduğunu kaydetmiştir. Örneğin Kızıl'daki Budda mağaralarında Budda için yas tutanları anlatan bir duvar resmindeki (MS 700) erkekler dövünmekte ve bıçaklarla yüzlerini kesmekte; kadınlar ise saçlarını çekip elbiselerini parçalamaktadır.²⁴³ Dikkatli ve geniş vizyonlu bir tarihçi olduğu anlaşılan Ivantchik'in Taberi'nin tarihinden aktardığı iki olay, sunduğu arkeolojik bulguları Türk-İskit tarihi açısından büyük oranda destekler niteliktedir.

Taberi'nin tarihinde izini sürdüğümüz bilgilere göre 728 yılında Ceyhunötesi'ndeki (Mâveraü'n-nehir) Türk hakanlarından biri Araplarla yaptığı savaşta öldürülünce, halkı yas töreninde ağlayıp, kulaklarını kesmiştir.²⁴⁴ 738 senesinde ise Türgiş hakanı Kürsul Araplar tarafından esir alınıp öldürülünce hâkimiyeti altındaki

²⁴³ Askold Ivantchik, "The Funeral of Scythian Kings: The historical reality and the description of Herodotus (IV, 71-72)", *European Barbarians*, Ed. L. Bonfante. Cambridge, 2011, s.89, 71-106

²⁴⁴ Taberi, *Age*, c.4, s.133.

Türkler onun için ağlamış, kulaklarını kesmiş, yüzlerini çizmiş, elbiselerini yırtmış ve atlarının kuyruğunu kesmiştir.²⁴⁵ Ebû Reyhân el-Bîrûnî de Soğdluların önemli günlerini anlattığı bölümde, “Haşûm” ayının son gününde Soğdluların, geçmişteki ölüleri için ağladıklarını, ağıt yaktıklarını, yüzlerini kestiklerini ve onlara yiyecek içecek bıraktıklarını ifade etmektedir.²⁴⁶

Halife el-Muktedir’in elçilik heyetiyle 921-922 yıllarında Bulgar ülkesine giden Ibn Fadlan ise uğradığı Oğuz ülkesindeki ölü gömme gelenegini şöyle kaydetmiştir: ²⁴⁷

Aralarından biri ölürse, ona ev şeklinde büyük bir çukur kazarlar ve kurtağını [ceketini/gömleğini] giydirir, kuşağını ve yayını bağlarlar, eline, içinde şarap bulunan tahta bir kadeh veririler ve önüne de içi şarap dolu tahta bir kap bırakırlar. Bütün malını getirirler ve onunla [birlikte] yaptıkları bu eve koyarlar. Sonra ölüyü oturturlar ve üzerini örter ve topraktan kubbemsi bir şey yaparlar. Bundan sonra ölünün hayvanlarını, miktarına göre birden yüze, iki yüze kadar öldürüp etlerini yer, yalnız başlarını, ayaklarını, derilerini ve kuyruklarını geride bırakırlar ve bunları tahtalara asarak “işte bunlar ölenin hayvanları, cennete giderken bunlara binecek” derler.

Bulgarlarda ise ölünün arabaya konularak mezar yerine götürüldüğünü; ölü için kadınlar değil erkeklerin ağladığını ve kendilerini kamçıladıklarını; ölü için tutulan yasın iki yıl sürdüğünü kaydeden Ibn Fadlan, iki yılın sonunda ölünün yakınlarının saçlarını traş edip ziyafet vererek yastan çıktığını ifade etmektedir.²⁴⁸

Mutahhar el-Makdisî (ö. yk. 967) de Türk-İskit ölü gömme âdetlerine değinmiştir. el-Makdisî, Herodot’un İskit ölü gömme

²⁴⁵ Taberî, *Age*, c.4, s.201; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Târih*, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, c. 5, s. 196-200.

²⁴⁶ Bîrûnî, *Âsâr*, İngilizce tercümesi, s. 235.

²⁴⁷ “İbni Fadlan Seyahatnamesi”, Tercüme: Lütfi Doğan, *AÜİFD*, III/1-2, 1954, s.65.

²⁴⁸ “İbni Faldan Seyahatnamesi”, Agm, S.75.

gelenekleri bağlamında kaydettiği bilgilerle (4.71-72) örtüşür biçimde, Türklerin bazılarının, ölüleriyle birlikte onun kölelerini ve hizmetçilerini de gömdüğünü ifade etmiştir. Ayrıca Türklerde mezarın başında hayvan kesme geleneği de vardır. Türklerin dilinde mezara tepe (*et-tel*) denmektedir.²⁴⁹

Türk destanlarında yer alan anlatılar da ilk ve ortaçağ yazarlarının ifadeleriyle örtüşmektedir. Örneğin, Dede Korkut Hikâyelerinde, Beyrek için ağıt yakan Oğuz kadınlarının yüzlerini yırttıkları ve saçlarını yoldukları; Beyrek'in babasının yakasını yırttığı ve anasının ağlayıp “ak yüzüne acı tırnak çaldığı”, saçını yolduğu; karısı Banuçiçek'in ise “ak yüzüne acı tırnak çaldığı ve güz elması gibi al yanağını yırttığı” anlatılmaktadır.²⁵⁰

Kırgızların Manas destanında ise kocası ölen Kanıkey, şöyle tasvir edilmiştir.²⁵¹

*Han çocuğu Kanıkey
Yırttı yüzlerini
Gördüğü gününü göl aldı
İçtiği suyunu sel aldı*

Bir yas göstergesi olarak yüz ve göğüs derisinin tırnaklarla yırtılması, saçların dağıtılıp yolunması gibi geleneklerin günümüz Türk dünyasında kısmen de olsa sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Örneğin, Kırgızlar arasında bu geleneği ifade eden bir deyim dahi vardır: “Başı karaluu, beti caraluu” (başı karalı, yüzü yaralı).²⁵²

Azerîlerin yas geleneklerinde ölünün yakın akrabalarının saçlarını dağıtıp, yüzlerini ve göğüslerini tırnaklarıyla yırtması ve böyle-

²⁴⁹ Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler*, s. 197.

²⁵⁰ *Dede Korkut Kitabı*, s. 43-48; Abdülkadir Inan, “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:1 Sayı:4, Yıl: 1952, s. 24.

²⁵¹ Mayramgül Dıykanbayeva, “Kırgız Türklerinde Ölüm”, *Millî Folklor*, Yıl: 21 (2009), Sayı: 82, s. 96.

²⁵² Mayramgül Dıykanbayeva, Agm, s. 96.

ce üzüntüsünün büyüklüğünü gösterme istemi günümüzde de devam etmektedir. Gürcistan'ın Borçalı bölgesinde yaşamakta olan Karapapak Türkleri de de ölüye ağlarken yüzlerini yırtmaktadır.²⁵³

Yaptığımız kısa bir sözlü tarih araştırmasıyla aynı yas geleneklerinin günümüz Türkiye'sinde de yer yer görüldüğü anlaşılmıştır. Örneğin Erzincan'ın bazı Alevî köylerinde ve Ankara'nın Elmadağ ilçesinin Alevî köylerdeki cenazelerde kadınların saç yolup yüz yırttığı bilinmektedir.

h. Kadınların Konumu

Stanford Üniversitesi'nden Adrienne Mayor, İskit-Amazonlar üzerine kaleme aldığı kitabını, Yunan mitolojisinin kadın kahramanı Atalanta'nın neden Yunan değil de İskit yaşam tarzı unsurlarıyla tasvir edildiği sorusuyla başlatmıştır. Efsaneye göre babası tarafından erkek beklenirken kız doğduğu için dağa bırakılan ve orada avcılık ve savaşçılıkta ustalaşan güzel Atalanta, MÖ 6. Yüzyıldan, Roma dönemine değin, fresk ve vazo sanatçılarına ilham vermiştir. Yunan mitolojisinin güreş yapan tek kadın kahramanı olan Atalanta, gerek erkeklerle güreş yaparken ve gerekse av sahnelerinde elinde yayı ve mızrağı, yanında köpeği; üstünde zigzag çizgili tuniği, belinde kemeri, başında sivri şapkası ve ayaklarında uzun botlarıyla İskit formunda tasvir edilmiştir.²⁵⁴

Mayor'a göre hiçbir şey Eski Yunanlıları, kadının İskit kültüründeki eşit ve özgür konumu kadar huzursuz etmemiştir.²⁵⁵ Bunun sebebi, Eski Yunan kültüründeki erkek egemen, kadını eve

²⁵³ Oğuzhan Uzun-Mehmet Temiz, "Günümüz Türk Dünyasında Yas Töreni ve Ağıtlar", *Kahramanmaraş Yöresi Ağıtları*, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraş 2012, c.1, s. 33, 35.

²⁵⁴ Adrienne Mayor, *Age*, s. 4-14.

²⁵⁵ Amy Middleton, "The Amazons: archaeology takes us behind the myth", *Cosmos*, 18 Mayıs 2015, <http://cosmosmagazine.com/society/amazons-archaeology-takes-us-behind-myth>

kapayıp çocuk baktırmaktan başka varlık alanı tanımayan yaşam tarzıdır. Dolayısıyla tarihçi, Eski Yunan geleneğinde kadınların konumunun Atalanta'nın özgür, güçlü, sporcu, savaşçı ve avcı profiliyle uyuşmadığı ve hatta kötü örnek teşkil edebileceği için ötekileştirilerek İskit yaşam tarzı unsurlarıyla tasvir edilmiş olabileceğine işaret etmektedir.²⁵⁶

Türk-İskit kadını söz konusu olduğunda akla gelen ilk kadın karakteri kuşkusuz atlı-savaşçı Amazonlardır. Homeros'un *Ilyada*-sından, Troya kralına yardım için savaş meydanında bulunduklarını ve erkekler gibi savaştıklarını bildiğimiz²⁵⁷ Amazonlar, Herodot'a göre, Yunanlılarla yaptıkları başka bir savaşta da yenildikten sonra başlarına gelen pek çok olayın ardından İskit erkekleriyle biraraya gelip Don'un doğusundaki Sarmat Krallığı'nın kurucuları olmuştur. Herodot, Sarmatlar ve İskitlerin farklı halklar olduğunu söylemektedir.²⁵⁸ İskitlerin kadınlarının kurduğu krallığın, cesur faaliyetleri açısından erkeklerinin krallığından daha meşhur olduğunu kaydeden Justinus ve ondan bir-iki asır sonrasında yaşayan Oresius ise Karadeniz'in kuzeyinden Anadolu'nun kuzey kıyılarına Thermeddon'a (Terme) göç eden Amazonların İskit kadınları oldukları görüşünü ortaya koymaktadır. Bu yazarlar, anılan görüşü İskitlerin Mısır kralı Seostiris tarafından tehdit edildiği ve Mısır kralından daha hızlı davranıp ülkesini istilaya gittikleri²⁵⁹ döneme koşut olarak ortaya koymaktadırlar. Onlara göre Amazonlar, İskender dönemine kadar Asya ve Avrupa'da hâkim olmuş, Efes, Sinop gibi şehirleri kurmuş ve Atina'ya kadar gidip Yunanlılarla savaşmış, tümü atlı kadınlardan oluşan bir İskit topluluğudur.²⁶⁰

²⁵⁶ Adrienne Mayor, *Age*, s. 10.

²⁵⁷ *Illiad*, 3.189, 6.186, s.115,247.

²⁵⁸ Herodotus, *Age*, 4.110-117, s.327-329.

²⁵⁹ Herodot aksine, Mısır kralı Seostiris'in İskitlere boyun eğdirildiğini ileri sürmektedir. Herodotus, *Age*, 2. 103, s.173.

²⁶⁰ Justinus, *Age*, Kitap 2, Bölüm 3-4; Orosius, *Age*, s.63-66.

Türk-İskit erkekleri gibi kadınları da erdemleriyle Eski Yunanlıları etkilemiş görünmektedir. Tıpkı şâir Horace'in mısralarındaki gibi.²⁶¹

Oranın soylu kadınları

Sürmezler ellerini suç yüklü entrikalara ya da yetimlerin kanına

Orada zayıf efendilere ya da ahlâksızlığa hükmeden

Muhteris kadınlar bulunmaz

Çeyizleri babalarının altını değil

Tertemiz iffetleridir

Yalnızca bir kişiye sadık ve başkalarına soğuk

Günah işlemezle; işlerse ölürler

Türk-İskit orijinli hânedan kadınlarının gerek Amazonlar gibi kendiliğinden ve gerekse erkekleri olmadığında onların yerine geçerek ülkelerini ve çetin savaşları yönettikleri kaynaklara yansımıştır. Herodot'un aktardığı Massaget kraliçesi Tomris'in Fars kralı Kiros üzerindeki zaferi meşhurdur.²⁶² Daha az bilinen bir başka savaşçı kadın hükümdâr ise Türk-İskit-Sabir (Subar/Suvar) kraliçesi Boa'dır. Eşi Balak'ın ölümünden sonra tahta geçen Boa'nın diğer Hun boy beylerine karşı kazandığı zaferden kilise tarihçisi, Nikiû Papazı Mısırlı John (ö. yk. 8. yy başları) ve İtirafçı Theophanes (ö. yk. 9. yy başları) söz etmektedir. Mısırlı John'un tarihinde anlatıldığına göre Bizans'a karşı Farısların destek istediğı Hunların arasında "yiğit" ve "bilge" bir kraliçe de vardır. İki genç oğlu ve emrindeki binlerce "Hun" savaşçısı olan Kraliçe Boa değerli hediyeleriyle Roma imparatoru Jünstinyen'in (483-565) sarayına gelmiş ve impa-

²⁶¹ Horace, *Age*, Kitap 3, Şiir 24.

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0025%3Abook%3D3%3Apoem%3D24>

²⁶² Tomris, Kiros'un evlenme teklifini kabul etmemiş ve Massagetlerle savaşa hazırlandığı için ona meydan okumuştur. Askerlerinin üçte biri Kiros'un şölen tuzagına düşüp sarhoş olunca, kılıçtan geçirilmiş ve oğlu esir alınmıştı. Bunun üzerine Tomris "bu senin değil üzümün zaferi" diyerek Kiros'u oğlunu kendisine verip topraklarından çekip gitmesi, aksi takdirde onu "kana doyuracağını" söylemiş ve ardından tutuştukları savaşta Kiros'u yenip öldürmüştür. Herodotus, *Age*, I. 215-219, s.123-127.

rator tarafından Hunların Farslarla ittifakını isteyen iki beyi (Astera ve Aglanos) ile savaşması istenmiştir. Tarihçiye göre, Onları Fars kisrası Kavad'la anlaşma yaparken yakalayan Kraliçe Boa, savaşarak bozguna uğratmış ve birini öldürmüştü, diğerini ise (Astera) sağ olarak ele geçirip zincire vurarak İstanbul'a göndermiştir.²⁶³

13. Yüzyılda Orta Asya'yı ziyaret eden Plano Carpini ise Tatar kadınlarının erdeminden söz etmekte ve onların dürüst olmadıkları yönünde tek bir kelime söylenemeyeceğini kaydetmektedir. Tatarların kanun ve geleneklerine göre açıkça zina yaptıkları kanıtlanan evli bir erkek ve kadın ölümle cezalandırılmakta, aynı akibete bekârlar da uğramaktadır.²⁶⁴

Arap tarihçileri ve coğrafyacılarının bilgilerine dayanarak, Orta ve Kuzey Asya'daki Türk kadınlarının İskit ya da Tatar kadınlarından farklı olmadığını söylemek mümkündür. Coğrafyacı İdrisi, Kırgız kadınlarının, erkekler gibi her işle uğraştığını ve erkekler gibi akıllı, cesur ve cüretli olduğunu söylemektedir.²⁶⁵ Abbasî Hali-fesi el-Muktedir'in elçisi olarak 921 yılında İdil Bulgarlarının ülkesine giden İbn Fadlan ise Oğuz kadınlarının erkeklerden çekinmediğini, örtünmediğini ve erkeklerle birlikte oturup kalktığını, buna rağmen onlar arasında zina nedir bilinmediğini kaydetmiştir. Sey-yaha göre ortaya çıkan az sayıdaki vaka da çok şiddetli bir şekilde cezalandırılmaktadır. Bulgar kadınları da Oğuz kadınları gibi özgürdür. Halk nehirde kadın-erkek birlikte yıkanmakta, kadınlar erkeklerden çekinmemektedir. Bununla birlikte onlar "hiçbir surette zina etmemektedir." Çünkü bu en büyük suçlardan olup zâniler ölümle cezalandırılmaktadır.²⁶⁶

²⁶³ *The Chronicle of Jhon, Bishop of Nikiu*, Tecüme: R. H. Charles, Williams & Norgate, London 1916, s. 140-141. Theophanes'e göre Boank (Boa) dış-Hunlardan olan Subirlerin kraliçesidir. Ali Ahmetneyoğlu, "Tarihçi Theophanes Confessor ve Eserinin Türk Tarihi Açısından Ehemmiyeti", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 19. Sayı, 2009/2, s.289.

²⁶⁴ *The Texts and Versions of John de Plano Carpini*, s.110-111.

²⁶⁵ Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler*, s. 102.

²⁶⁶ "İbni Fadlan Seyahatnamesi", s.63, 68, 73.

Türk-İskit/Amazon kadınlarının karakteristik at üstünde erkek gibi savaşma özellikleri Orta Asya'dan Anadolu'ya geldikleri dönemde söylenen destanlara da yansımıştır. Bu bağlamda 12. yazıya aktarıldığı düşünülen *Dânişmendnâme*'deki²⁶⁷ Efrumiye Bânû karakteri çarpıcı bir metafordur. Efrumiye, eserin neredeyse başından sonuna kadar, gerek Danişmend Gazi'nin yanında gerekse farklı gruplarla birlikte inanılmaz bir performansla erkeklerle savaşırken anlatılır. Efrumiye'nin at üstünde erkeklerle birlikte Anadolu'da karşılaştığı düşmanlarla savaşması o kadar olağandır ki, hâmileliğinde bile buna buna devam etmiştir.²⁶⁸

Bir 14. yüzyıl seyyahı olarak Karadeniz'in kuzeyindeki Türk illerini de dolaşan İbn Battûta'nın Türk kadınlarına ilişkin gözlemleri Türk-İskit aynılığı açısından son derece mühim durmaktadır. Kırım'a ayak bastığı tarihten itibaren Altın Orda ülkesindeki erkeklerin kadınlara gösterdiği aşırı saygıdan ve kadınların erkekleri yanındaki ihtişamından çok etkilenmiş olduğunu belirten Faslı İbn Battûta'ya göre "bu ülkede kadınlar erkeklerden daha üstün tutulmaktadır." Emîrlerin hatunlarına gösterdiği ilgi çarpıcıdır. Pazar esnafı gibi sıradan erkeklerin hanımlarına olan saygısı da soylulardan aşağı değildir. Pazara gelen satıcı kadınlar dahil tüm Türk kadınları âdet olduğu üzere yüzleri açık dolaşmaktadır. İbn Battûta'nın, "Dünyanın yedi ulu hükümdarından biri" olarak takdim ettiği Atın Orda Devleti'nin lideri Muhammed Özbek Han'ın (1313-1340) "yürüyen şehrinde" kendisini hanın hatunlarından biri karşılamıştır. Hatun, misafirleri İbn Battûta'ya gönderdiği elçileriyle kendi çadırı yakınına çadır kurmasını istemiştir. Sonraki günlerde seyyah, hanın dört hatununu ayrı ayrı otağlarında ziyaret etmiş ve geleneksel ağırlama tarzı olarak her birinin elinden sunduğu kızı içip hasbihâl etmiştir. Dahası İbn Battûta, hanın izniyle

²⁶⁷ Şükrü Akaya, "Kitab-i Melik Danişmend Gazi – Danişmendname", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1.2, Yıl: 1950, s. 131.

²⁶⁸ Emine Sonnur Özcan, Agm, *Mukaddime*, Sayı: 8, Yıl: 2013, s. 25.

Bizans hükümdarının kızı olan hatunuyla birlikte Bizans'a bir seyahat gerçekleştirmiştir.²⁶⁹

Yukarıda mitolojik, arkeolojik ve yazılı kaynaklara dayanarak ortaya koymaya çalıştığımız üzere, Türk-İskit kadınlarının eşit, özgür, dürüst ve güçlü toplumsal konumu, diğer halklarda korku ve şaşkınlıkla karışık bir hayranlıkla karşılanmıştır. Eski Yunanlılar için sahip oldukları erkek egemen toplumsal düzen anlamında statükoyu koruma kaygısının ön planda olduğu söylenebilir. Tıpkı kendi içlerinden çıkan sıra dışı savaşçı kahraman Atalanta'yı bir İskit kadını formunda tasvir ederek ötekileştirmelerinde olduğu gibi.

Eski Fars tarihine damgasını vuran Afrasyâb, mitolojik Fars yaratılış destanına göre yedinci İran hükümdarıdır. Tûrî/Türk Afrasyâb, *Avestâ*'dan *Şahnâme*'ye Farşlıların ötekisi rolü verilmiş bir karakterdir. Ülkesi Tûran ve bizatihi onun kurduğuna inanılan Susa ve Ganzak kentleri Türk-İskit/Saka tarihinde başat rol oynamış merkezlerdir. Türk-İskit/Saka halklarına hükmeden I. Daryus gibi eski Fars hükümdarları çok dilli olarak yazdırdıkları yazıtlarında eklemeli Türk-Saka diline yer vermeyi ihmal etmemiştir.

Eski Yunanlıların ötekisi konumundaki kuzeydeki konar-göçer topluluklar, “kısarak sütü içenler” (*Hippemolgi*), “insanların en dü-rüstü” (*Abii*), “barbar” ve “İskit” gibi genel tanımlarla nitelenmiştir. Bu halkların üzerinde yaşadığı topraklara ilişkin Eski Yunan ve Roma bilginlerinin yaptığı tespitler, yüzlerce asır sonrasında gelen Arap bilginlerinde dahi çok fazla değişmemiştir. Örneğin Justinus'a göre devâsa İskit ülkesi, Ural Dağları'ndan doğuya kesintisizce uzanmaktadır. Kaşgarlı Mahmûd'un, Rûm'dan Maçin'e uzandığı ve üzerinde sayısız Türk topluluğunun yaşadığı Türk ülkesi izahı da Justinus'un izahına yakındır.

Konar-göçer İskitler, Eski Yunan ve Roma yazarlarınca, et yiyip kısarak sütü içen, arabalı ve keçe çadırılı evleriyle bozkırda dolaşarak yaşayan, küçük baş hayvan güden, kadını-erkeği cesur ve kanaat-

²⁶⁹ *Rihletu Ibn Battûta*, c.1, s.211- 218.

kâr olan topluluklar şeklinde yazıya aktarılmıştır. Yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız üzere, anılan karakteristik yaşam tarzı unsurları, Yunan ve Roma dışında Fars, Mısır ve Bâbil yazarları ile sonrasında gelen Ermeni ve Arap yazarlarla da desteklenmiştir.

Bibliyografya:

Historical Prism Inscriptions of Ashurbanipal I: Editions E, B1-5, D, and K. Editör: Arthur Carl Piepkorn, Chicago: University of Chicago Press, 1933.

Sculptures and Inscription of Behistun. Editör: L.V. King, R.C.Thomson. Londra: British Museum, 1907.

Will Scythians Invade Assyria through Passes of Hubuškia? SAA 04 023 (AGS 035). <http://oracc.museum.upenn.edu/saao/corpus>

Should Esarhaddon Send his Messenger to Hubuškia? SAA 04 024 (AGS 025+). <http://oracc.museum.upenn.edu/saao/corpus>

Giving a Princess in Marriage to Bartatua, King of the Scythians. SAA 04 020 (PRT 016).

<http://oracc.museum.upenn.edu/saao/saa04/P236956/html>

Frangment, SAA 04 067. <http://oracc.museum.upenn.edu/saao/corpus>

Âşıkpaşaoğlu. *Tevârîh-i Âl-i Osman (Osmanlı Tarihleri içinde)*. Hazırlayan: Çiftçioglu Nihal Atsız. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1949.

Avesta - Zoroastrian Archive <http://avesta.org/> , 6/7/2015.

İbn Battûta. *Rihletu İbn Battûta*, Mısır: 1928.

Dede Korkut Kitabı. Haz. Muharrem Ergin. İstanbul: Hisar Yayınları, 2003.

Ebü Reyhân el-Bîrûnî. *Âsârü'l-Bâkiye 'anî'l-Qurûnî'l-Hâliye*. Fransa Ulusal Kütüphanesi: Yazma Nüshası, yıl: 1500-1600 arası, raf no:1489. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8406161z> , 6/7/2015.

_____. *Maziden Kalanlar, el-Âsâr el-Bâkiye*. Tercüme: Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2011.

_____. *Âsârü'l-Bâkiye 'anî'l-Qurûnî'l-Hâliye*. Hazırlayan: C. Eduard Sachau, Leipzig: 1878.

_____. *Kitâbu't-Tefhîm li Evâ'il Sınâ'ati't-Tencîm*. Berlin: Staatsbibliothek, Ahlwardt 5666, yıl:1238 (h.635), [digital version](#) ; Berlin: Staatsbibli-

othek, 5665, yıl:1430 (h.833), digital version ; London: British Library Or. 8349, yıl:1436 (h.839), digital version.

el-Cahız ve Türklerin Faziletleri. Tercüme: Ramazan Şeşen. İstanbul: ISAR, 2002.

İbnü'l-Esir. *el-Kâmil Fi't-Târih*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1987.

İbn Fadlan. "İbni Fadlan Seyahatnamesi". Tercüme: Lütü Doğan. *AÜİFD*, III/1-2 , 1954: 59-80.

İbnu'l-Fağîh el-Hemedânî. *Kitâbu'l-Buldân*. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1996.

İbn Hurdazbih. *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*. Brill, Leyden: 1889.

el-İdrîsî. *Nuzhetu'l-Muştak fî İhtiraki'l-Âfak*. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1988.

Kaşgarlı Mahmûd. *Dîvanü Lügâti't-Türk*. Çeviren: Besim Atalay. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.

Manas Destanı. Wilhelm Radloff, Haz.Emine Gürsoy. Ankara: 1995.

İbnu'n-Nedîm. *Kitâbu'l-Fihrist*. Tahkîk: Rızâ-Teceddüd, (Tarihsiz).

İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri. Tercüme: Ramazan Şeşen. Ankara: TTK Yayınları, 2001.

Shahnama of Firdausi. Tercüme: A.George Warner-E.Warner. Londra: Kegan Paul, Trench, Trübner & Co.Ltd., 1905, 1906, 1908.

Süleymannâme. Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine Dairesi, No: 1517.

et-Taberî. *Târîhu'l-Rusul ve'l-Mulûk*. Beyrut: Dârû'l- Kutûbi'l-'İlmiyye, 1986.

el-Ömerî. *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, Çeviri: D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

Prometheus Bound By Aeschylus. Tercüme: E.D.A. Morshead. Londra: C. Kegan Paul, 1881.

Apollodorus. *The Library*. Tercüme: Sir James George Frazer. London: Harvard University Pres, 1921.

- Aristotle. *Politics*. Tercüme: B. Jowett, Oxford: Clarendon Press, 1885.
- _____. *The History of Animals*, Tercüme: D'Arcy W. Thompson. Londra: John Bell, 1907.
- Boresus. *The Travels of Noe into Europe*. Tercüme: Richard Lynche. London: 1601.
- Callimachus. *Hymns and Epigrams*. Tercüme: A. W. Mair & G. R. Londra: William Heinemann, 1921,
<http://www.theoi.com/Text/CallimachusHymns1.html#c68>
- Selections from Laonicus Chalcocondylas*. Tercüme: Greg Fox.
http://mq.edu.au/research/centres_and_groups/ancient_cultures_research_centre/research/cultural_ex_silkroad/serica/
- Cicero's Tusculan Disputations*. Tercüme: C. D. Yonge. New York: Harper & Brothers, 1877.
- İskenderiyeli Clement. *The Instructor*. Tercüme: G W. Butterworth. Cambridge: Loeb Classical Library, 1919.
- The Works of Lucian of Samosata*. Tercüme: H.W. Fowler&F.G. Fowler. Oxford: The Clarendon Press, 1905.
- Diogenes Laertius. *Lives of Eminent Philosophers*. Tercüme: R.D. Hicks. Cambridge: Harvard University Press, 1972.
- The Gothic History of Jordanes*. Princeton: Princeton University Press, 1915.
- Euripides. *Iphigenia in Tauris*. Tercüme: Robert Potter. New York: Random House, 1938.
- Hakluyt, Richard. *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques, and Discoveries of the English Nation*.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=234&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.03.0070>
- Herodotos. *Tarih*. Tercüme: Müntekim Ökmen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2014.

Hesiod. *The Poems and Fragments*. Tercüme: A.W.Mair. Oxford: Clarendon Press, 1908.

Hippocrates. *Collected Works I*. Tercüme: W.H.S. Jones. Cambridge: Harvard University Press, 1868.

_____. *On Airs, Waters, And Places*. Tercüme: Francis Adams, 1849.

The Iliad of Homer a Parsed Interlinear Text (CD-Rom). Tercüme: John James Jackson. 2008.

Horace. *The Odes and Carmen Saeculare of Horace*. Tercüme: John Conington. London: George Bell and Sons, 1882.

The Chronicle of Jhon, Bishop of Nikiu. Tecüme: R. H. Charles. Londra: Williams & Norgate, 1916.

Works of Josephus. Tercüme: W. Whiston. Londra: 1878.

Justinus. *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*. Tercüme: John Selby Watson, Henry G. Bohn. Londra: 1853.

Newton's Revised History of Ancient Kingdoms. Hazırlayanlar: Larry ve Marion Pierce. Londra: Master Books, 2008.

Orosius. *Seven Boks of History against the Pagans*. Tercüme: A. T. Fear. Liverpool: Liverpool University Press, 2010.

Ovid. *Metamorphoses*. Tercüme: Samuel Garth. Londra: 1717.

Pausanias. *Description of Greece*. Tercüme W.H.S. Jones. Londra: Ormerod, 1918.

The Texts and Versions of John de Plano Carpini and William de Rubruquis. Londra: The Hakluyt Society, 1903.

De Pline. *Historie Naturelle*. Hazırlayan: M. Ajasson de Grandsagne. Paris: C. L. F. Panckoucke, 1829.

Pliny the Elder. *The Natural History*. Tercüme: John Bostock. Londra: Taylor and Francis, 1855.

____. *Natural History* (Latince) <http://perseus.uchicago.edu/perseus/cgi/citequery3.pl?dbname=PerseusLatinTexts&getid=0&query=Plin.%20Nat.%206.21>

Plutarch. *Caius Marius*. Tercüme: John Dryden.
http://classics.mit.edu/Plutarch/c_marius.html

Claudius Ptolemy. *Geographia Book*. Tercüme ve Edisyon: Edward Luther Stevenson. c.6. New York: 1932.

____. *Tetrabiblos*. Tercüme: F.E. Robbins. Londra: William Heinemann Ltd. 1964.

The Trojan War: The Chronicles of Dictys of Crete and Dares the Phrygian. Tercüme: R. M. Frazer (Jr.). Bloomington: Indiana University Press, 1966.

The Geography of Strabo. Tercüme: H. L. Jones. Cambridge: Loeb Classical Library, 1928.

Plato. *The Statesman*. Tercüme: B. Jowett. New York: C. Scribner's Sons, 1871.

____. *Republic*, Tercüme: B. Jowett. New York: C. Scribner's Sons, 1871.

Pomponius Mela. *De Chrographia Liber Primus*.
<http://www.thelatinlibrary.com/pomponius1.html>

Quintus Curtius His History of the Wars of Alexander. Tercüme: j. Digby. Londra: 1747.

Thucydides. *The History of the Peloponnesian War*. Tercüme: B. Jowett. Oxford: Clarendon Press, 1900.

The Works of Xenophon. Tercüme: H. G. Dakyns. Londra: Macmillan and Co., 1897.

Embassy to Attila: Priscus of Panium. Villanova University,
<http://www29.homepage.villanova.edu/christopher.haas/embassy.htm>

Patmut'wn Aristakisi Lastivertc'woy. Erevan: 1963.

The Journey of William of Rubruck to the Eastern Parts of the World.

Tercüme: W. W. Rockhill. Londra: The Hakluyt Society, 1900.

Zachariah of Mitylene. *The Syriac Chronicle*. Tercüme: F. J. Hamilton ve E. W. Brooks. Londra: Methuen & CO., 1899.

Anton, Charles ve Francis Adams. *A Classical Dictionary: Containing an Account of the Principal Proper Names Mentioned in Ancient Authors*. New York: 1859.

Bury, John Bagnel. *History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I. to the Death of Justinian*. New York: 1958.

Bunbury, E.H. *A History of Ancient Geography*. Londra: 1879.

D.N., MacKenzie, *A Concise Pahlavi Dictionary* Oxford University Press. London: 1971.

Daryaei, Touraj. *Šahrestānīhā ī Ērānšahr*. California: Mazda Publishers, 2002.

Ergenekon, Cavidan Başar. *Tepme Keçelerin Tarihi Gelişimi, Renk, Desen, Teknik ve Kullanım Özellikleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999.

Flattery, David Stophlet ve Martin Schwartz. *Haoma and Harmaline*, California: University of California Press, 1989.

Frye, Richard N. *The History of Ancient Iran*, Münih: Beck, 1983.

Grousset, René. *Bozkır İmparatorluğu*. İstanbul: 1999.

d'Herbelot, M. *Bibliothèque Orientale*. Paris: 1697.

Kuhrt, Amélie. *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*. New York: Routledge, 2010.

Mayor, Adrienne. *The Amazons*. Princeton: Princeton University Press, 2014.

Nomads of Euroasian Steppes in The Early Iron Age. Editör: J.D.Kimball. CA Berkeley: Zinat Press, 1995.

Sincar, D.C. *Studies in the Geography of Ancient and Medieval India*. Delhi: Motilal Banarsidass, 1971.

Smith, George. *History of Assurbanipal*. Londra: 1871.

Smith, William. *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. Boston: 1870.

Tolman, Herbert Cushing. *Ancient Persian Lexicon*. New York: American Book Company, 1908.

Ahmetneyoğlu, Ali. "Tarihçi Theophanes Confessor ve Eserinin Türk Tarihi Açısından Ehemmiyeti". *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 19. Sayı, 2009/2: 285-296.

Akaya, Şükrü. "Kitab-ı Melik Danişmend Gazi – Danişmendname". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 1/2, 1950: 131-144.

Beck, Ulrike vd. "The invention of trousers and its likely affiliation with horseback riding and mobility: A case study of late 2nd millennium BC finds from Turfan in eastern Central Asia". *Quaternary International* 348, 20 October 2014: s.224-235.

Biello, David. "First Domesticated Horses in Central Asia More Than 5000 Years Ago". *Scientific American* Mart 5, 2009: <http://www.scientificamerican.com/blog/post/first-domesticated-horses-in-centra-2009-03-05/?id=first-domesticated-horses-in-centra-2009-03-05>; *Science News* 175/7, Mart 28, 2009: s. 15.

Dıykanbayeva, Mayramgül. "Kırgız Türklerinde Ölüm". *Millî Folklor* 21/82, 2009: 89-97.

Durmuş, İlhami. "Türk Kültür Çevresinde Kımız". *Millî Folklor* 2014: 26/104, s.75-84.

G. PR. "Barbarians". *The Classical Tradition*. Ed. Anthony Grafton. Harvard University Press, Cambridge 2010: 118-120.

Gleba, Margarita. "You Are What You Wear: Scythian Costume as Identity". *Dressing The Past*, Oxbow Books 2008: 13-28.

Grigoryev, S. A. "The Sintashta Culture and Some Questions of Indo-Europeans Origins": http://csc.ac.ru/news/1998_2/2-11-1.pdf

- Inan, Abdülkadir. "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/4, 1952: 19-30.
- _____, "Türk Etnolojisini İlgilendiren Birkaç Terim-Kelime Üzerine", *Belle-ten* 1956, Ankara 1988: 179-195.
- _____, "Tarla ve Danı Kelimeleri Üzerine" *Türk Dili Dergisi* VIII/ 86, 1958: 102-103.
- Ivantchik, Askold. "The Funeral of Scythian Kings: The historical reality and the description of Herodotus (IV, 71-72)". *European Barbarians*. Editör: L. Bonfante. Cambridge: 2011.
- Johnson, James William. "The Scythian: His Rise and Fall". *Journal of the History of Ideas* 20/2, 1959: 250-257.
- Long, Albert L. "The Slavic Races", *Methodist Quarterly Review* 53: 25-47.
- Middleton, Amy. "The Amazons: Archaeology Takes Us Behind the Myth", *Cosmos* 18 Mayıs 2015: <https://cosmosmagazine.com/society/amazons-archaeology-takes-us-behind-myth>
- Özcan, Emine Sonnur. "Anadolu'yla Tanışan Türklere Kültür Tarihi Açısından Bakışlar", *Mukaddime*, Sayı 8, 2013, s. 13-36.
- Parker, Edward Harper. "Notes and Queries, No: 3". *The China Review* yıl: 1886: c. 15, s.185.
- Ramsay, William. "Dictys Cretensis". *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*. Editör: William Smith. Londra: 1844.
- Soward, Warren. "Theophylact Simocatta and the Persians", *Sasanika Sources*, Fullerton: California State University, <http://www.sasanika.org/wp-content/uploads/Theophylact.pdf>
- Uzun, Oğuzhan-Mehmet Temiz. "Günümüz Türk Dünyasında Yas Töreni ve Ağtlar". *Kahramanmaraş Yöresi Ağtları* Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraş 2012: 32-41.

Warner, A.George ve E.Warner. “Giriş”. *Shahnama of Firdausi*. London: K. Paul Trench, Trubner Company, 1905–1925: 3-95.

Wilford, John Noble. “Remaking the Wheel: Evolution of the Chariot”, *The New York Times*, 22 Şubat 1994:

<http://www.nytimes.com/1994/02/22/science/remaking-the-wheel-evolution-of-the-chariot.html?pagewanted=all&src=pm>

“Siberian Princess Reveals Her 2,500 Year Old Tattoos” *The Siberian Times*. 14 Ağustos 2012.

<http://siberiantimes.com/culture/others/features/siberian-princess-reveals-her-2500-year-old-tattoos/>

Yektatalab, Hourieh ve Amin Karimnia. “Translations of Shahnameh of Firdausi in the West”. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences* 16(3), 2013: 36-52.

ESKİ-YENİ AHİT YAZINI, ORTAÇAĞLAR VE MODERN DÖNEMDE TÜRK-İSKİT YAŞAM TARZI İZLERİ

Kutsal Kitaplardaki Gog-Magog (Ye'cüc-Me'cüc) ve Türk-İskit Yorumları

Çalışmamızın bundan önceki iki bölümünde Türklerin ve İskitlerin aynı halklar topluluğu olduğunu Sümer, Fars, Âsur, Yunan ve Çin kaynaklarına kaydedilmiş olan yaşam tarzı unsurlarına göre ortaya koymaya çalıştık. Bu bölümde aynı bağlamda Müsevî, Hristiyan ve İslâm kaynaklarındaki olası Türk-İskit aynılığının izini süreceğiz. Gog ve Magog ayrı ayrı ya da birlikte olmak üzere, üç büyük dinin (Müsevîlik, Hristiyanlık ve İslâm) kutsal kitaplarında yer bulan figürlerdir. Kutsal metinlerde anılan figürler, önemli bazı Müsevî, Hristiyan ve Müslüman tefsirciler ile ilim çevrelerince Türk-İskitlerle özdeşleştirilmiştir. Dolayısıyla temel kılavuzumuz, Tevrat²⁷⁰ ve İncil²⁷¹ versiyonları ile Kur'an'daki Gog ve Magog (Ye'cüc ve Me'cüc) bahisli âyetler olacaktır.

²⁷⁰ MÖ yaklaşık 1400-400 yılları arasında yazıldığı düşünülen Tevrat'ın en eski el yazması MÖ 250'ye tarihlendirilmiştir. İbranice ve harekesiz yazılmıştır. Eski geleneksel okuyuşun korunması amacıyla MS 500-1000 arasında harekeleme yapılmıştır. <http://irr.org/todays-bible-real-bible>

²⁷¹ Günümüzde okunan İnciller, Yunanca orijinal metne dayanıyor. Bu metin sayıları pek çok olan orijinal eski yazmaların kopya yazmalarından oluşturulmuştur. Yunanca İncil ilk kez 1516'da Erasmus tarafından Geç Ortaçağ'ın düşük kalitedeki el yazmalarından bastırılmıştır. Bu versiyonda Vahiy bölümünün birkaç

Tevrat ve Gog-Magog

Kanonik (dinî otoritelerce meşruluğu kabul edilen) Tevrat'ın Yaradılış kitabındaki Nûh Peygamber oğlu Yafes'in (Japheth) çocuklarından Magog²⁷², diğer kitaplarda Gog'un ülkesine de referans vermektedir.

Ezekiel kitabındaki kehânetlere göre Tanrı, işlediği suçlar ve ihanetleri nedeniyle Yahudi halkına öfke duymaktadır. Bu sebeple “uzak kuzeyde” bulunan Gog'u toplu ordularıyla “kendi ülkem” dediği İsrail üzerine gönderecektir. Gog, ok-yay ve pala, kılıç- kalkan kullanan “güçlü” atlı savaşçı ordularıyla, “kasırga gibi gelip” uzun zamandır savaştan uzak, rahat içinde yaşayan ve dolayısıyla “surları olmayan” İsrail ülkesini “bir bulut gibi kaplayacaktır.” İsrail halkının dilllerini bilmediği bu “acımasız” insanlar “köklü ve eski bir milletten” olup “hepsi birer yiğittir”. “Dünyanın uçlarından” gelen bu ordular topluluğu İsrail'de yağma ve talan yapacaktır. O sırada Tanrı gazaba gelecek ve Gog'un yaptıkları karşısında duyduğu “kıskançlıkla” büyük bir depremin ardından İsrail halkını Gog'a karşı savaşmaya davet edecektir. Nihayetinde Gog ve ordusu İsrail'de yok edilecektir. Böylece Tanrı, büyüklüğünü, esasen “karşı olduğunu” söylediği Gog aracılığıyla, İsrail halkına, diğer halklara ve Gog'un kendisine göstermiş olacaktır.²⁷³

âyeti eksiktir. Erasmus bu baskıyı Latinceye tercüme etmiştir. Reformistler de kendi dillerine çevirmişlerdir. 19. Yüzyıl ortalarında en eski İncil sayılan 4. yy nüshaları bulunmuştur. Bu asırdan itibaren İncil'in metin kritiği yapılmaya başlanmıştır. Bugün İncil'in yaklaşık 25000 kopyası bulunmaktadır. Bunların 5000 kadarı Yunanca nüshalardır ve hiçbir nüsha bir ikincisiyle aynı değildir.

<http://library.duke.edu/rubenstein/scriptorium/papyrus/texts/manuscripts.html>

²⁷² *Rashi's Commentary*, Genesis 10:2 “Yafes'in oğulları Gomer ve Magog ve Madai ve Javan ve Tubal ve Meshech ve Tiras'tı”; 1 Chronicles 1:5 “Yafes'in oğulları: Gomer, Magog, Madai, Javan, Tubal, Meshech, ve Tiras”

<http://www.chabad.org>

²⁷³ *Rashi's Commentary*, Ezekiel 38, 39; Yeremia (Jeremiah) 5-13.

http://www.chabad.org/library/bible_cdo/aid/16001/jewish/Chapter-4.htm?showrashi=true

Yukarıdaki Tevrat âyetlerinden anlaşılacağı üzere Tevrat literatüründe Magog, hem Yafes'in oğlu ve ülkesi ve hem de onun halkı olarak algılanan İskitlere verilen isimdir. Ortaçağ Tevrat tefsircisi Rashi'ye (MS 1040-1105) göre de Magog, Gog'un ülkesidir.²⁷⁴ Bununla beraber Gog, sadece Magog (İskit) ülkesi kralının adını ifade etmektedir.

Kanonik olmayan (apokrafik) Tevratlar arasında sayılan, buna karşın Tevrat'ın bilinen en eski ve Grekçe yazması durumundaki *Septuagint*'in²⁷⁵ Yaradılış, Kronikler I, Ezekeel ve Amos kitaplarında bahsi geçen Magog ve Gog figürleri de büyük ölçüde Tevrat'la örtüşmektedir. Buna karşın *Septuagint*'teki, Çölde Sayım (Numbers) isimli kitabın, 24 numaralı bölümünün çevirisi, genel olarak ve özellikle Gog bağlamında (7-9 âyetler) Tevrat'taki âyetlerden farklı anlamlar taşımaktadır. *Septuagint* 24:7'de "Oraya tohumu olmayan bir adam gelecek ve bir çok millete hükmedecek; ve Gog'un krallığı yüceltilecek; ve onun krallığı çoğalacak" şeklinde kaydedilmiş olan âyet, Tevrat'taki paralel âyette farklı bir anlama sahiptir: "O, (Tanrı) kovaındaki suyu dışarı dökcek; ve O'nun tohumları sulanacak; ve O'nun kralı (Kral Şaul/Tâlût) Agag'dan (Amalik Kralı olduğu kabul ediliyor.) yüce olacak; ve krallığı yüceltilecek." Dolayısıyla *Septuagint*'in ve Tevrat'ın ilgili bölümündeki yedinci âyette iki farklı kişi

²⁷⁴ *Rashi's Commentary*, Ezekeel 38:1-2 'Sonra, Tanrı'nın sözü geldi bana. Şöyle diyordu: "İnsanoğlu! Yüzünü Gog'a doğru çevir; kral Magog'un ülkesine, Meshech ve Tubal'ın reisine ve onunla ilgili kehânete."

http://www.chabad.org/library/bible_cdo/aid/16136/jewish/Chapter-38.htm

Rashi, âyetin kısa tefsirinde Gog'un kralın adı ve Magog'un ise ülke adının yanı sıra Genesis 10:2'ye atıfla – aynı zamanda – millet adı olduğunu da belirtmektedir.

²⁷⁵ Latince kökenli bir kelime olan *Septuagint*'in anlamı yetmiştir. Bu bağlamda kutsal kitabın bir başka yaygın ismi LXX'dir (70- Yetmiş). Rivayetlere göre, yetmiş iki din adamı tarafından İbranice'den Yunancaya tercüme edildiği için bu isim verilmiştir. MÖ 300-200 arasında İskenderiye'de tercüme edilmiştir.

<http://global.britannica.com/topic/Septuagint>

http://biblehub.com/library/barrows/companion_to_the_bible/chapter_xvi_ancient_versions_of.htm

profilinden bahsedilmektedir. İlkinde Gog, ikincisinde ise İbranilerin adı verilmeyen ve “Agag’dan yüce olacak” kralı.

Sekizinci âyet ise iki kutsal kitapta farklı anlamlara sahiptir. *Septuagint* 24:8’de, Gog’dan bahisle şunlar söylenmektedir: “Tanrı onu Mısır’ın dışına yönlendirdi; O, âdeta tek boynuzlu bir atın şerefine sahiptir. O, düşmanlarının halklarını yutacak; iliklerini kurutacak; ve oklarıyla düşmanlarını delip geçecek.” Buna karşın, Tevrat’taki paralel âyetle bahsedilen adsız İbrânî kralıdır ve anlamı kısmen başkadır: “Tanrı onu Mısır’ın dışında var etti. O, âdeta tek boynuzlu bir atın gücüne sahiptir. O, düşmanlarının halklarını yutacak; kemiklerini kıracak ve oklarıyla onları delecek.”

Nihâyet dokuzuncu âyet de farklıdır. *Septuagint* 24:9’da, Gog’dan bahisle söylenenler, Tevrat’ta İbrânî krala yorulmaktadır: “O, genç (Tevrat’ta ‘ulu’) bir aslan gibi yatmış, uzanmakta. Onu rahatsız edecek de kim? Seni kutsayan, kutsaldır; seni lânetleyen ise lanetlidir.”²⁷⁶

“Küçük Yaradılış” (Little Genesis) adıyla da bilinen bir başka apokrif metin, *Jübileler*’de “Gog”, Yafes’in oğluna ve “Magog” da onun ülkesine işaret etmektedir. Tevrat’ın Yaradılış kitabıyla kısmen paralellik sergileyen bölümde Yafes’in oğlu Gog’un toprakları izah edilmektedir: Gog’a, Tînâ nehrinin (Don) ötesinde; kuzeyde Don’un sularının döküldüğü yerden kuzey doğu yönünde uzayan bütün bölge, yani tüm doğu ülkesi verilmiştir. Onun toprakları doğuya doğru Mê’at Denizi (Azak) sularına kadar uzanır.²⁷⁷

²⁷⁶ *Septuagint The Translation of the Greek Old Testament Scriptures, Including the Apocrypha*,

Tercüme: Sir Lancelot C. L. Brenton, Londra 1851. Karşılaştırmalı âyetler için bakınız: http://ecmarsh.com/lxx-kjv/numbers/num_024.htm Tevrat’taki âyetlerin tefsirleri için bakınız:

<http://biblehub.com/commentaries/gill/numbers/24.htm>

²⁷⁷ *Jübileler* Yaradılıştan Mûsa Peygamber’e kadar olan dönemi 49 periyodda (jübilede) anlattığına inanılan bir kutsal kitaptır. MÖ 2. yüzyılda yazıldığı düşünülmektedir. Değişik dillerdeki mevcut yazmaları arasında tam metne sahip

Eski İbranî tarihleri ve anlatılarının derlenmesiyle oluşturulan Tevrat tefsirlerinden ikisinde Magog'un çocukları olarak ileri sürülen halkların isimleri yazımdan kaynaklı olduğu anlaşılan küçük farklılıklar dışında birbiriyle uyum göstermektedir. Milâttan sonra 1. yüzyıla tarihlendirilen ve Yunan devri Yahudi düşünür-din adamı İskenderiyeli Philo'ya (MÖ yk. 25-MS yk. 50) nispet edilen tefsirde yer alan Magog çocuklarının isimleri Cesse, Thipha, Pharuta, Ammiel, Phimeï, Goloza ve Samanach'tır.²⁷⁸ Belki Philo'nun eserine, belki başka bir kaynağa dayanarak 14. yüzyılda kaleme alınan *The Chronicles of Jerahmeel*'deki Yafes oğlu Magog'un²⁷⁹ çocuklarının isimleri de şunlardır: "Qashē, Tīpa, Paruṭa, 'Amiel, Pinḥas, Gôlaz, ve Samanākh." Kitapta Magog'un yedi oğlu dışındaki tüm Nuh torunlarının (72 milletten yedi eksik) yaşadıkları topraklar kabaca da olsa belirtilmiştir. Buna karşın Magog oğullarının yaşadığı yeryüzü bölgesi âdeti bir muammadır. Türklere gelince, onlar Magog'un değil, kardeşi Togarma'nın oğullarındandır ve üzerinde yaşadıkları coğrafyalar kitaba göre bellidir.²⁸⁰

Son tahlilde, kanonik Tevrat ve apokrif Tevratlardaki Gog ve Magog konusundaki ortak kanaat, bu halkların Filistin'e göre uzak-kuzey bölgelerde yaşadıkları ve güçlü atlı savaşçılar oldukları şeklinde özetlenebilir.

olan Etyopyacadır (Habeşçe). *The Book of Jubilees or the Little Genesis*, Tercüme: R. H. Charles, The Macmillan, New York 1917, s. v, vii; 76-78 <http://www.sacred-texts.com/bib/jub/>

²⁷⁸ *Biblical Antiquities of Philo*, Tercüme: M. R. James, S.P.C.K., Londra 1917, s. 83.

²⁷⁹ Yukarıda belirtildiği üzere, Tevrat'a göre Yafes'in yedi oğlu: Gomer, Magog, Madai, Javan, Tubal, Meshech ve Tiras'tır.

²⁸⁰ Kitaptaki bilgilere göre Gomer oğlu Togarma'nın on oğlu vardır. Bunların isimleri şöyledir: Cuzar (Hazar?), Paşinaq (Peçenek?), Alan, Bulgar, Kanbina (?), Türk, Buz (Guz?), Zakhukh (?), Ugar (Ugor/Oğur?), and Tulmeş (?). Tüm mü kuzeyde yaşar ve ülkeleri kendi adlarıyla anılır. Ugar, Bulgar ve Peçenek halkları Tuna (Danube) adlı büyük nehir boyunca yaşamaktadır. Diğerlerinin tümü Hetel (?) nehri boyunca yaşarlar. *The Chronicles of Jerahmeel*, Tercüme M. Gaster, Royal Asiatic Society, London 1899, s. 58.

İncil ve Gog-Magog

Yeni Ahit olarak bilinen İncil'e gelince, Gog, Magog ve İskit, ayrı ayrı halklar şeklinde gösterilmektedir. Gog ve Magog halkları ile ilgili bahis, Aziz Yuhanna tarafından dillendirilmiştir. Vahiy (Revelation) bölümündeki Yuhanna'nın kehânetlerine göre şeytan, bin yıldır kapatılmış olduğu zindandan serbest bırakılacak ve yeryüzünün dört bir ucunda yaşayan halklar olan Gog ve Magog'u kandırıp savaşmak için bir araya toplayacak. Sayıları "denizin kumu kadar çok" bu halklar topluluğu "kutsalların ordugâhı ve sevilen kenti" kuşatacak, ancak gökten yağan ateş onları yakıp yok edecektir.²⁸¹

Kesaryalı Piskopos Andrew'in (563-637) tefsirinde, yukarıdaki âyetle ilgili olarak verilen bilgilerde, İbranî dilinde "Gog" kelimesinin "toplayan" ya da "toplama" ve "Magog" kelimesinin "gururlu" anlamına geldiği yönünde yorumların olduğu anlatılmaktadır. Andrew, Gog ve Magog'un kimliğiyle ilgili şu yorumu getirmiştir:²⁸²

Bazılarına göre onlar, uzak kuzeydeki İskit halkıdır; ya da bizim adlandırdığımız gibi Hunlardır. Hunlar, gördüğümüz üzere, yeryüzündeki tüm krallıklar içinde en kalabalık ve en savaşçı olanıdır. Onların, Şeytanın serbest bırakılmasına değin tüm medenî dünyayı ele geçirmesinden yalnızca Tanrı'nın eliyle kurtulabiliriz.

Vahiy kitabındaki âyetin yanı sıra bir başka âyette ise doğrudan "İskit" adıyla anılan halklardan bahsedilmektedir. Havâri Pavlus'un

²⁸¹ *King James Bible*, Revelation (Vahiy) 20: 7-9 <http://biblehub.com/kjv/revelation/20.htm> "Bin yıl tamamlanınca Şeytan atıldığı zindandan serbest bırakılacak. Yeryüzünün dört bucağındaki ulusları -Gogla Magogu- saptırmak, savaş için bir araya toplamak üzere zindandan çıkacak. Toplananların sayısı deniz kumu kadar çoktur. Yeryüzünün dört bir yanından gelerek kutsalların ordugahını ve sevilen kenti kuşatacaklar. Ama gökten ateş yağıp onları yakıp yok edecek."

²⁸² Andrew of Caesarea, *Commentary on the Apocalypse*, Tercüme: E. S. Constantinou, The Catholic University of America Press, Washington DC 2011, s.212.213.

ağzından çıktığı iddia edilen âyetle kendisinin, Mesih'in "yeni" ve "eksiksiz bilgi"sini "Yunan ve Yahudi, sünnetli ve sünnetsiz, Barbar, İskit, köle ve özgür" demeden herkese bildirme sorumluluğu taşıdığı belirtilmektedir.²⁸³ Bu âyetle "Barbar" tanımlaması açıkça İskitlerden farklı topluluklara işaret etmektedir.

Benzer şekilde, dördüncü yüzyıl din adamlarından Kıbrıslı Piskopos Epiphanius (MS yk. 310-403) *Panarion* isimli eserinde – Hristiyanlık dışı gruplar anlamında – seksen hizipten belli başlı olanları sıralarken "Barbarcılık"ın peşi sıra "İskitçilik" adı altında ondan farklı olduğu anlaşılan bir başka hizipten söz etmektedir.²⁸⁴ Epiphanius'a göre Barbarcılık Hz. Adem'den Tufan'a kadar devam etmiştir. İskitçilik ise Tufan'dan Bâbil Kulesi'ne, Hz. Nuh'un torunu Serug'dan Hz. İbrahim'e ve Epiphanius'un yaşadığı döneme kadar varlığını sürdürmüştür. Kuzey Mezopotamya'daki Şinar'da yaşayan ve Bâbil Kulesi'ni inşa eden halklar İskitlerdir. Tanrı onların Kule'yi yapıp Bâbil'i kurmalarından hoşlanmamış ve onları 72 dile ve millete ayırmıştır. Daha sonraları İskitler, Kronus (Cronus), Zeus, Hera ve diğerlerini üretip tanrı edinmişlerdir. Ayrıca onlar tanrılarına "akinakes" adlı – kısa – kılıçlarla ibadet etmişlerdir.²⁸⁵

Kuzey Afrikalı ünlü din adamı ve filozof Saint Augustine'in (MS yk. 354-430), Revelation 20:7-9 tefsirindeki Gog ve Magog da benzer şekilde, İskitlerden farklı olduğu özellikle belirtilen topluluklardır. Üstelik onlar Şeytan'ın dönüştüğü yeni biçimdir. Saint Augustine'in değerlendirmesine bakılırsa, esasen bu halk toplulukları

²⁸³ *King James Bible*, Colossians (Honazlılar) 3: 10-11 <http://biblehub.com/kjv/colossians/3.htm> "Eksiksiz bilgiye erişmek için Yaratıcısına benzer olmak üzere yenilenen yeni yaradılışı giyindiniz. Bu yenilikte Grek ve Yahudi, sünnetli ve sünnetsiz, barbar, İskit, köle ve özgür ayrımı yoktur."

²⁸⁴ Epiphanius'a göre hizipler ikiye ayrılır. Hz. İsa'dan önce başlayanlar: Barbarcılık, İskitçilik, Helencilik, Yahudicilik, Samaritçilik'dir. Hz. İsa'dan sonra başlayanlar ise: Peripatikçilik (Aristoculuk), Platonculuk, Stoacılık ve Epikürcülük şeklinde sıralanmaktadır. *The Panarion of Epiphanius of Salamis*, Tercüme: Frank Williams, Brill, Leiden 1987, c. 1, s. 8-9; 15-16.

²⁸⁵ *The Panarion of Epiphanius of Salamis*, Age, c. 1, s. 8-9; 15-16.

belli milletlere bağlanamaz. Kıyamete yakın dönemde, Kiliseye zulüm amacıyla, Şeytan'ın savaşa tahrik edeceği Gog ve Magog, ne dünyanın belli bölgelerinde yaşayan Getler, Massagetler (Iskitler) gibi “Barbar” halklardır; ne de Roma hâkimiyetindeki diğer “yabancı” topluluklardır. Çünkü aynı âyette belirtildiği üzere, onlar dünyanın dört bir yanına dağılmış durumdadır. Bununla beraber “herhangi bir ev – ve evden dışarı çıkan kişi anlamında” Gog kelimesi (İbranice) “dam”; Ma-gog kelimesi ise “damlı” anlamına gelmektedir. Öyle ki Şeytan, sesini duyuramadığı dipsiz kuyularda bulunduğu ülkelerde, kuyudan çıkınca dam (dipsiz kuyunun damı) haline gelir; yani Gog olur. Böylece artık o – dam ülkesinden anlamında – damlı yani “Magog”dur.²⁸⁶

Görüldüğü üzere erken Hıristiyan kaynaklarında Barbar, Iskit, Gog ve Magog tanımlamaları birbirinden farklı topluluklar bağlamında kullanılmıştır. Bununla beraber, aşağıda ortaya koymaya çalışacağımız üzere, erken ve geç Ortaçağ Hıristiyan kaynaklarındaki “Iskit”, “Got”, “Massaget” ve “Sarmat” isimleri Türklerin ataları olan Hunlar, Alanlar gibi halkları tanımlama bağlamında kullanılmıştır.

Kur'an, Hadıs, Tefsir ve İslâm âlimlerine göre Ye'cüc-Me'cüc

“Iskit” kelimesi Tevrat'ta olduğu gibi Kur'an'da da geçmez. Bununla beraber, Kehf ve Enbiya sûrelerinde – Gog ve Magog'un Arapçada geçen biçimi – “Ye'cüc ve Me'cüc”den bahisler vardır. Kehf sûresinde, Zulkarneyn Peygamber; Enbiya sûresinde ise Kıyamete yakın dönemlerde gerçekleşecek olaylar bağlamında Ye'cüc ve Me'cüc’e atıfta bulunmaktadır. Her iki sûredeki âyetlerden Ye'cüc ve Me'cüc'ün tek bir topluluğa işaret ettiği anlaşılmaktadır. Zulkarneyn'in, “Güneş'in doğduğu yerdeki” bir halkın ardından

²⁸⁶ Augustine of Hippo, *City of God and Christian Doctrine*, Tercüme: Philip Schaff, The Christian Literature Publishing Co., New York 1890, s.432-433. “Ma” ön eki İbranice’de ‘den-dan’ anlamı taşımaktadır. <http://www.abarim-publications.com/Meaning/Gog.html#VhFl-fmqpBc>

yola çıkararak vardığı “iki dağ arasındaki” bir başka halk ona Ye’cüc ve Me’cüc’ün ülkeleri üzerinde bozgunculuk yaptıklarını bildirmiş ve bu sebeple aralarına bir set yapmalarını istemiştir. Zulkarneyn, anılan halkın yardımıyla, aralarındaki vadiye demir ve bakır eriyikleriyle aşılmaz bir duvar örmüştür. Böylelikle o halk Kıyamet gününde yerle bir edilecek bir setle, Ye’cüc ve Me’cüc’ün saldırılarından kurtulmuştur.²⁸⁷ Enbiya sûresinde ise Kıyamet’te açılacak olan

²⁸⁷ Kehf (18) Sûresi, 83-99: (Resulüm!) Sana Zulkarneyn hakkında soru sorarlar. De ki: Size ondan bir hatıra okuyacağım. Gerçekten biz onu yeryüzünde iktidar ve kudret sahibi kıldık, ona (muhtaç olduğu) her şey için bir sebep (bir vasıta ve yol) verdik. O da bir yol tutup gitti. Nihayet güneşin battığı yere varınca, onu kara bir balçıkta batar buldu. Onun yanında (orada) bir kavme rastladı. Bunun üzerine biz: Ey Zulkarneyn! Onlara ya azap edecek veya haklarında iyilik etme yolunu seçeceksin, dedik. O, şöyle dedi: “Haksızlık edeni cezalandıracağız; sonra o, Rabbine gönderilecek; sonra Allah da ona korkunç bir azap uygulayacak.” “İman edip de iyi davranan kimseye gelince, onun için de en güzel bir karşılık vardır. Ve buyruğumuzdan, ona kolay olanını söyleyeceğiz.” Sonra yine bir yol tuttu. Nihayet güneşin doğduğu yere ulaşınca, onu öyle bir kavim üzerine doğar buldu ki, onlar için güneşe karşı bir örtü yapmamıştık. İşte böylece onunla ilgili her şeyden haberdardık. Sonra yine bir yol tuttu. Nihayet iki dağ arasına ulaştığında onların önünde, hemen hiçbir sözü anlamayan bir kavim buldu. Dediler ki: Ey Zulkarneyn! Bu memlekette Ye’cüc ve Me’cüc bozgunculuk yapmaktadırlar. Bizimle onlar arasında bir sed yapman için sana bir vergi verelim mi? Dedi ki: “Rabbimin beni içinde bulundurduğu nimet ve kudret daha hayırlıdır. Siz bana kuvvetinizle destek olun da, sizinle onlar arasına aşılmaz bir engel yapayım.” “Bana, demir kütleri getirin.” Nihayet dağın iki yanı arasını aynı seviyeye getirince (vadiyi doldurunca): “Üfleyin (körükleyin)! dedi. Artık onu kor haline sokunca: “Getirin bana, üzerine bir miktar erimiş bakır dökeyim” dedi. Bu sebeple onu ne aşmaya muktedir oldular ne de onu delebildiler. Zulkarneyn: Bu, Rabbimden bir rahmettir. Fakat Rabbimin vadi gelince, O, bunu yerle bir eder. Rabbimin vadi haktır, dedi. O gün (kıyamet gününde bakarsın ki) biz onları, birbirine çarparak çalkalanır bir halde bırakmışızdır; Sur’a da üfürülmüş, böylece onları bütünüyle bir araya getirmişizdir. Türkiye Diyanet Vakfı Meali, <http://www.kuranmeali.com/sayfalar.asp?sayfa=301&meal=diyanetvakfi>

Ye'cüc ve Me'cüc seddinden söz edilmektedir. O gün, seddin açılmasıyla Ye'cüc ve Me'cüc halkı “her bir tepeden akın edecektir.”²⁸⁸

Hadîslerde de Ye'cüc ve Me'cüc'e değinilmiştir. Örneğin, altı önemli âlimin hadîs rivâyetlerinden oluşturulan *Kütübu'l-Sitte*'deki altı hadîste²⁸⁹ Ye'cüc ve Me'cüc'den bahsedilmektedir. Bunların arasında, ardışık olan iki hadîs (no: 7193-7194) daha bütünlüklü olanlardır.²⁹⁰ Bununla beraber, diğer dört hadîs gibi onlar da yuka-

²⁸⁸ Enbiya (21) Sûresi, 95-97: Helak ettiğimiz bir belde için artık (yeniden mamur olmak) imkansızdır; çünkü onlar geri dönemeyeceklerdir. Nihayet Ye'cüc ve Me'cüc (sedleri) açıldığı ve onlar her tepeden akın ettiği zaman; ve gerçek vaad (ölüm, kıyamet) yaklaşıncaya, birden, inkâr edenlerin gözleri donakalır! “Yazıklar olsun bize! (derler), gerçekten biz, bu durumdan habersizmişiz; hat-ta biz zalim kimselermişiz.” Türkiye Diyanet Vakfı Meali, <http://www.kuranmealı.com/sayfalar.asp?sayfa=329&meal=diyanetvakfı>

²⁸⁹ Hadîs numaraları: 694, 696, 4545, 4476, 7193, 7194. <http://kutubusitte.com/>

²⁹⁰ 7193 - Ebû Hureyre radiyallahu anh anlatıyor: “Resûlullah aleyhissalatu ves-selâm buyurdular ki:

“Ye'cüc ve Me'cüc (seddi) her gün kazarak nihayet güneşin ışığını görmeye yakın, başlarındaki kişi onlara: “Haydi dönün, kazımıza yarın devam ederiz!” der. Allah Teâla hazretleri, sabah oluncaya kadar seddi eski güçlü haline iade eder. Bu hal onların müddetleri doluncaya kadar devam edecek. Vakit dolup da Allah onları insanların üzerine göndermek istediği zaman, aynı şekilde yine kazacaklar, güneşin ışığını görecekleri gedik açılacağı zaman, başlarındaki “haydi dönün inşaallah yarın kazmaya devam ederiz” diyecek. Onlar da “inşaallah!” diyecekler; ertesi günü gelecekler. Bu sefer seddi bıraktıkları gibi bulacaklar. Yine kazacaklar, bu sefer insanların üzerine çıkacaklar ve (uğradıkları) suyu içip tüketecekler. İnsanlar, onlara karşı kalelerine çekilecekler. Bu sefer onlar da oklarını göğe atacaklar. Okları, üzeri kanlı olarak geri dönecek. Bunun üzerine Yecüc ve Mecüc: “Biz yeryüzündeki insanları kahrettik ve göktekilere de galebe çaldık” diyecekler. Sonra Allah, onların enselerine musallat olacak deve kurtlarını gönderecek, bunlarla onları öldürecek.”

Resûlullah aleyhissalatu vesselam devamla dedi ki: “Nefsim elinde olan Zât-ı Zülcelâl'e yemin olsun ki, yerdeki hayvanlar onların etlerini yemek suretiyle muhakkak ki iyice semirecek ve memeleri sütle dolacaktır.”

7194 - Abdullah İbni Mes'ud radiyallahu anh anlatıyor: “Mirac gecesinde, Resûlullah aleyhissalâtu vesselam Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa ile karşılaştı. Kıyameti aralarında müzakere ettiler. Önce Hz. İbrahim aleyhis-

ndaki eskatolojik (kıyamete ilişkin) Kur'an âyetlerine getirilen aşırı yorumlar şeklinde değerlendirilebilir.²⁹¹

Öte yandan, İslâm âlimleri ve yönetici sınıfı – *Ashâbu'l-Kehf* ve *Ashâbu'r-Rakîm*²⁹² ve Zülkarneyn'in kimliği²⁹³ gibi – Kur'an'da

selâm'dan başlayıp ona Kıyametten sordular. Onun Kıyamet hakkında herhangi bir bilgisi yoktu. Sonra Hz. Musa aleyhisselâm'a sordular. Kıyamet hakkında onun da bir bilgisi yoktu. Söz Hz. İsa aleyhisselâm'a geldi. O: "Kıyametin kopmasına yakın şeyler (alâmetler) hakkında bana bilgi verildi. Ama Kıyametin kopma (vaktini) Allah'tan başka hiç kimse bilemez" dedi. Sonra (Kıyametin alâmetlerin en biri olarak) Deccal'in çıkmasını anlattı. Şunları söyledi: "Sonra ben inip onu öldüreceğim ve bundan sonra halk memleketlerine dönecek. Bu defa onların karşısına Ye'cüc ve Me'cüc çıkacak ve her tepeden hızla hücum edeceklerdir. Onlar giderken rastladıkları her suyu içip tüketcekler ve uğrayacakları her şeyi bozup alt-üst edecekler. Bunun üzerine halk feryat ederek Allah'tan yardım dileyecek. Ben de Ye'cüc ve Me'cüc'ü öldürmesi için Allah'a dua edeceğim. (Duâm kabul görecektir) ve yer onların (leşlerinin) kokusu ile çok pis kokacak. Ben yine Allah'a dua edeceğim! Allah da bir su gönderecek ve o su, onları taşıyıp denize atacaktır. Daha sonra dağlar ufaltılıp dağıtılacak ve yer, derinin yanlıp genişletildiği gibi yayılıp genişletilecek.

İşte söylenen bu hal vukua gelince, insanlara yakınlığı itibariyle Kıyametin, ev halkı ne zaman doğumu ile aniden karşılaşacaklarını bilmedikleri hamile kadın gibi olacağı bana bildirildi."

Râvi el-Avvam demiştir ki: "Bunun tasdiki Kitabullah'da bulunmuştur (Meâlen): "Nihayet, Ye'cüc ile Me'cüc'ün önündeki sed açıldığında, her tepeden saldıрмаğa başladılar" (Enbiya 96).

<http://kutubusitte.com/Hadisler/kiyamet.htm>

²⁹¹ Ye'cüc ve Me'cüc konusunda yapılmış ayrıntılı bir çalışma için bakınız: İsmail Cerrahoğlu, "Ye'cüc-Me'cüc ve Türkler", *AÜİF Dergisi*, c. 20, Ankara, 1975, s. 97-125.

²⁹² Kehf Sûresi, 9-26 âyetlerinde geçen bu toplulukların kimler olduğu, hangi dönemde ve nerede yaşadıkları Müslüman âlimler ve yöneticiler arasında merak, spekülasyon ve nihayet arkeolojik araştırma meselesi olmuştur. Tarihçi ve coğrafyacı Mes'ûdî'den (ö. 957) edindiğimiz bilgilere göre, âlimlerin konuya dair çeşitli görüşlerinin yanında, Abbâsî Halifesi el-Vâsık (hk. 842-847) Mûsa el-Müneccim (ö. 824) isimli astronomi âlimini bu toplulukların yaşadıkları olası bölgeler hakkında araştırma yapması için Anadolu'ya (er-Rûm) göndermiştir. Mes'ûdî, Mûsa el-Müneccim'in rivâyet ettiği haberler ve yabancı

geçen Ye'cüc ve Me'cüc figürlerinin dünya üzerindeki yerini tahlil ve tespit için çaba sarf etmişlerdir. Kur'an tefsirleri bu bağlamda başvuracağımız ilk kaynaktır. Günümüze ulaşan ilk tam Kur'an tefsirinin yazarı Mukâtil bin Süleymân (ö. yk. 767), Hz. Ali kaynaklı rivâyet zincirinde "Türkler (*et-Türk*) Yecüc ve Mecüc'deki halklardan ayrılıp sefere giden bir gruptu. Zulkarneyn'in Seddi onları içine almadı. Böylece dışarıda kaldılar. Mukâtil der ki onlara *et-Türk* adı verilmiştir; çünkü onlar Seddin dışına terk edilmiştir." demektedir.²⁹⁴ Anadolu kökenli ünlü coğrafyacı Yâkut el-Hamevî'nin (1179-1220) kaleme aldığı satırların temel kaynağı Mukâtil bin Süleymân'ın aktardığı rivâyet olabilir. Nitekim Yâkut'un biraz daha ayrıntılı tarifine göre "Ye'cüc ve Me'cüc 22 kabîle olup Türkler onlardan birisidir. Zulkarneyn, Seddi inşa etti-

tarihlerden edindiği çeşitli bilgileri bir araya getirerek, Ashâbu'l-Kehf'in ve Ashâbu'r-Rakîm'in, bazı âlimlerce iddia edildiğinin aksine ayrı ayrı topluluklar olduğunu kaydetmektedir. Ona göre Ashâbu'l-Kehf'in, Roma İmparatoru Dacius (249-251) döneminde Efes'te yaşamış olması muhtemeldir. Ashâbu'r-Rakîm ise bazı Romalı tarihçilerin yazdıkları üzere, Anadolu'da Ammuriye (Afyonkarahisar sınırlarındaki antik şehir) ile Nikia (Iznik'teki antik şehir) arasındaki bir çukur bölgede (Mes'ûdî'ye göre جارى = Cârmi'de) yaşamış olabilir (Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb ve Me'adinu'l-Cevher*, Mektebe et-Tevfika, 2003, c.1, s. 63; 278-279; *Kitâbu't-Tenbîh ve'l-İsrâf*, Brill, 1893, s.133-134,147). Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Emine Sonnur Özcan, *İslâm Tarih yazımında Gerçeklik ve el-Mes'ûdî*, Doğu Batı, Ankara 2014, s. 180-184.

²⁹³ Bu konuda öncelikle Bîrûnî'nin, *Âsârü'l-Bâkıyye* isimli önemli eserindeki ilgili bahse bakılabilir: Ebû Reyhân el-Bîrûnî, *Âsârü'l-Bâkıyye 'anî'l-Qurûnî'l-Hâliye* (*Chronologie*), Hazırlayan: C. Eduard Sachau, Leipzig 1878, s. 41-42. Ayrıca Mustafa Öztürk'ün DIA'deki "Zülkarneyn" maddesine ve Iskender Pala'nın "İskender mi Zülkarneyn mi" başlıklı makalesine başvurulabilir. Mustafa Öztürk, "Zülkarneyn", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 44, s. 564-567; Iskender Pala, "İskender mi Zülkarneyn mi", *Journal of Turkish Studies*, c. 14, 1990, s. 387-403.

²⁹⁴ Mukâtil bin Süleymân (ö. 767), *Tefsir*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, s. 348.

ğinde Türkler Seddin dışarısındaydı. Böylece onlar (dışarıda bırakıldı ve içeridekilere nazaran) özgür kaldılar.”²⁹⁵

Ünlü âlim et-Taberî (ö.923), tefsirinde Ye’cüc ve Me’cüc’ün yaşadığı alana dair olarak aktardığı rivâyetlerde geniş bir coğrafik bölgeden bahsetmektedir. et-Taberî’ye göre, Zulkarneyn’in arasında set inşa ettiği iki dağ, Ermenistan ile Azarbeycan ülkelerine işaret etmektedir.²⁹⁶

Erken dönem İslâm tarihçileri ise Ye’cüc ve Me’cüc’den ilk olarak, Tevrat’ta yer alan Tûfan ve Nûh Peygamber bağlamında bahsetmeye başlamış görünmektedir. Ibn Hişâm’ın (ö.833) Vehb bin Münebbih’ten (ö.741) nakille verdiği bilgilerde, Nûh oğlu Yafes’in Aclân, Avcân ve Bircân isimlerinde üç oğlu vardır. Yecüc ve Mecüc, Aclân’ın üç çocuğundan biridir. Diğerler kardeşler ise et-Türk ve el-Hazar’dır.²⁹⁷

Tarihçi Ibn Sa’d (ö.845) Yafes’in çocuklarını sayarken Ibn Hişâm’dan farklı olarak Ye’cüc ve Me’cüc’ü de zikretmektedir: et-Türk, es-Sakâlib ve Ye’cüc ile Me’cüc.²⁹⁸ ed-Dineverî’nin (ö.895) tarihinin başında verdiği Nûh Peygamber bahsi ile sonraki sayfalarda ortaya koyduğu Makedonyalı Iskender’in doğu seferlerinde yer alan bilgilerden çıkan sonuç göre, Ye’cüc ve Me’cüc halkı Nûh oğlu Yafes’in yedi oğlundan üçünün nesline (Târîs, Mensek, Kemârî) nispet edilmektedir.²⁹⁹

Bir başka erken dönem İslâm âlimi tarihçi ve coğrafyacı Ya’kubî’nin (ö.897) aktardığı – büyük ihtimalle Tevrat kaynaklı – bilgiler ise Nûh Peygamber’in oğlu Yafes’in çocuklarından birinin

²⁹⁵ Yâkût el-Hamevî, *Kitâbu Mu’cemi’l-Buldân*, Leipzig 1868, c. 3, s. 54.

²⁹⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân ‘an Te’vli Âyi’l-Kur’ân*, Tahk.: Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü’l-Risâle, Kâhire 2000, c. 18, s. 102.

²⁹⁷ Ibn Hişâm, *et-Ticân fî Mulûki Himyer*, Merkezu’d-Derâsât ve’l-Ebhâsi’l-Yemeniyye, San’a 1928, s. 33, 54.

²⁹⁸ Ibn Sa’d, *Kitâbut-Tabakâtul-Kübrâ*, Dâru’s-Sadr, Beyrut 1968, c. I, s. 43.

²⁹⁹ Diğer oğulları şunlardır: et-Türk, es-Sîn, Saklâb, el-Hazar. Ebû Hanîfe ed-Dineverî, *Ahbârü’t-Tivâl*, Brill 1888, s.4, 39.

adının Me'cüc olduğunu söylemektedir. Yecüc ve Me'cüc, Me'cüc'ün çocuklarıdır. Ye'cüc ve Me'cüc'ün ülkesi dünyanın doğusunda, Türklerin ülkesi tarafındadır³⁰⁰ Ya'kubî, tarihinin bir başka kısmında verdiği bilgilerle de Türkler ile Ye'cüc ve Me'cüc'ün farklı halklar olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bilgiler, Hintlilerin dünyayı yedi iklime taksim etmesi bağlamında verilmiştir: Türklerin ve Ye'cüc ile Me'cüc'ün toprakları aynı iklimde – Altıncı İklim olan Yecüc ve Mecüc iklimi – ve fakat farklı bölgelerdedir. Türkler, Ye'cüc ve Me'cüc'e göre daha batıda, Rûm iklimi sınırındadır.³⁰¹

Coğrafyacı ve tarihçi İbn Hurdazbih'in (ö.912) *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* (Yollar ve Ülkeler) isimli ünlü kitabındaki “ma'mûr dünya” taksimatında ise “Ye'cüc ve Me'cüc” ismi geçmemektedir. Bunun yerine, dört bölgeye ayrılmış yerleşik dünyanın dördüncü bö-

³⁰⁰ Yakubî, *Târîh*, Edit: M. Th. Houtsma, Brill, 1883, s.13.

³⁰¹ Ya'kubî, *Age*, c.I, s.93-94. Hintlilerin Dünya'yı yedi iklime ayırdığı bilgisi, Yakubî tarafından tam olarak şöyle aktarılmıştır: “Hintliler dünyayı 7 iklime ayırdılar:

1. İklim: Hind; sınırı doğuyu takiple denize; Çin bölgesinden; Irak'ı takiple (Karaçi yakınlarındaki liman) Debal'e; oradan Hind bölgesini takiple (Hind) denizin(in) körfezine ve oradan Hicaz'a (kadar olan bölge).
2. İklim: Hicaz; sınırı bu(radaki) körfezden Aden'e; oradan Mısır bölgesini takiple, Habeş topraklarına; Irak'ı takiple es-Sa'libiye'ye (الشَّالِبِيَّة) (kadarki bölge).
3. İklim: Mısır; sınırı Habeş'i takiple Hicaz'a; oradan Yeşil Deniz'i takiple el-Cunub'a; oradan Mağrib'e; oradan Rûm'u takiple körfeze; ve Irak'ı takiple olan Nusaybin'e (kadarki bölge).
4. İklim: Irak; sınırı Hind'i takiple Debal'e; Hicaz'ı takiple Sa'libiye'ye, Mısır ve Rûm'u takiple Nusaybin'e ve Horasan bölgesini takiple Belh nehrine (Ceyhun) uzanır.
5. İklim: Rûm; sınırı Mısır'ı takiple körfeze; batıyı takiple denize; et-Türk'ü takiple Ye'cüc ve Me'cüc'e ve Irak'ı takiple Nusaybin'e (kadar olan bölgeyi içerir.)
6. İklim: Ye'cüc ve Me'cüc; sınırı batıyı takiple et-Türk'e (s.93); el-Hazar'ı takiple denize – kuzey denizleriyle arasında çöller (kır/sahra) vardır – doğuyu takiple Nusaybin bölgesine ve Horasan'ı bölgesini takiple Belh nehrine (uzanır).
7. İklim: Çin; sınırı batıyı takiple takiple Ye'cüc ve Me'cüc'e; doğuyu takiple denize; Hind'i takiple Kaşmîr bölgesine ve Horasan bölgesini takiple Belh nehrine (uzanır).”

lümü “İskutiyyâ” (İskit ülkesi) olarak tanımlanmaktadır. İskutiyyâ; Ermeniye, Horasan, et-Türk ve el-Hazar ülkelerini içermektedir.³⁰² Öte yandan İbn Hurdazbih, Ye’cüc ve Me’cüc ülkesini ayrı bir bahis altında, ele almıştır. Bu bahiste o, Abbasî Halifesi el-Vâsık’ın (ö.842) döneminde Ye’cüc ve Me’cüc halkıyla ilgili bilgi toplamak üzere olası coğrafyaya bir gözlemci heyetle gönderilen Sellâm et-Tercümân’ın kendisine verdiği bilgileri aktarmaktadır.

İbn Hurdazbih’e göre, Abbasî Halifesi el-Vâsık rüyasında Zulkarneyn’in yaptığı seddin açıldığını görünce komutanlarından Eşnâs et-Türkî’den³⁰³ (ö.844) Ye’cüc ve Me’cüc halkıyla ilgili bilgi toplamasını istemiştir. Eşnas da otuz ayrı dil konuşan Sellâm’a başvurup yardım istemiştir. Arkasından Sultan, gerçekleşecek seyahatle ilgili Ermenistan vâlisine, vâli Serîr hükümdarına, Serîr hükümdarı Alan melikine, Alan meliki Fîlan Şâh’a, Fîlan Şâh da Hazar tarhanına mektup göndermiştir. Yola çıkan heyet, mektupları güzergâhtaki bu yönetimlere teslim ederek yenisini almış ve Hazar ülkesine ulaşmıştır.³⁰⁴ İbn Hurdazbih, Sellâm et-Tercüman’dan nakille şöyle devam etmektedir:³⁰⁵

Heyet, Hazar melikinin yanında bir gün bir gece kaldı. Tarhan yanımıza beş kişiyi kılavuz olarak verdi. Yirmi altı gün giderek Ar-

³⁰² İbn Hurdazbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Brill, Leyden 1889, s.155.

İbn Hurdazbih’e göre: “Ma’mûr dünya dört kısma ayrılır:

1. Urûfî (أروفي = Avrupa): Endülüs, Saqâlib, Rûm, Efrenc, Tunca (ya da Tanca= طنجة) ve Mısır’a kadar (olan bölgeyi) içerir.

2. Lübiyâ: Mısır, Kulzûm, Habeş, Berber ve Güney Denizi’ne kadar olan diğer bölgeleri içerir. Bu ülkelerde yaban domuzu, geyik, yaban eşiği ve dağ keçisi bulunmaz.

3. İtyûfiyâ (Etyopya): Tehâme, Yemen, Sind, Hind ve Çin’i içerir.

4. İsqutiyyâ (İskitya-İskit ülkesi): Ermeniye, Horasan et-Türk, el-Hazar’ı içerir.”

³⁰³ Hakkı Dursun Yıldız, “Eşnâs et-Türkî”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 11, s. 472.

³⁰⁴ İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Brill, Leyden 1889, s. 162.

³⁰⁵ İbn Hurdâzbih, *Age*, s., 162-165.

zu Sevdâ'ya³⁰⁶ vardık. Arzu Sevdâ çok kötü kokan bir bölgedir. Buradan on gün daha yürüdükten sonra harabe şehirlerden geçtik. Bu şehirlerin neden terk edildiğini sorduk. [Kılavuzlar] Ye'cüc ve Me'cüc'un bu şehirleri defalarca vurduğunu ve harap ettiğini söylediler. Sonra seddin bir bölümünün bulunduğu bir dağın yakınındaki kaleye vardık. Buradaki halk Arapça ve Farsça konuşan Müslümanlardı. Kur'an okuyorlardı. Kâtipleri ve mescidleri vardı. Bana nereden geldiğimi sordular. Ben de Halifenin elçisi olduğumu söyledim. Halifeye ilgili meraklı sorular sordular: Genç mi, nerede yaşıyor vb. Cevapladım.

Burada birbirine 1-2 fersah³⁰⁷ uzaklıkta kaleler vardı. Sonra Ayke³⁰⁸ denen şehre geldik. Karesi (çapı?) 10 fersah (=56,85 km). Orada demir kapılar var. (Şehrin?) üzerinden kapılara ulaşılır. Şehirde değirmenler ve tarlalar var. Buraya Zulkarneyn'in ordusuyla konakladığı (söylenir). Burayla set arası yaya 3 gündür. Arada kaleler ve köyler var (seddin olduğu yer?). Yuvarlağımsı bir dağdır. Ye'cüc ve Me'cüc'un burada olduğu söylenir. Derler ki bunlar ikiye ayrılır. Ye'cüc, Me'cüc'den uzun olur. (Uzun olanların?) Boyları, birinin 1 zira (0,68 m ya da mimar zirası 0,75 m) ile 1,5 zira arasındaymış.

Sonra üzerinde kale bulunan bir dağa gittik. Zulkarneyn iki dağ arasında uzanmış seddi, burada yapmış. Genişliği 100 zira (68 m ya da 75 m). Seddin içinden çıkan yollar yerin üzerinde ayrılıyor. Seddin temeli 300 zira (225 m) derinliğinde. Temel demir ve ba-

³⁰⁶ Arzu Sevdâ (= عَرْض سَوْدَاء , Siyah Topraklar), el-İdrîsî'nin (1099-1161) coğrafyasında "Kokmuş Ülke" (البلاد الممتنة , Bilâdu'l-Müntine) adıyla anılır. Altıncı İklimin yedinci kısmında yer alan bu bölge, İç Başkırt'a komşudur. Sözü edilen yedinci kısmın kuzeyinde "Türk İsqütyası" bulunmaktadır. İdrîsî, *Nuzhetu'l-Muştaq fî İxhtıraqi'l-Âfaq*, 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1988, c. 2, s. 294, 923.

Siyah Topraklar, günümüzde Hazar Denizi'nin kuzeyinde aynı adla (Black Earth) anılan Serbest Ticaret Bölgesiyle aynı yer olabilir.

<http://www.investinginrussia.ru/russia/macrozones/15348/>

³⁰⁷ 1 fersah=5,685 m

³⁰⁸ Ya da İyke (= اَيْكَة); Ayke= Hazar Denizi'nin kuzeydoğusundaki Ayteke kasabası olabilir. Aktöbe Eyaleti, Kazakistan.

kırdan yapılmış. Altı yeryüzüne denk. Sonra iki pervaz yükseliyor ve vadinin iki yanından dağa ulaşıyor. Her bir pervazın genişliği 25 zira (18,75 m). Tavanı ise 50 zira (37,5 m). Bu iki sütunun altında 10 zira boyunda çıkış kapısı vardı (7,5 m). Her biri bakırla kaplı olan demir tuğlalardan yapılmış. Tuğlanın teki 1,5 ziraydı (1,125 m). Dört parmak kalınlığında üzeri/tavanı vardı. Demir köprünün iki yanındaki parmaklıkların (ya da kolların) uzunluğu 120 ziraydı (....) Köprünün üstünde demir tuğlalardan bir bina yapılmıştı. Dağın başına kadar yükseliyordu. 60 zira uzunluğunda, 4 zira genişliğindeydi. Üzerinde 37 şerefe vardı. (.....)

Ibn Hurdazbih, *Mesâlik*'te heyetin Ye'cüc ve Me'cüc ülkesine yolculuğunun 16 ay gidiş, 12 ay dönüş olmak üzere toplam 2 sene 4 ay sürdüğünü kaydetmektedir.³⁰⁹

Ibn Hurdazbih'ten ortalama bir asır sonra yaşayan Bîrûnî (973-1061) ünlü *Âsâru'l-Bâkıyyes*inde yukarıdaki yolculuk sonrasında verilen bazı bilgileri eleştiriye tâbi tutmaktadır.³¹⁰

(.....) anlatıdaki şehir halkının –'umrandan uzak ve kokmuş [topraklara sahip] Arzu's-Sevdâ'nın ortasında; bizimle arasında pek çok günde gidilebilen – İslâm dininden olduğu ve Arapça konuştuğu bilgisi güven uyandırmıyor. Onların Halifeyi ve Halifeligi; kim olduğunu, nasıl bir insan olduğunu vs. bilmemeleri de... Ayrıca biz, Bulgar ve Suvar'dan başka İslâm dünyasıyla bağlantısı olmayan bir Müslüman halk bilmiyoruz. Onlar da 7. İklimin mamûr bölgesine yakındır. Üstelik onlar bu sedden hiç söz etmemiştir. Ve Halife'den ve Halifelikten habersiz de değillerdir. Aksine onun adına hutbe okuturlar. Ayrıca Arapça konuşmazlar. Dilleri Türkçe ve Hazarca'nın karışımı bir dildir. Dolayısıyla bu haberin delilleri böyleyken, onun hakikati tanıtması beklenemez.

Bîrûnî, bu eleştirilerin yanı sıra söz konusu seyahat, Taberî Tarihî'nde yer aldığını söylediği bazı bilgiler³¹¹ ve diğer coğrafya eser-

³⁰⁹ Ibn Hurdâzbih, *Age*, s.169.

³¹⁰ Ebû Reyhân el-Bîrûnî, *Âsâru'l-Bâkıye*, s. 41-42.

lerine dayanarak, “Doğu Türklerinden bir topluluk” olarak tanıttığı Ye’cüc ve Me’cüc halkına ve ülkelerinin muhtemel yerine ilişkin bazı tespitler yapmaktadır.³¹²

Ülkelerin ve şehirlerin anlatımını içeren – coğrafya ve mesâlik ve memâlik kitapları gibi – kitaplar, Ye’cüc ve Me’cüc’ün Doğu Türklerinden bir topluluk olduğu ve 5. İklimin [sonu] ve 6. iklimin başlangıç bölgelerinde yaşadıkları üzerinde ittifak halindedir. Bununla beraber Muhammed İbn Cerîr et-Taberî, tarih kitabında Azarbeycân’ın fethedildiği günlerde, Azarbeycân melîkinin birisini Hazar Denizi üzerinden oraya gönderdiğini ve onun orada, aşılmaz sağlam hendeklerin arkasında, bitişik nizamda yüksek siyah binalar gördüğünü söyler. İbn Hurdazbih ise Halife el-Mu’tasım’ın sarayındaki et-Tercümân’dan nakille (....)

Bu iki habere dayanarak seddin kuzeybatı dünyanın mamur çeyreğinde olması gerektiği [söylenebilir].

Taberî ise tarihinde, Vehb bin Münebbih’ten nakille, Nûh oğlu Yafes’in Türkler ile Ye’cüc ve Me’cüc’ün babası; Ye’cüc Me’cüc’ün Türklerin amca oğulları olduğu bilgisini aktarmaktadır. İbn İshak’tan (ö.768) aktardığı rivâyette ise, Yafes’in yedi oğlu olduğunu ve Ye’cüc ve Me’cüc ile Türk’ün onlardan ikisi olduğunu yazmıştır. Ye’cüc ve Me’cüc, Yafes’in yedi oğlundan Muu’dan çoğalmıştır ve Türk ve Hazarların doğusunda yaşayan bir halktır. Tarihçi bir başka rivâyette Yafes’in soyundan gelenlerin Türk, Hazar, Ye’cüc ve Me’cüc, Saklab, Rûm ve diğer tüm acem (Arap olmayan?) hükümdarları oluşturduğunu aktarmaktadır.³¹³

³¹¹ Anılan eserde yaptığım araştırmada maalesef böyle bir bilgiye rastlayamadım. Eserin Ebû Reyhân’ın elindeki nüshasıyla bizim elimizdeki (et-Taberî, *Târîhu’l-Rusul ve’l-Mulûk*, Dârû’l- Kutûbi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1986) arasındaki farklılıktan kaynaklı bir durum olabilir mi, bilmiyoruz.

³¹² Bîrûnî, *Age*, s. 41-42.

³¹³ Taberî, *Târîhu’l-Rusul ve’l-Mulûk*, Dârû’l- Kutûbi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1986, c.I, s. 124-129.

Kaşgarlı Mahmûd (1008-1105), Türkçe'yi ve Rûm'dan Mâsîn'e (Mançurya) Türkçe konuşan halkları tanıtan ünlü kitabında Ye'cüc ve Me'cüc'e, bilinmeyen bir dil konuşan kıta ötesi yabancı bir halk olarak de değinmektedir. Câberkâ (Japonya) halkı gibi onların da dillerinin bilinmemesinin sebeplerinden biri Mâsîn ile aralarında "Büyük Deniz" in engel oluşturmastır. Diğer engeller ise oradaki Set (Ye'cüc-Me'cüc Seddi?) ve dağlardır.³¹⁴

Görüldüğü üzere Kur'an'da, Zulkarneyn'in, "Güneş'in doğduğu yerdeki" bilinmeyen bir halkın ardından vardığı "iki dağ arasındaki" bir başka bilinmeyen halkın komşusu olarak ortaya koyulan "bozguncu" Ye'cüc ve Me'cüc hakkında, İslâm âlimlerinin yazdıkları, ortak bir kanaat sergilemekten uzaktır. Bazılarına göre onlar Türklerdendir; bazılarına göre ise değildir. Bununla beraber, yukarıda sıraladıklarımız arasında, bir halk ya da halklar topluluğu olarak İskitler ile Ye'cüc ve Me'cüc örtüşmesinden bahseden herhangi bir Müslümân âlim bulunmamaktadır.

Yahudi-Hıristiyan kaynaklarında Gog/Magog ile İskit-Part-Hun-Massaget-Got-Alan-Türk Örtüşmesi

Sümer çiviyazılı tabletlerinde Martu, Turukku, Terka, Subartu gibi adlarla; *Avesta*'da *Tûrif Frangrasyân* (Tûranlı Afrasyâb); erken Ortaçağların Farsça ve Arapça kaynaklarında "Saka" ve "Türk" şeklinde anılan konar-göçer ve savaşçı Türk halklarının, erken ve geç Ortaçağ Yahudi-Hıristiyan kaynaklarında "Magog" veya Yunan kaynaklarında olduğu hâliyle "İskit" şeklinde tanımlandığını gördük. Bahsi geçen son kaynaklardaki Magog ya da İskit tanımı, yine bu kaynaklara göre onların halefleri olan Hunlar, Sarmatlar, Massagetler, Alanlar, Türkler, Tatarlar gibi halkları tanımlamakta da kullanılmıştır. Başka bir anlatımla, Büyük İskender'in ardından gelen asırların Josephus gibi önemli Yahudi kaynaklarında Magog/İskit örtüşmesi vurgulanarak kullanılmıştır. Yahudilikten farklı olarak

³¹⁴ Kaşgarlı Mahmûd, *Dîvânü Lugatî't-Türk*, Matbaa-ı Amire, 1915, s.29, 31.

Hristiyanlık, dini yaymak için dünya üzerinde seyahatlere çıkan papazlarıyla Türk halklarıyla yakın ilişki kurmuştur. Ana hatları konar-göçerlik, atlı-savaşçılık, süt ve ete dayalı beslenmeyle çizilen binlerce yıllık yaşam tarzı, Hristiyan kaynaklarda görüldüğü hâliyle, onların son temsilcileri olan Türkler tarafından neredeyse eksiksiz olarak sürdürülmüştür. Ortaya çıkan bilgilerin kayıt altına alınmasıyla hem bilgi akışı sağlanmış hem de ve böylece bu halklar Hristiyanların “ötekisi” olarak inşa edilmiştir. Türklerin Müslümanlaşması ve Hristiyan dünya üzerinde hâkim olmasıyla Hristiyan tarihyazımına konu olan Magogî ve İskitî Türklüğün ötekiliği, büsbütün katı bir dile evrilmiştir.

Bu bağlamda Yahudi ve Hristiyan literatüründe bilinen en eski kaynak –galiba– Yahudi tarihçi ve komutan Flavius Josephus’un (MÖ yk.37-MS 100) tarihidir. Josephus’a göre esasen “İskit”, “Magog” demektir. “Grekler” (Yunanlılar) yer isimlerini kendi dillerinde daha kolay söylenecek şekilde değiştirmeden önce her millet atası olduğu Nuh Peygamber torununun adıyla anılmaktaydı. Asırlar geçip Grekler iktidar sahibi olunca kendilerini eski çağların muzafferleri sayarak bu halkların adlarını kendi aralarında daha kolay anlaşılacak biçimde değiştirdiler. Grekler ayrıca, “bu halklar kendi içlerinden çıkmış gibi” üzerlerinde, kendilerince uygun olan yönetimler kurdular. Josephus, bu bağlamda Yafes’in yedi oğlundan biri olan Magog’un, Magogîlerin kurucusu olduğunu ve fakat Greklerin onlara “İskitler” adını verdiğini kaydederek, Magog-İskit örtüşmesinin altını çizmiştir.³¹⁵ Esasen, bu algı yüzyıllarca devam etmiştir. Ondokuzuncu yüzyıla gelindiğinde dahi, Tevrat ve İncil tefsircisi Alfred Edersheim’in (1825-1889) de aynı şekilde Magog’u İskit halkı olarak ortaya koyduğunu görmekteyiz.³¹⁶

Öte yandan Josephus, Germenlerin Roma’ya isyan ettikleri dönemde “Sarmat” adı verilen İskitlerin de “cesur bir isyana” girişikle-

³¹⁵ *Works of Josephus*, Tercüme: W.Whiston, Londra 1878, s.35.

³¹⁶ Alfred Edersheim, *Old Testament Bible History*, 1890, Cilt:1, Bölüm: 8

<http://www.biblestudytools.com/history/edersheim-old-testament/volume-1/>

rini belirtmektedir. Josephus'a göre İskitler, "sayısız atlılarıyla" ve "beklenmedik bir zamanda Tuna nehrinden hareket ederek Misya'ya (Balıkesir civarı) kadar gelmiş ve sınırlardaki Roma askerlerinden çoğunu öldürüp, önlerine çıkan ne varsa yakıp yıkmıştır." Bu İskitlere "Sarmatlar" denmektedir. Tarihçi ayrıca, Alanların da İskitlerden olduğunu ve Maotis (Azak) denizinde yaşadıklarını söylemektedir.³¹⁷

Josephus'la çağdaş sayılabilecek bir başka Flavius ön adlı komutan, Nikomedyalı (İzmitli) Arrianus'a (MS yk. 86-160) göre de Alanlar, "İskitler"dir. Tarihçi, Alanlarla yapılan savaşta Romalıların uyguladığı taktikleri anlattığı *Ektaxis kata Alanoon* isimli kitabında Alanlardan "İskitler" tanımlamasını kullanarak bahsetmekte ve şöyle demektedir: "Beklenti, silahların çok ağır olması nedeniyle İskitlerin piyade savaşına yanaşmayacaklarıydı."³¹⁸

Josephus'un Sarmat-İskit, Arrianus'un Alan-İskit aynılığını ileri süren satırlarının yanı sıra, Batılı kilise tarihçilerinden Philostorgius ve Theodoretus Gotların (Getler ya da "Getae") da bir İskit topluluğunu olduğu ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda Kapadokyalı kilise tarihçisi Philostorgius (yk. 368-439) İskitlerden olduğunun altını çizdiği Gotların ilk piskoposu Urphilas'ın Hristiyanlığı Gotlar arasında nasıl yaydığını anlatmaktadır. Tarihçiye göre Gotlar – ki on-

³¹⁷ *Works of Josephus*, s.744, 750. Josephus'a göre: "İskitler, insanları öldürmekten zevk alırlar ve onların vahşi canavarlardan çok az farkları vardır. Buna karşın, onlar için mâkul olan, geleneklerini uygulamaktır. Yunanlılar arasında bilgelğine büyük hayranlık duyulan İskit Anacharsis vatanına döndüğünde öldürülmüştür. Çünkü o Yunan geleneklerini de yanında getirmişti." *Age*, s. 796.

³¹⁸ Flavius Arrianus, *Array Against the Alans*, DeVoto, J.G., *Technè Taktika* and *Ektaxis kata*, Chicago 1993. Metnin İngilizcesi ve Latincesi şöyledir: "And the expectation is that the Scythians (Alan) will not get close to the infantry battle formation because of the tremendous weight of missiles - Kai elpis men hypo tou adiègètou plèthous toon beloon mède pleion pelasein tèi pezikèi phalangi epelaunontas tous Skythas."

http://members.tripod.com/~S_van_Dorst/Ancient_Warfare/Rome/Sources/ektaxis.html

lara çok eskiden “Getae”³¹⁹ denmekteydi – Tuna’nın kuzeyindeki yaşayan İskitlerdendir. Valerian (253-260) ve Gallienus’un (282-283) Roma İmparatorluğu’nu idare ettiği dönemlerde, Tuna’nın kuzeyinde yaşayan çok sayıda “İskit”, Roma topraklarına doğru ilerleyip önce Avrupa’daki ve sonra Asya’daki Roma topraklarının çoğunu istilâ ve yerle bir etmiştir. İskit-Gotlar, Kapadokya ve Galatya’dan çok miktarda ganimet ve esir alarak ülkelerine dönmüştür. Esirlerin arasında papazlar da vardır. Papazlar “barbarlarla” yaptıkları sohbetlerde onları Hristiyanlığa ikna etmişlerdi. Urphilas da bu Kapadokyalı papazların torunlarından olup, Hristiyanlığın İskit-Gotlar arasında yayılması için büyük çaba sarfetmiştir.³²⁰

Birkaç yüzyıl sonrasına gidip, batı Asya coğrafyasında Türk-İskit soylu halklara komşu olduğu halde kâh savaş, kâh ittifak hâlinde yaşayan Ermenilerin kilise tarihçilerinin anlattıklarına bakıldığında, aynı örtüşme bu kez, Massaget-Part/Arşak-Hun-Alan tanımlamaları bağlamında görülmektedir. Örneğin, Bizanslı Faustus olarak da bilinen 4. ya da 5. yüzyıl Ermeni tarihçisi P’awstos Buzand’a göre Partlar, Massagetler ve Hunlar aynı halklardır.

³¹⁹ Karşılaştırmız: Herodotus, 4: 93 ve Starbo, 7: 3.

³²⁰ Sozomen and Philostorgius, *History of the Church*, Tercüme: Edward Walford, Londra 1855, s. 436. Karşılaştırmız: Theodoretus, *History of the Church, In Five Books*, S.Bagster and Sons, London 271-273, 329. Gazzeli Sozomen’in (yk. 400-500) kaleme aldığı kilise tarihine göre, Doğu Roma İmparator’u Valens (hkm. 364-378) pek çok şehir, köy ve kaleden oluşan İskit ülkesinin (Küçük İskitya – Dobruca bölgesi) Karadeniz kıyısındaki kalabalık liman şehri Tomis’e (Köstence) uğrayıp İznik Doktrininin (Teslis) sadık savunucusu olan İskitlerin başpiskoposu Vetrano’yu Aryanizm mezhebine davet etmiş fakat kabul görmemiştir. Bunun üzerine Valens, Vetrano’yu sürgüne göndermiş ancak daha sonra geri çağırmak zorunda kalmıştır. Sozomen’e göre İskit halkı kendilerini piskopossuz bıraktığı için Valens’e kırgındır. Ayrıca Valens biliyordur ki İskitler cesur bir millettir ve İskit ülkesinin coğrafik konumu “barbarlardan” gelecek saldırıları önlemede bir bariyer vazifesi gördüğü için İskitler Roma İmparatorluğu için önemlidir. Sozomen and Philostorgius, *Age*, s. 273, 274.

Ermenistan'ın Hristiyanlığı kabul ettiği IV. yüzyıl başlarında olmalı, tarihçiye göre reform yapıp Kafkaslardaki kiliseleri tazelemek için çok genç yaşta İbery ve Aguanya halkların piskoposu olarak atanan Grigoris, Hristiyanlığa davet için komşu "Massagetlerin (Ermeni dilinde: Mazk'ut'k') Arşakuni/Arşak (ya da Romalılara göre Parth³²¹) kralı Sanesan'ın kampına" da gitmiştir. Papaz Grigoris, "sayısız Hun (Honk') askerinin prensi" Massaget Kral Sanesan ve yanındakilere "Tanrı'yı tanıyın" diyerek "İsa'nın İncilini" anlatmıştır. Bunun üzerine Massagetler "İsa'ya imanı" sorgulamaya başlamıştır. P'awstos Buzand'ın bu bağlamda aktardığı ilginç diyaloglar

³²¹ Roma dönemi tarihçisi Antakyalı Herodian, (yk. 170-240) Partlar ile Arşaklıların aynı halk olduğunu kaydetmektedir: Daryus'un krallığı İskender tarafından yıkıldıktan sonra ülke İskender'in ardılları tarafından belli bölgelere bölünerek uzun yıllarca yönetilmiştir. Daha sonra çevredeki "barbarları" Makedonyalı yöneticilere karşı ilk kez isyana ikna eden Arşaklı Partlar (Arsaces the Parthian) oldu. Böylelikle eski Pers imparatorluğu'nun tacı Arşaklılara geçti ve V. Artabanus'un Perslerce öldürülmesine kadar, çok uzun süre bu hânedanda kaldı. Yine tarihçinin anlatısına göre, Roma İmparatoru Caracalla (198-217) bir savaş tuzağı olarak, gönderdiği mektupla son Part İmparatoru V. Artabanus'un (hak. 208-224) kızıyla evlenmek istemiştir. Caracalla mektubunda Roma ve Part imparatorluklarının dünyanın en büyük imparatorlukları olduğunu; yapılacak evlilikle güçlerinin birleşerek daha da artacağını vurgulamaktadır. Artabanus, önce bu teklifi reddetti. Part kralının reddetme gerekçesi iki tarafın birbirlerinin dilini anlamaması ve giyim ve mutfak kültürlerindeki derin farkları. Herodian Artabanus'un dilinden aktardığı satırlarda şöyle der: "Muhakkak ki Roma imparatorunun Arşaklı (Arsacid) kızları yerine evleneceği pek çok seçkin Romalı kız vardır." Bu ilk mektuplaşmadan sonra Roma imparatoru daha da ısrarcı oldu. Partlara gönderdiği hediyeler ve iyi niyet yeminleriyle Artabanus'u ikna etti. Fakat düğün günü herkes atlarını ve silahlarını bırakmış bir şekilde düğün seyri ve eğlenceye dalmışken Caracalla ansızın saldırıya geçip düğün için gelen herkesi ordusuyla katletti. Ülkeyi yağmaladı, pek çok esir ve ganimetle Mezopotamya'ya kaçtı. *Herodian of Antioch's History of the Roman Empire*, Tercüme: Edward C. Echols, University of California Press, Berkeley 1961, s. 158, 125-127.

– dış-yamyamlık (exo-cannibalism) dışında³²² – atlı savaşçılık, avcılık, akıncılık gibi temel Türk-İskit yaşam tarzı unsurlarına işaret etmektedir.³²³

Tanrı'nın yağma, tahribat, öldürme, açgözlülük, başkalarını mahrum bırakma, başkalarını yeme [*zayloc' kerut'iwn*] ve başka insanların mallarına göz dikmeyi kötü gördüğünü öğrendiler. Bu gerçekleri öğrenince Grigoris'in anlattıklarına öfkelenildiler ve şöyle dediler: “Eğer biz yağma, tahrip yapmayıp başkalarının sahip oldu-

³²² P'awstos Buzand'ın Massagetlere ilişkin olarak ileri sürdüğü insan eti yemenin/yamyamlığın (cannibalism), bilinen en eski izleri Yunan mitolojisindedir. Homeros'un *Odyssey*'indeki (Odyssey, IX) tanrısal karakter Polyphemos, insan eti yiyen, tek gözlü bir devdir (*cyclops*) <http://classics.mit.edu/Homer/odyssey.9.ix.html> . Hesiod ise Yunan tanrılarını anlattığı eserinde üç ayrı yamyam devden söz etmektedir (*Theogony*, 140.mısra) <https://www.msu.edu/~tyrrell/theogon.pdf> . Yunan mitolojisindeki “yamyam” karakterlerle ilgili olarak bakınız: <http://ancienthistory.about.com/od/myths/tp/080707Cannibalism.htm>. Mitolojik tarih dışında Yahudi ve Yunan-Roma tarihleri de yamyamlık uygulamalarından bahsetmektedir. Yahudi tarihçi ve komutan Flavius Josephus (MÖ yk.37-MS 100), MS 70'te gerçekleşen Romalıların Kudüs'ü işgali sırasında yaşanan kıtlıkta Behtezoblu Mary isimli bir kadının kucağındaki bebeğini katlettikten sonra yarısını kızartıp yediğini, yarısını da sakladığını yazmıştır. Çünkü kadına göre çocuk Romalılar tarafından öldürülmeyip yaşarlarsa ikisi de köle olacaktır (*Works of Josephus*, s.726-727). Roma dönemi tarihçisi İskenderiyeli Appian (95-165) ise günümüz İspanyasındaki antik kelt-iber yerleşkesi Numantya'nın MÖ 133'te Romalılar tarafından kuşatılması sırasında yaşanan kıtlıkta halkın insan eti yediğini kaydetmiştir. “Özgürlük aşkı ve değer sahibi bu küçük barbar kasabası” 8000 savaşçıyla, 60.000 Romalıya karşı direnirken intihar ve açlıktan ölüm ve iç-yamyamlık ortaya çıkmıştır (Appian, *The Foreign Wars*, Tercüme: Horace White, The Macmillan Company, New York 1899, s.90-98.)

Yamyamlığın tarihi ve antropolojisi ile ilgili olarak bakınız: Eli Sagan, *Cannibalism*, Atcom, New York 1985; *Eating Their Words: Cannibalism and the Boundaries of Cultural Identity*, Editör: Kristen Guest, State Univ. Of New York Press 2001.

³²³ P'awstos Buzand's *History of the Armenians*, İngilizceye Çeviri: Robert Bedrosian, *Sources of the Armenian Tradition*, New York 1985
<http://web.archive.org/web/20131113192440/http://rbedrosian.com/pbtoc.html>

ğu şeyleri almazsak böylesine çok askeri nasıl yaşatırız?” Grigoris onların kalplerini pek çok tatlı sözle kazanmaya çalıştıysa da, onlar duymak istedikleri sözleri ondan duymadılar. Aksine birbirlerine: “Öyle sözlerle buraya geldi ki bizi avlanma cesaretinden mahrum edecek ve hayatlarımızı mahvedecek! Eğer onu dinleyip Hristiyanlığa iman edersek nasıl yaşarız? Geleneklerimizin doğası gereği olan ata binemeyeceğiz. Bu Ermeni kralının bir planı: Onu bize gönderdi ki bu öğretici aracılığıyla, ülkesine düzenlediğimiz yağma seferlerimizi durduralım. Gelin onu ortadan kaldırıp, Ermenistan’ı istila edip ülkemizi yağmalarla dolduralım.” Kral bu sözlerle kulak verdi ve fikrini değiştirdi. Vahşi bir at alıp Genç Grigoris’i yakalayıp kuyruğuna bağladılar. Atı bozkırda salıp koşturdular ta ki Vatneay düzlüğündeki kamplarının dışındaki Büyük Kuzey Denizi³²⁴ sınırlarına kadar. Böylece Grigoris’i öldürdüler.

P'awstos Buzand, yukarıdaki elim olaydan sonrasını aktarıırken Ermenistan üzerinde yüzyıllardır (MS 54’ten beri) hâkim olan Arşakuni/Arşak hânedanlığından o dönem kral olan Hüsrev’in (330-339)³²⁵ Massaget/Arşak/Part kralı Sanesan’la akraba olduğunun altını çizmektedir. Başka bir ifadeyle P'awstos Buzand’a göre tüm bu halklar aynı soya mensuptur.³²⁶

Mevcut akrabalığa rağmen ve yazarın açıklamadığı bir sebeple (Hüsrev’in Hristiyanlığı kabul etmesi olabilir mi?) Sanesan, Hüsrev’e “büyük bir hınç geliştirmiş” ve Hunlar (Honk’) ile çok çeşitli atlı göçebe (nomadic) halk topluluğundan³²⁷ oluşturduğu bir orduyla Kür nehrini aşip Ermenistan’a saldırmıştır. P'awstos Buzand,

³²⁴ Çıldır Gölü. Yovhannes Drasxanakertc’i, *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium: Subsidia*, c. 605, Ed. Patricia Boisson, Lauvain 2004, s.98, 23 nolu dipnot.

³²⁵ <http://www.armenica.org/cgi-bin/armenica.cgi?429478724793629=1=7=0=K-39=nada=1=3=A>

³²⁶ P'awstos Buzand's *History of the Armenians* <http://web.archive.org/web/20131113192440/http://rbedrosian.com/pbtoc.html>

³²⁷ Yazara göre anılan halklar şunlardı: P'oxs, T'awaspars, Hechmataks, Izhmaxs, Gat's, Gghuars, Gugars, Shch'bs, Chghbs, Baghaschs ve Egersuans.

“sayısı belli olmayan” büyüklükte bir orduya sahip olan Massaget kralı Sanesan’ın Türk soylu halkların ovo geleneğine³²⁸ benzer bir faaliyet gerçekleştirdiğini de aktarmaktadır:

Önemli bir noktaya ulaştıklarında bir değerlendirme yapılır ve askerlerin her birinin birer taş taşıyıp o noktaya getirmeleri ve bir bayrak gibi, bir tepe oluşturacak şekilde (ovo) oraya koymaları istenir. Günümüzde bile bu taşların sayısal çokluğu görülür. Geçmiş günlerin dehşet verici bir sembolü olarak geleceğe bırakılmak için böyle yapılmıştır. Yollar boyunca kavşak noktalarına böyle semboller bırakmışlardır.

Yazar, Ermeni-Bizans ittifakıyla Massagetlere karşı yürütülen savaşın sonunu anlattığı satırlarda yine iki kralın (Massaget ve Ermeni) akrabalığına vurguda bulunmaktadır. Massagetler yenilip “büyük kral Sanesan’ın başı” Ermeni kralı Hüsrev’e getirilince, kral ağlamaya başlamış ve: “O benim Arşaklı (Arshakuni) milletinden kardeşimdi” demiştir. P’awstos Buzand, 350-368 yılları arasında hüküm süren bir başka Arşak/Part orijinli Ermeni kralı, Kral Arşak’ın, İran’a karşı düzenlediği bir seferde Hunlardan ve Alanlardan nasıl yardım aldığını da aktarmaktadır.³²⁹

P’awstos Buzand’da olduğu gibi gibi, 11. yüzyılda yazılmış bir başka Ermeni kilise tarihi, Movses Dasxurantsi’nin tarihinde Genç Grigoris’in hikâyesi aktarılırken de Massaget kralı Sanesan’ın Arşaklılarla aynı soydan olduğuna ve ayrıca, Sanesan’ın Grigoris öncesinde Ermeni ülkesini sayısız Hun askeriyle istilâ ettiğine işaret edilmektedir. Kitapta Yafes oğlu Magog ise, Keltlerin (Keghtk’) ve Galatyalıların atası olarak ortaya gösterilmektedir. Bunun yanında

³²⁸ <http://umitilekesif.blogspot.com.tr/2013/02/denizlide-altay-inanc-taslari-ovolar.html>

³²⁹ *P’awstos Buzand’s History of the Armenians*

<http://web.archive.org/web/20131113192440/http://rbedrosian.com/pbtoc.html>

Tarsış isimli Yafes oğlu, Gürcülerin ve “Tûranlıların”³³⁰ atasıdır.³³¹

³³⁰ İngiliz bilim adamı ve tarihçi Philip Smith (1817-1885) ile Portekizli siyasetçi ve tarihçi Henry Hoyle Howorth'un (1842-1923) Tûran izahları 19. yüzyılda ki hâkim algıyı yansıtmaları açısından kayda değerdir.

Philip Smith'in, Tûran'a ilişkin analizleri şöyledir:

“Med ve Persler, modern bilimce ‘Aryan’ olarak tanımlanmıştır. Yunanca yazımına adapte edilmiş haliyle bu terim tamamen farklı bir anlam da taşır: Aryuşçular. Şüphesiz Perslerle ilgili kullanılır. Fakat Medlerin bölgeleriyle ilgili olarak bir karmaşa söz konusudur. Antik yazarlar tarafından daima ‘Medya’ olarak adlandırılmıştır. Daha eskiden buralarda Tûranî – ya da İskit – halklarının yaşadığı belirtilmiştir. Bu nedenle Pers krallarının üç dilli yazıtlarının ‘Medyaca’ adı verilen kolunu gerçekte Tûranî bir diyalektedir. Bize göre ‘Medo-İskit’ demek uygundur. ‘Turyalılar’ ya da ‘Tûranlılar’ şimdilerde Tatar ya da Fin kabileleriyle temsil ediliyor. Yunan yazarlarınca ‘Asyalı’, ‘Asyalı İskitler’ olarak adlandırıldı. Orta Asya’nın yaşaması güç bölgelerinde; Ceyhun’un kuzeyinde dolaşmışlar ya da zorla itilmişler; buradan da güneydeki bereketli topraklar üzerine sayısız akınlar yapmışlardır. Antik yazarlar Batı Asya’daki İskit hakimiyetiyle ilgili çok uzun soluklu bir geleneğin varlığını ileri sürmüştür. Justin 1500 yıldan söz etmektedir. İlk hareketlenmeleri sonucu akrabaları olan Aryanlarla çarpışmışlar. Bu gelenek modern etnografik araştırmalarla da uyumludur. Buna göre Tûranîler Yafetik bir ırktır – ki kendilerini ana kütleden çok erken bir dönemde ayırmışlar ve yüksek bir maddî kültüre ulaşmışlardır. Fakat moral durumları gerilemiş, dinleri ise Sabiilik ve yılan ibadetin kötü bir karışımına gerilemiştir. Baş tanrıları büyük yılan (serpent). Anlaşıldığına göre kendilerini ‘faroursarrabba’ adıyla tanımlıyorlardı. İranlılar buna ‘Afrasiyab’ dediler ki Zerdüş şeytanı tanımlamada sembol olarak onu seçmiştir. Doğuda Tûranîler Aryanîleri Baktria (Belh) ve Soğdiana’daki bereketli topraklardan sürmeye çalıştı. Diğer yandan onların diğer kısmı Medya ve Kürdistan’ın yüksek kısımlarındaki Margiana’ya doğru ilerlediler. Tûranîlerin hâkimiyeti önce İran topraklarının yüksek kesimlerinde kuruldu. Eski Medya halkının İskitik karakteri ortaya konulmuştur. Philip Smith, *The Ancient History of the East*, London 1871, s. 329, 379, 380.

Henry Hoyle Howorth ise şunları kaydetmiştir:

“İran’ın tamamlayıcısı olan Tûran, ırklar ve devletlerden ziyade neredeyse tümü akraba ve ortak geleneklere sahip bir klanlar topluluğunun ortak adı olarak kullanılır. Tüm eklemeli türde dil konuşur. Onları birbirinden kesin olarak ayırıp sınıflandırmak imkânsızdır. Bana göre Ugor, Türk, Moğol etnik değerden daha çok coğrafiktir. Ugor adı Kuzey Buz Denizi kıyılarının zor ko-

Esasen, Movses Dasxurantsi'nin tarihinde, zikredilen "Hunlar", "Gog'un ülkesinin pek çok yerindeki barbar halklar" bağlamında kullanılmış olması açısından, bir tür şemsiye tanımdır. Hazar hakanının damadı, Albanya/Kafkas Arnavutluğu kralı Civanşir'in (Juanşir) bir suikaste kurban edilmesi üzerine Hunlar "kanının öcünü almaya" bu "barbar halklar"dan oluşan ordularıyla gitmişlerdir. Orduların komutanı, "Hunların generali ve büyük prensi"nin adı Alp' İlit'uer'dir.³³² Tarihçiye göre, Civanşir'in damatlığından hemen önce "Hun kralı" Alp Elteber'in barış tesis etmek için yüzyüze görüşme teklifini kabul etmesi, eşsiz bir cesaret örneğidir. O güne kadar, Fars kralları dahi "Türkistan kralıyla" yüz yüze görüşmeye cesaret edememiştir.³³³ Modern tarihçilerin ayrıntılı izahlarına göre Alp' İlit'uer, Hazar hakanı Alp Elteber'dir.³³⁴

şullarında yaşayan kavimler anlamına geliyorsa; ve onlar tipik mizaçlarını Lapland'dan [Finlandiya'nın kuzeyinde bir bölge] kazanıyorlarsa; Cengiz/Altınorda (Great Tartary) İmparatorluğu'nun ve Türkistan'ın ovalarındaki bir dizi medeniyetin aşıladığı enerjik kan ile dilleri ve gelenekleri kazandıran, gurur duyulan Türk adı, Ugorların Türk ırkıdır. Başkırtların yerel adları ve fizikleri oldukça Ugor olsa da dilleri çok fazla Türktür. 6.yy başlarında Türk ırkının sınırları: Kuzeyde onları Sibiry'a'dan ayıran Altay ve Sayan dağları; batıda Pamir yaylası ve Alatau [Aladağlar, Kazakistan'ın güneyinde]; güneyde Tibet'in kuzey sınırları ve doğuda Çin Seddi'ne uzanmaktadır. H.H. Howorth, "On the Westerly Drifting of Nomades", *The Journal of the Ethnological Society of London*, London 1870, s. 84-85.

³³¹ *Movses Dasxurantsi's History of the Aghuan*, Tercüme: Robert Bedrosian, Long Branch, New Jersey, 2010, s. 2, 15, 103, 106, 107.

³³² *Movses Dasxurantsi's History*, s. 103.

³³³ Tarihçinin dramatik anlatımına göre, Civanşir Hun kralıyla yüz yüze görüşmeye maiyetiyle birlikte gitti. Hunların kralı görüşme yerine bir kayığın içinde geldi ve derinden ve hafifçe akan Kür nehrinin kenarına yaklaşıp durdu. İki kral orada aralarında ihtilâfı sona erdirecek bir barış anlaşmasına hükmettiler. Ertesi gün Civanşir yine nehri geçip, Hunların kampına gitti ve Hun kralının kızıyla evlenerek 120,000 koyun, 7000 at, öküzler ve geri aldığı 1200 kadar tutsakla geri döndü. *Movses Dasxurantsi's History*, s. 88.

³³⁴ *The World of the Khazar: New Perspectives*, Editörler: P. B. Golden, H. Ben-Shammai, A. Róna-Tas, Brill, Leiden 2007, s. 81; İsmail bey Zardabli, *The*

Tarihçinin, bir başka Hazar hakanı, “Cebu Hakan”ın sayısız askerden oluşan “muazzam orduları”na ilişkin tanımlamaları, onun da dev bir halklar topluluğuna kumanda ettiğini ortaya koymaktadır.³³⁵

Komutası altındaki herkese – farklı kabileler ve halklar, dağlılar ve ovada yaşayanlar, damların altında [evlerde] yaşayan insanlar ve daima açıkta yaşayanlar, deniz insanları ve kara insanları, kafası traşlı adamlar ve uzun saçlı adamlar – kendilerini güzelce hazırlanıp silahlanmaları ve sinyali verdiğinde gelmeleri için emir verdi.

Cebu Hakan, “Kuzey kralının” ülkesindeki ikinci adamdır.³³⁶ Movses Dasxurantsi’ye göre hakan, Bizans kralı Herakliyus’la (yk. 575-641) yaptığı bir anlaşma gereği, yeğeni Şad’ı ordularla yardıma göndermiştir. Kuzeyliler, Kafkas Albanyası/Arnavutluğunu³³⁷ ve Azerbaycan’ın bir kısmını istila ettikten sonra Aras nehri kıyısında kamp kurup, Fars kralı Hüsrev’e (hak. 591-628) elçiyle mektup gönderirler. Movses Dasxurantsi’ye göre Kuzey Kralı mektuba kendisini, “Kuzeyin Kralı, tüm dünyanın emiri, kralınız ve krallar kralı der ki” şeklinde tanımlayarak başlamaktadır.³³⁸

Movses Dasxurantsi’nin dramatik anlatımına konu olan Albanya kralı Civanşir ile kayınpederi Alp Elteber’in hikâyesinde ve eserin

History of Azerbaijan: From Ancient Times to the Present Day, Rossendale Books, Londra 2014, s. 507.

³³⁵ *Movses Dasxurantsi's History*, s. 61.

³³⁶ Rus tarihçisi L.N. Gumilev, On-Oklardan Nuşibi ittifakının hükümdarı olan Kuzey hanı T’ung Cabgu Hakan ile Cebu Hakan’ın ölüm tarihlerinin aynı olmasından hareketle bu ikisinin tek ve aynı kişi olduğu hükmüne varmaktadır. (ed.)

³³⁷ Albanya kelimesi ile bugün birçok ülke halkının Arbanon, Arbanoi kelimesinden tahrif ederek Albania dediği Arnavutluğu Kafkasya’daki Albanya veya Agvanya ile karıştırmamak gerekir. Tarihten bildiğimiz Albanya/Agvanya şimdiki Gence-Karabağ bölgesini içine alıyordu. Kaldı ki günümüzde Arnavutlar “Arnavut” kelimesini bilmezler ve kendilerini Şkipetar diye takdim ederler. Bunu bir noktada Kafkas halklarından Adigelere Çerkes denmesine benzetebiliriz. Halbuki Çerkesler kendilerini takdim ederken “Adige” kelimesini kullanırlar. (ed.)

³³⁸ *Movses Dasxurantsi's History*, s. 64-65.

başka yerlerinde Hunların yönetici ve komutan ünvanlarının aidiyeti dikkat çekicidir: Gog Ülkesi Krallığı, Kuzeyliler Krallığı, Hun Krallığı, Massaget Krallığı, Türkistan krallığı ve Hazar Krallığı. Yukarıda görüldüğü üzere, bu ünvanlar ve yazarın atıfta bulunduğu topluluk isimleri birbirleriyle yer değiştirebilmiştir.

Tekrar Batıya dönüp, bu kez erken ortaçağ kilise tarihçilerinden Sevilleli İsidor'un (560-636) ve Venerable Bede'nin (673-735) kroniklerinde İskitleri hangi halklarla birlikte anarak ve nasıl değinildiğine bakalım: Sevilleli İsidor, verdiği kronolojide İskitleri Tufan ve Bâbil Kulesi'nin yıkılması sonrasına; Nuh oğlu Sam'in torunlarından Serug'un zamanına yerleştirmiştir. O dönemde ortaya çıkan İskitlerin ilk kralı Tanaus'tur.³³⁹ Aynı bilgi Venerable Bede'nin tarihinde de yerini bulmuştur. Bede, Yaradılıştan, kendisinin bulunduğu en son döneme (bunama ve evrensel son) uzanan altılı bir periyodizasyon yapmış – Bebeklik, Çocukluk, Ergenlik, Gençlik, Yaşlılık ile Bunama ve Evrensel Son – ve İskitlerin ortaya çıkışını ilgili çağ olan ikinci çağ, Çocukluk'a yerleştirmiştir.³⁴⁰ Bede'ye göre Alanlar, Hunlar ve Gotlar İskit topluluklarıdır.³⁴¹ Bizans İmparatoru Gratianus'un (hk. 375-383) Theodosius'u Doğu Roma'nın başa geçirmesinin sebebi, onun anılan İskit topluluklarına karşı başarılı savaşlar yapmasıdır.³⁴²

³³⁹ Isidore of Seville, *Chronicon*, Translated by Kenneth B. Wolf, 2004.

http://www.tertullian.org/fathers/isidore_chronicon_01_trans.htmfirst

³⁴⁰ Venerable Bede, *The Ecclesiastical History of the English Nation*, Londra 1843, s. 228.

³⁴¹ 6. Yüzyılda yaşamış Romalı bürokrat ve tarihçi Jordanes de Gotlar üzerine yazdığı kitapta Hunların İskitlerden geldiğini kaydetmiştir. Jordanes, *The Origin and Deeds of the Goths*, Tercüme: Charles C. Mierow, 1915, s. 124. <http://people.ucalgary.ca/~vandersp/Courses/texts/jordgeti.html>

³⁴² Venerable Bede, *Age*, s. 274. *The Complete Works of Venerable Bede*, c. 6, Londra 1843, s. 315. Bede'nin bahsettiği İskit toplulukları (Alanlar, Hunlar ve Gotlar) bu iki eserden ilkinde "tribes", ikincisinde ise "nations" şeklinde Latince'den İngilizce'ye tercüme edilmiştir.

Doğu Roma tarihçisi Theophylact Simocatta'nın (6. Yüzyıl sonları - 7. Yüzyıl başları) tarihindeki Iskit, Hun, Türk ve Avar tanımları birbirilerinin muadilidir. Tarihçi, Fars hükümdarı Hüsrev Anuşirevân'ın (hak. 531-579), Türklerin zayıflamasını fırsat bilerek, komutanı Baram'ı, Kafkaslar'daki savunmasız Suania şehrini istilaya gönderdiğini anlatırken, Iskit-Hun-Türk tanımlarının nasıl örtüştüğünü de ortaya koymaktadır: O dönem Farslara vergi vermek durumunda kalmış olan kuzey-doğu yönünde yaşayan Hunlar, daha önceleri eylemsizlikleri karşılığında Medler'den yıllık kırk bin altın, vergi almaktaydı. Böylece Hun hânedanlığında lükse düşkünlük baş gösterdi ve "bu özel halk" israfa daldı. Ardından Farslarla savaşa girip ağır bir yenilgiye uğradılar. "Iskit okları Farslar tarafından zayıflatıldığı içindir" ki Türklerle olan durum Farslar lehine gelişmiş ve Hüsrev "Suania'ya karşı kılıcını çekmiştir." Theophylact Simocatta'nın izah ettiği üzere, işte bu Hunları Farslar, geleneksel olarak "Türkler" şeklinde adlandırmaktadır.³⁴³

Tarihçi aynı konunun ilerleyen satırlarında Hüsrev Anuşirevân'ın, komutanı Baram tarafından nasıl ihanete uğrayıp bir anda ordusuz ve çaresiz kalışını anlatmaktadır. Bu noktada bazıları Hüsrev'e "Doğu Iskitleri" olarak bilinen ve Kafkaslarla Azarbeycan arasındaki bölgede yaşayan "Türkler"e yaklaşmasını salık vermiştir.³⁴⁴

Tekrar Ermeni Kilisesi tarihçilerine dönüp, başlığımıza ilişkin çok daha ayrıntılı bilgiler içeren bir 12. Yüzyıl kaynağına, Suriye Patriği Michael the Great'in tarihine bakalım: Öncelikle, tarihçinin verdiği kronolojik olaylara göre Nebukadnezar'ın komutanı Holofernes, Magog'un soyundan gelen Türklerdendir.³⁴⁵ Türkler ise

³⁴³ *The History of Theophylact Simocatta*, Tercüme: Michael Whitby and Mary Whitby, Oxford: Clarendon Press, 1986, s. 23-24.

<http://www.sasanika.org/wp-content/uploads/Theophylact.pdf>

³⁴⁴ *The History of Theophylact Simocatta*, s.44.

³⁴⁵ *The Chronicle of Michael the Great*, 1871 baskısından Tercüme: Robert Bedrosian, s. 40.

<http://web.archive.org/web/20130730225523/http://rbedrosian.com/Msyr/msyrtoc.html>

Eski Ahit'te (Yaradılış, 10: 2,3) belirtildiği üzere Torgom, Gog ve ötekilerin babasıdır. Tarihçi, Türklerin kökeni ve Nuh Peygamber sonrası Bâbil'den ilk çıkışları çerçevesinde tam olarak şu bilgileri vermektedir.³⁴⁶

Açıktır ki Gog ve Magog (demek) olan Türkler, Yafes'in neslin-den gelmektedir. Yafes, TirasTorgom, Gog ve diğerlerinin babasıdır. Buradan hareketle, Türklerin Torgom'un neslinden geldiği ve Türklerin adlarını Torgom'dan aldığı açıktır. Konar-göçer halklar olan Gog ve Magog da Türklerden gelmektedir. Kulenin (Bâbil) yıkılmasının ardından onlar, doğuya doğru gidip kuzeye döndüler. "Kuzeyin Memeleri" adı verilen iki yüce ve sıkı dağ (Kafkaslar) arasına yerleşimlerini kurdular. Buradan kuzeydoğuya ve güneybatıya yayılıp genişlediler. İki kapıyı tuttular: Birisi Fars ülkesine, diğeri ise Gürcülere ve Alanlara açıliyordu. Makedonyalı İskender bu kapıları kapadı. İskender'in de bir kapısı vardır: O, bronz ve demir işinde üç bin demirciyi çalıştırarak altı yılda Derbent'te bir kapı yapmıştır. Bu yüksek duvar (kapı) denizle dağ arasında inşa edilmiş ve Türklerin içeri girmesi engellenmiştir.

Michael the Great, Ezekiël'in kıyamet kehanetlerinde geçen Gog'un (yani ona göre Türklerin), ordularıyla Kudüs'ü istilâ edeceğiyle ilgili bahiste, esasen, Türklerin tarihin iki döneminde ortaya çıktıklarının altını çizmektedir. Bunların ilki Fars kralı Kiros oğlu Kambises (MÖ 7. Yüzyıl) zamanında gerçekleşmiştir. Bâbil kralı II. Nebukadnezzar (Buhtunnasr) ordusunda Türklerle yer vermiş ve – Michael'e göre yine bir Türk olan – generali Holophernes'in emrinde Filistin'e göndermişti. Kambises de aynısını yapıp Türk askerlerle Âsurluları yenilgiye uğratmıştır. Tarihçiye göre Türklerin ikinci ortaya çıkışları bu kez, Arap ordularında yer buldukları halde Kudüs'ün istilâsıdır. Üçüncü ortaya çıkışları ise gelecekte, Ezekiël'in kehaneti bağlamında Gog'un savaşçıları olarak gerçekleşecektir.³⁴⁷

³⁴⁶ *The Chronicle of Michael the Great*, s. 160.

³⁴⁷ *The Chronicle of Michael the Great*, s. 161-162.

Görüldüğü gibi, Yunan ve Roma kaynaklarında öteki figürü olarak varoluşsal yerini almış olan barbar, konar-göçer, savaşçı İskit halkları, aynı bağlamda ve bu kez Yahudi ve Hristiyan kaynaklarında yerini almış görünmektedir. Aradaki fark, söz konusu kaynaklardaki yorumların artık dinî bir söyleme sahip olmasıdır. Doğayısıyla kutsal kitaplardaki kıyamet kehânetlerini anlamlandırma da ortak bir kanaat söz konusu değildir. Bununla beraber kaynaklara konu olan Türk-İskit toplulukları, içinde bulunulan dönemin yayılmacı devletlerinin, başta savunma olmak üzere siyasî ve ekonomik meseleleri dâhilinde ele alınmıştır. Çoğu kez bu meseleleri halletmede din yardımcı ya da kolaylaştırıcı unsur olarak kullanılmıştır. Sonuç olarak, Ortaçağ Türk-İskit halklarının yaşam ve kültür izlerini, az miktardaki devlet tarihçileri ama özellikle de Hristiyan kiliselerince tutulan tarihler aracılığıyla sürebilmekteyiz.

Geç Ortaçağ ve Modern Çağlarda Türk-İskit Aynılığına İşaret Eden Kaynaklar

Mezopotamya'dan İran'a, Eski Yunan'dan Roma'ya ve Musevî-İsevî medeniyete yerleşik toplumların, kendilerini tanımlamalarında vazgeçilmez "öteki" olan konar-göçer, atlı-savaşçı Türk-İskit kökenli halklar, Reform ve sonrasında gelen Modern çağlarda da Batılı kaynakların gündemindedir. Öyle ya da böyle, hemen her beşerî alanda yazan önemli insanların kitaplarında – dönemin hâkim terminolojisine göre değişebilir hâlde – Türk, İskit, Hun, Tatar gibi genel tanımlamalar altında Türk-İskitlere çok renkli atıflar vardır. Örneğin Leonardo Da Vinci (1452-1519) Hazar Denizi kıyısında yaşayan insanlardan edindiği bilgilere dayanarak not defterlerine, Kırım Yarımadası'nın güneyindeki Taurus Dağlarının adının aslında Kafkas Dağları olduğunu, Kafkas adının İskit dilinde "çok yüksek", "zirve" anlamına geldiğini ve halkın bu adı yüksek dağların tümü için kullandığını kaydetmiştir.³⁴⁸

³⁴⁸ *The Notebooks of Leonardo Da Vinci*, Tercüme: Jean Paul Richter 1888, s. 66.

Doğu Roma'nın son tarihçisi olarak kabul edile Chalcocondylas (yk. 1430-1470), Türk-İskit ilişkisi üzerine çok etraflı analizlerde ve bazı tespitlerde bulunmuştur. Tarihçiye göre "İskit adının kendisi, konar-göçer hayat tarzını ve başka hayat tarzlarından ziyade bu hayat tarzının pratiklerini seçmiş kişiyi tanımlamaktadır."³⁴⁹

Chalcocondylas, Eski Yunan dilinde kaleme aldığı ve 16. yüzyıldan itibaren Avrupa dillerine tercüme edilen Türk tarihinin³⁵⁰ Türklerin kökenine ayırdığı bölümündeki bilgilerde ihtiyatlılığının altını çizmektedir. Söze, "Hakikatten sapmamak adına onları tanımlarken geçmişteki hangi ismi kullanacağımı bilmiyorum..." itirafıyla başlar ve şöyle devam eder:³⁵¹

Çünkü bazıları Türklerin İskitlerin torunları olduğunu söyler. Onlarla ilgili bu çıkarım bütünüyle doğrudur; çünkü Türklerin gelenekleri İskitlerden çok farklı değildir. Üstelik neredeyse aynı dili kullanmaktadırlar. Derler ki İskitler, yedinci zamanda Don nehrinden çıkmışlar ve Yukarı Asya'yı –Partların güç kazandığı dönemde ve Farısların, Medlerin ve Âsurluların topraklarında – hâkimiyetleri altına almışlar. Sonra Aşağı Asya'ya inmişler – Frigya,

<http://www.gutenberg.org/cache/epub/4999/pg4999.html> Öte yandan, Asya'da çalışmalar yapan Oryantalist araştırmacıların yayınlarına göre, İmaus Dağları, Himalaya Dağlarıyla aynı dağlardır. Taurus ise Himalayaların batı kısmıdır. *Index to the First Eighteen Volumes of the Asiatic Research*, Calcutta 1835, III (389-XIV), (385-XVII.615), VI (460).

³⁴⁹ *Selections from Laonicus Chalcocondylas*, Tercüme: Greg Fox, s. 16.

http://mq.edu.au/research/centres_and_groups/ancient_cultures_research_centre/research/cultural_ex_silkroad/serica/ Chalcocondylas'ın eserinin kendisine ulaşmamız mümkün olamamıştır. Tarihçiden aldığımız bilgilerin bir kısmı bu adreste bulunan proje kapsamında gerçekleştirilen seçme tercümelerden, bir kısmı da aşağıda aktaracağımız üzere bilgin Dimitri Kantemir'in Osmanlı Tarihi'nden faydalanılarak verilmiştir.

³⁵⁰ Ferhan K. Mollaoğlu, 'Laonikos Chalkokondyles'in Hayatı ve "Tarih'i", *OTAM*, Sayı: 21, Sayfa: 41-57, Yıl: 2007.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1157/13610.pdf>

³⁵¹ *Selections from Laonicus Chalcocondylas*, *Age*, s.15.

Lidya ve Kapadokya – bu bölgeleri kendilerine tabi kıldılar. Türklerin söylediğine göre şu zamanda bu ırktan çoklarının Asya'nın pek çok kısmına yayılmış olarak görülmesi mümkündür.

Tarihçi, dönemin mevcut bilgileri ışığında Türklerin kökenine ilişkin belli başlı tezleri de okuruyla paylaşmaktadır: Bazılarına göre Türkler, Partlardan gelmektedir. Şöyle ki: Türkler, konar-göçer (diğer) İskitler tarafından kovalanınca Aşağı Asya'ya kadar inmiş ve buradaki şehirler arasında dağılmışlardır. Eski hayat tarzını devam ettiren Türkler, yerleşik şehirlilerce “göçer Türkler” şeklinde adlandırılmıştır.

Chalcocondylas'a göre, başka çevreler “ısrarlı bir şekilde, Türklerin, Farsların büyük ve müreffeh şehirlerinden biri olan 'Türkiye'den' [Tûran?] geldiğini” buradan çıkıp Asya'nın daha alçak bölgelerine geçtiklerini ve Asya üzerinde dağılıp Asya topraklarını hâkimiyetlerine aldıklarını ileri sürmüştür.

Tarihçi, başka ilmi otoritelerin, Türklerin kökenini İskit topraklarına değil de Güney Suriye'deki Coelesyria ve Arabistan'a bağladığını da kaydetmiştir. Onlara göre Türkler, Halife Ömer zamanında ortaya çıkmıştır. Ömer Asya'yı hâkimiyeti altına almaya başladığında oradaki Türkler göçebe bir hayat sürmekteydi.

Chalcocondylas, yukarıdaki görüşleri sıraladıktan sonra tarihine Türk-İskit örtüşmesine işaret eden şu tahlilini kaydetmiştir:³⁵²

Bu konuda ileri sürülen görüşlerden hangisinde ne kadar gerçeklik payı var, bu konuda kesin bir değerlendirme yapabilecek durumda değilim. Bununla beraber Türklerin İskitlerle ilişkilendirilen kökenleri gerçeklerle daha fazla uyum içindedir. Hâlen Doğu Avrupa'da “meydan-orada (Pazar- *âγopàv*)” denen yerlerde yaşayan İskitler, zorluk çekmeden Asya'daki Türkler olarak algılanabilir. Her iki millet hâlen aynı hayat tarzından ve giyim kuşamdan hoşlanıyor. İskitler Asya'nın her yerinde hüküm sürdükleri için İskit adının ken-

³⁵² *Selections from Laonicus Chalcocondylas, Age*, s.15-16.

disi, konar-göçer hayat tarzını ve başka hayat tarzlarından ziyade bu hayat tarzının pratiklerini seçmiş kişiyi tanımlamaktadır.

Tarihçinin, İskitlerin geçmişine ilişkin projeksiyonu da ilginçtir: Eğer İskitler Asya ve Avrupa üzerinden yaptıkları göçlerle dünyanın pek çok yerine dağılmamış, bunun yerine belli yerlerde kendi hâkim krallıklarını kurmuş olsaydı, “yerleşik dünyada hiçbir ırkın yanlarına dahi yaklaşamayacağı en büyük, en güçlü ve en onurlu ırk olacaktı.” Ancak onlar bunun yerine, hoşlandıkları topraklara akınlar yapmakla meşgul oldular. Chalcocondylas, kendisinin yaşadığı çağda İskitlerin Asya ve Avrupa’nın her yerinde yerleşik halde bulunduklarını belirttikten sonra, Trakya’da ve Karadeniz’in kuzeyindeki Kimmer Bosforusu’ndaki İskitlerden söz etmektedir. Bu ikinci İskitler – muhtemelen Altınorda Devleti ve Tatarları kastediyor – “Orda” isimli başkenti kurmuştur. Buradan sınır ülkelere – Çerkesler, Megreller ve Sarmatlar – akınlar düzenlemekte ve yine Bosforus’taki liman şehri Kefe’ye ve Azak denizindeki gemilere esir taşımaktadır.³⁵³

Chalcocondylas’ın verdiği bilgiler arasında Türk-İskit yaşam tarzı unsurlarına ve dönemin İskit krallığının işleyişine ilişkin önemli ayrıntılar vardır.³⁵⁴

Göründüğü kadarıyla [İskitler-Tatarlar] buğday ya da arpa tüketmez; daha çok darı ve çavdar tüketirler. Keten giysiler giyerler; zenginlikleri ve servetleri sahip oldukları [değerli] taşlara göre ölçülür. Yay ve kılıç kullanırlar; doğruyu söylemek gerekirse çok barbardırlar. Kalkanları Dacyalıların kullandıklarına benzer. Pek çoğu şapka giyer, fakat Sarmatya yakınında yaşayanlar giymez. Ayrıca İskitler yün giysi giymezler sadece keten giyerler. İskitlerin ve Büyük kralın [Altınorda?] arası 15 günlük bir mesafedir. Onlar topraklarını düzenlemiş ve kendilerine en uygun şekilde alt bölümlere ayırmıştır. Her biri bir tarafta kurulmak üzere küçük gruplar halin-

³⁵³ *Selections from Laonicus Chalcocondylas, Age, s.21.*

³⁵⁴ *Selections from Laonicus Chalcocondylas, Age, s.21-22.*

de dağılmışlardır. Onlar kendi yurtlarını çok uzun mesafede kurarlar ve hayvanları için verimli otlaklar sağlayacak şekilde topraklarını bölerler. Kendilerince en iyi fikir olarak, devletlerinin altında yaşarlar. Krallığı ve soyluları dönüşümlü olarak ve belli zaman süresince kurarlar. Krala ahşaptan yapılmış bir krallık ikametgâh verirler. Bu pazar [orday] bölümlere ayırırlar ve yöneticiler atarlar. Kral onları toplayarak [görüşürler] gereken işlerin yapılmasına girişirler.

İngiliz yazar Richard Hakluyt'ın (1553-1616), İngiliz tüccar-seyyahların doğuyu keşif notlarına dayanarak kaleme aldığı kitapta Chalcocondylas'ın Türk-İskit ilişkisi üzerine yazdıklarına atıflar beraberinde özgün tespitler yer almaktadır.

Hakluyt'un aktarımlarının merkezinde yer alan Tatarlar, İskitler ve Türklerle aynı kökene sahiptir. "Bir zamanlar Yunanlılar ve Latinlerce 'atlı-göçebe İskit' ya da 'çoban İskit' denen halkların aynısı" olan Tatarlar, eskiden Anadolu'da – Lidya, Kayra, Frigya ve Kapadokya'da – yaşayan Türklerinkine çok benzer bir dil konuşmaktadırlar. Öte yandan, "Türk" adı, "tıpkı Yunanlıların 'çoban İskit' tanımaması gibi, çoban ya da göçebe ve vahşi hayat süren, demektir."³⁵⁵

Yazarın Tatarların karakteristik özellikleri olarak ortaya koydukları, eski Yunan yazınından bu yana Türk-İskit topluluklarına atfedilen özelliklerdir: Ata binmede son derece uzmandırlar; o kadar ki "at üstünde kolayca ileriye ve geriye ok atarlar." Tarım yapmazlar, bina dikmezler, yürüyen evlerde yaşarlar. Bu evleri, sahip oldukları hayvan sürüleriyle birlikte, istedikleri yere götürürler. Onlara göre diğer ülkelerde içinde yaşanılan sabit evler "sağlıksız ve sıkıcıdır."

³⁵⁵ Richard Hakluyt, *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques, and Discoveries of the English Nation*, New York, E.P. Dutton & Co. 1927-28, s. 244. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=234&fromdoc=Perseus%3AAtxt%3A1999.03.0070>

Öte yandan, İngiliz Sinolog Edward Harper Parker'ın (1849-1926) Tatarlara ilişkin tanımlaması şöyledir: "Açıktır ki Tah-tah ya da Tartar, Çin kaynaklarına göre, Hun, Türk ve Tunguslardan oluşan bir karışımdır ve bunlar aynı zamanda Moğoldur" Edward Harper Parker, *Notes and Queries*, No:1, The China Review, 1892, cilt, 20, s.50.

Para kullanmazlar; bu sebeple sikke dökmekte kullanılan madenlerden ziyade kılıç, bıçak gibi aletler yapmalarına yarayan “kurşun-demir”i tercih ederler. Onların altın ve gümüşten hoşlanmamalarının nedeni özgürce sürdükleri konar-göçer yaşam tarzlarını sürdürme kaygısıdır. Çünkü bunlara sahip olmadıkları için diğer ülkelerin saldırılarına maruz kalmamaktadırlar.³⁵⁶

Hakluyt’un Tatarların savaş hilesi olarak verdiği taktiğe gelince, Türk-İskitlere özgü olarak bilinen Çembere Alma ya da diğer adıyla Tûran Taktiğidir.³⁵⁷

Ülkelerini istila etmek – tıpkı eski çağlarda Daryus’un doğu ve güneydoğuda yaptığı gibi – hastalıklı bir başarı olacaktır. Birileri ülkelerini istila ettiğinde Tatarların tarzı, tıpkı korkmuş gibi, kaçıp saklanarak onları cezbedip peşlerinden sürüklemek; ülkenin içinde uygun bir yere getirmek. Oradaerzak ve diğer zorunlu ihtiyaçlar baş gösterdiğinde ise tüm çıkışları kapatıp kalabalık bir şekilde etraflarını çembere almak.

Kronolojik bir tasnifle ilerlediğimiz çalışmamızın bu aşamasında, Hakluyt’un ardından önceki bölümde olduğu gibi biraz şiirdeki Türk-Tatar-İskit imajına da bakmak istiyoruz. Hakluyt gibi Britanyalı olan bir başka kalem, ünlü şâir William Shakespeare’in dizele-riindeki İskit-Tatar imajı, Yunan, Roma, Hıristiyanlık ve modernle-

³⁵⁶ Yazarın bu bağlamda aktardığı siyasi tarih verisi enteresandır:

“Yunan Pachymerius’un hikayesine göre (Konstantinopol’un imparatorlarını yazdığı kitapta) Nogay Tatarlarının hanına Bizans’tan Michael Palaeologus’tan (VIII. ?1259-1282) gelen inci ve diğer değerli taşlardan oluşan hediyeler, han tarafından reddedilmiş ve karşılığında imparatora bunların ne işe yaradığı; hastalıklardan, ölümden ya da hayatın diğer talihsizliklerinden koruyup korumadığı sorulmuştur. Dolayısıyla, öyle anlaşıyor ki çok uzun zamandır onlar için değerli olan şeyler işlerine yarayan şeylerdir.” Richard Hakyult, *Age*, s.244. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=234&fromdoc=Perseus%3AAtxt%3A1999.03.0070>

³⁵⁷ Richard Hakyult, *Age*, s.244.

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=234&fromdoc=Perseus%3AAtxt%3A1999.03.0070>

şen Avrupa'nın ötekisi Türk-İskit'in özelliklerini yansıtmaktadır. Örneğin, Kraliçe Tomris bize, Türk-İskit-Massaget kadını imajının tıpkı Eski Yunan'da olduğu gibi, 17. Yüzyıl Avrupa entelektüelinin tahayyül dünyasında da var olduğunu göstermektedir. Shakespeare, Auvergne Kontesine, eli kanlı Lord Talbot'ı şatosuna davet ederek yakalamaya çalışırken şunları söyletmektedir:³⁵⁸

Kumpas devrede

Eğer herşey yolunda giderse

Bu kahramanlıkla ben

Kiros'u öldüren İskit Tomris kadar ünlü olacağım

Korkunç savaşçı Kiros'un rivayetleri ve

Ününden az olmayan başarıları çarpıcıdır

İskitlerin ruhsal dayanıklılıklarına atıfta bulunduğu şu dizelerde tanındıktır:³⁵⁹

Böyle tatlı ağıtlar, er ya da geç

Bir Tatar'ın gözünü [bile?] yaşla doldurur

Ve taş kalpli bir İskit'i zavallıya çevirir

Tekrar tarih kitaplarındaki bilgilerde yer alan Türk-İskit soylu halkların aynılığına dönelim. Ünlü bilim adamı Isac Newton'ın (1642-1726) tarihçi yanı neredeyse hiç bilinmemektedir. Oysa Newton'ın "Eski Krallıkların Düzeltilmiş Tarihi" biçiminde tercüme edilebilecek tarihsel bilginin doğruluğu bağlamında "iddialı" bir eseri bulunmaktadır. Bu eserde Newton öncelikle, dünyadaki tarih yazımını sıkı bir eleştiriye tabi tutmuştur.³⁶⁰ Newton kendi krono-

³⁵⁸ William Shakespeare, *King Henry VI*, Part I, Act II, Sceine III, <http://www.shakespeareswords.com/Plays.aspx?IdPlay=25>

³⁵⁹ William Shakespeare, *King Edward III*, Act II, Sceine I, <http://www.shakespeareswords.com/Plays.aspx?Ac=2&Sc=1&IdPlay=14&162966>

³⁶⁰ *Newton's Revised History of Ancient Kingdoms*, Hazırlayanlar: Larry and Marion Pierce, Master Books London 2008, s. 12. Newton'ın dünya tarih yazımına ilişkin eleştirileri şöyledir:

"Antik Yunanlıların tarihi şiirsel kurguyla doludur; çünkü Yunanlılar Kiros'un Asya'yı fethine kadar metin olarak hiçbir şey yazmamışlardı. O tarihten sonra

lojisinin; “doğal akış”, astronomi ve İncil tarihi uyumlu bir tablo çizdiğini ve bu bağlamda olaylara ilişkin kesin bir yıl vermekten ziyade +- 20 yıl hatayla tarih belirlediğini söylemektedir.

Pherecydes Scyrius ve Cadmus Milesius metin yazmayı geliştirdi. Pherecydes Atheniensis, yaklaşık Daryus Hstaspes'in hükümdarlığının sonlarında, MÖ 490 civarında tarihini kaleme aldı ve soyağaçlarından faydalanarak bir eser düzenledi. Böylece o, en iyi soy bilimci olarak değerlendirildi. Tarihçi Epimenides de soyağaçlarını temel alarak tarih yazdı. Herodot'tan yirmi yaş büyük olan Hellanicus tarihini Juno Argiva'nın rahibelerinin soylarına göre düzenledi. Diğerleri ise tarihlerini Lakedemonluların kırılları ya da Atina hükümdarlarına göre düzenledi. Hippias the Elean MÖ 360 civarında (Pers İmparatorluğu'nun düşüşünden yaklaşık 30 yıl önce) Olimpik şampiyonların bir özeti ya da listesini yayımladı. Pers Imp.'nun düşüşünden yaklaşık on yıl önce Isocrates'in öğrencisi Ephorus [400-330 MÖ], Yunanistanın bir kronolojik tarihini ortaya koydu. Tarih Heraclides'in MÖ 825'te Peloponnes'e dönüşüyle başlayıp İskender'in babası Filip'in 20. Yılında Perinthus'un kuşatılmasıyla bitiyordu. Roma tarihleri ise daha da bulanıktır. Mısırlı rahipler de tarihlerini abartarak yazmışlardır. Erken Roma Tarihlerinin Belirsizliği: Bunun sebebi Latinlerin kronolojileridir –ki şimdilerde daha da belirsizdir. Plutarch, Servius gibi, Roma'nın kökenlerine ilişkin büyük belirsizlikler ortaya koymaktadır. Latinlerin eski metinleri Galyalılar tarafından, *Regifuge*'dan [MÖ 5. yüzyılda Etrüsk krallarının Roma'dan atılmasına verilen ad. Arkasından cumhuriyet kurulmuştur.

<http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/regifuge>

sonra ve Büyük İskender'in ölümünden almış dört yıl önce yakılmıştır. Latinlerin en eski tarihçisi Quintus Fabius Pictor, İskender'den yüz yıl sonra yaşamıştır ve neredeyse herşeyi bir Yunan olan Diocles Peparethius'tan almıştır. Galya, İspanya, Almanya, İskitya, “Swedeland”, Britanya ve İrlanda kronikçileri daha sonraki tarihlerde yaşamışlardır. Tuna'nın ötesindeki İskitlerin alfabeleri yoktu –ta ki piskoposları Ulphilas'a kadar. Ulphilas, Büyük İskender'in ölümünden yaklaşık altı yüz yıl sonra alfabeyi biçimlendirdi. Almanlar İskender'in ölümünden yediyüz yıl sonra alfabeyi, Latinlerin Batı imparatorluklarından alana kadar hiçbir şeye sahip değildi. Hunlar, Procopius'un [326-366] dönemine –ki İskender'den 850 yıl sonra ortaya çıkmıştır – hiçbir şeye sahip değildi. İsveç ve Norveç ise alfabeyi daha da sonra aldılar. Ve yukarıda yapıldığı söylenen şeyler [kitapta anlatılan tarihsel olaylar] alfabe kullanımından bir ya da iki yüz yıl (ya da buna yakın) öncedir.” Newton, *Age*, s. 11, 12, 25.

<http://www.gutenberg.org/files/15784/15784-h/15784-h.htm>

Böyle bir krono-teorik yaklaşım içerisinde ve tarihlerini İsa'nın doğumuna göre veren bilginin eserinde ortaya koyduklarına bakılırsa, MÖ 1121 öncesinde “Yunanistan ve tüm Avrupa’da, Karadeniz’in ötesinden beri, konar-göçer Kimmerler ve İskitler yaşamaktaydı.”³⁶¹ MÖ 965 yılında Mısır hükümdarı Sesac, Yunanlılar ve İskitlerce bozguna uğratılmıştı. Newton İskit halklarını tanımlarken, kendi dönemindeki Tatarlarla analoji kurmaktadır: Onlar, “Asya’nın kuzeyinde vahşi hayat sürerek dolaşıp duran Tatarlar gibiydi.”³⁶² Newton’ın tarihinde Türk-Tatarlara benzetilen kadim İskitlerin esasen Avrupa’da yerleşmiş bir algı olduğu, 1827 Londra baskılı bir ansiklopedik eserden de anlaşılabilir. John Wilkes’in hacimli eserinde İskitya’nın aynı zamanda Tatar ülkesi demek olduğu belirtilmektedir.³⁶³

Newton, Avrupa ve Avrasya topraklarındaki İskitlerin yanında Asya’daki İskitleri, Tûran ve Türkistan coğrafyasına nispet ederek, “Ceyhun ötesindeki, Tûran ya da Türkistan İskitleri” şeklindeki tanımlamayı kullanmaktadır. Bilgine göre Türkistan İskitleri, MÖ 7. asırda İran coğrafyasına zarar vermeye başlamıştır. MÖ 635’te Medleri yenmişler ve Asya üzerinde hâkim olmuşlardır. “Tûran ya da Türkistan İskitleri”nin pek çok prensleri ve kumandanlarının Medler tarafından bir şölende zehirlenerek öldürülmesi bu hâkimiyetten 28 yıl sonra, MÖ 607 yılındadır. Newton’ın tarihine göre bu tuzak-bozgundan sonra Türkistan İskitleri (Batı) Asya’dan uzaklaşmıştır. Newton, “Tûran ya da İskitya kralının” Elam kralıyla Ceyhun nehri boylarında savaşlar yaptığı bilgisini de vermektedir.³⁶⁴

³⁶¹ İngiliz din adamı ve tarihçi John Jackson (1686-1763) ise “İskit krallığının başlangıcını Mısır-Asur-Yunan-Roma kaynaklarına göre yaklaşık MÖ 1510’a yerleştirebiliriz” demektedir. John Jackson, *Chronological Antiquities*, London 1752, s. 343.

³⁶² Newton, *Age*, s. 16, 13.

³⁶³ John Wilkes, *Encyclopaedia Londinensis, or, Universal dictionary of arts*, 22. cilt, Londra 1827, s. 886.

³⁶⁴ Newton, *Age*, s. 99, 100-101.

Newton'la çağdaş sayılabilecek bir başka İngiliz; ünlü Kalvinist Incil tefsircisi John Gill (1690-1771) ise İskitleri Kral Gog bağlamında açıkça Türkler şeklinde ortaya koymaktadır. Ezekeil 38:1-23'teki kehanetlerde, Tanrı'nın İsrail halkını onunla cezalandıracağı söylenen Kral Gog, Türktür. Bahsedilen atlı ordular Osmanlı-Türk orduları, Yeniçeri askerleridir. Zaten Kudüs de Türklerin elindedir. Kaldı ki Kuzey halkları, İskitler, Tatarlar ve Türkler aynı topluluklardır. Tatar ülkesine yani Tatarya'ya doğulu yazarlar Türkistan demişlerdir. Tatarya'nın kralı kendisini Türk olarak adlandırmaktadır.³⁶⁵

Aynı Tevrat bölümüne ilişkin, yaklaşık bir asır sonrasına (1882) ait kolektif yazarlı bir tefsirdeki ifadeler de Batı-Hristiyan algısındaki Türk-İskit aynılığını yansıtmaktadır: Tefsire göre, muhtemelen bir hükümdar ünvanı olan "Gog", Magog ülkesinin kralına aittir. Ezekeil'in yaşadığı dönemde var olan Asyalı halklar ise Yunanlılarca "İskitler" biçiminde adlandırılmaktaydı. "Hakan" Kuzey Asyalıların krallarına verdiği unvan olup, hâlen Türk sultanının da bir ünvanıdır. "Gog"u da çizilen bu İskit-Türk çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir.³⁶⁶

Türk-İskit aynılığına dikkati çeken en önemli bilginlerden bir başkası Boğdan (Moldovya) Prensiği görevini de yürütmüş olan tarihçi, coğrafyacı, sosyal antropolog, müzikolog ve daha birçok uzmanlığın sahibi olan ünlü bilgin Dimitri Kantemir'dir (1673-1723). Boğdan'da hüküm süren Temir adlı bir Tatar hânının soyundan gelen Dimitri Kantemir³⁶⁷ (Hân-temir) 1697-1710 yılları arasında İstanbul'da yaşamış ve Osmanlı Devleti'nin tarihi üzerine bir de kitap

³⁶⁵ John Gill, *John Gill's Exposition of the Entire Bible*, <http://sacred-texts.com/bib/cm/gill/index.htm>

³⁶⁶ Robert Jamieson, A.R. Fausset, David Brown, *A Commentary, Critical, Practical, and Explanatory on the Old and New Testaments*, J. B. Lippincott & Co. Philadelphia 1882, s. 349.

<https://archive.org/stream/commentarycritic04jamiypage/348/mode/2up>

³⁶⁷ <http://genealogy.euweb.cz/balkan/cantemir.html>

kaleme almıştır.³⁶⁸ Bilginin, çoğunu Osmanlı ve İran kaynaklarına dayanarak verdiğini ifade ettiği bilgilere göre, “İskitya’dan” gelen kabilelerin içinde en fazla bilineni Türklerdir. Türk adı Osman Bey’in tarih sahnesine çıkmasından çok önceleri bilinmekte ve özellikle Cengiz Han’ı izleyerek İran ve Anadolu’ya yayılan “İskit kabilelerine” verilmekteydi. Osman Bey’in babası da “Cengiz’in peşinden gitmek hevesiyle”, yanında “İskit gençliğinin çekirdeğini oluşturan 50 bin insanın başına geçerek” yurdunu terketmiştir. Süleyman Şah’ın Azerbaycan ve Suriye topraklarındaki fetihlerinin bilgisi İran sarayına ulaşınca İranlılar daha önce Cengiz Han’ın arkasından gelenler gibi bunlara da “Türk” adını vermişlerdir.³⁶⁹

Öte yandan Kantemir, Türkler hakkında yazan Bizans tarihçileri arasında en güvenilir olanının – yukarıda bahsettiğimiz – Chalcocondylas olduğunu söylemektedir. Kantemir’e göre Chalcocondylas “sadece klasik bir yazar değİ, Osmanlı tarihini aydınlatan iyi bir araştırmacıdır”. Onun diğer bazı tarihçiler gibi Türklerin İskitlerden geldiğİ görüşünü kabul etmesi normaldir, çünkü “İskitler, görenek ve yaşayış bakımından Türklere çok benzemektedir.” Kantemir’in bu bağlamda verdiğİ derli toplu bilgiler şöyledir:³⁷⁰

Chalcocondylas, Türklerin kökeni hakkında çeşitli kanaatlerini eserinin birinci bölümünde şöyle özetlemektedir:

a. Bazı yazarlara göre Türkler (Osmanlılar) aynı zamanda Tatar diye anılan İskitlerden gelmektedirler ve Partların kuvvetli oldukları bir sırada, Don (Tanais) nehrinden yedi defa yola çıkmışlar ve o kadar kez de Yukarı Asya’yı yıkıp yok etmişlerdir. Bunları bu kanıya götüren etken, vermiş oldukları ortak raporlara göre bu kabilelerin bugüne kadar Asya’nın her yanına göçebe olarak yayılmış olmaları,

³⁶⁸ Osmanlı Devleti üzerine bir yabancı tarafından kaleme alınan ilk müstakil tarih olma özelliğindeki bu eserin orijinali Latince olup adı: *Incrementa et Decrementa Aulæ Othmanicæ*’dır.

³⁶⁹ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Yükseliş ve Çöküşü*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 1988, c. 1, s. 36-37.

³⁷⁰ Dimitri Kantemir, *Age*, s. 42-45.

örf ve gelenek bakımından da İskit göçebelere benzemeleridir. Chalcocondylas, bu örneğe ek olarak bu tarihçilerin, adı geçen kabilelerin dillerinin de birbirine benzediğini beyan ettiklerini söyler. Zira medeniyetsiz olarak tanınan ve Lidya, Karya, Frigya ve Kapadokya eyaletlerinde yaşayan Türklerle, Don nehriyle Sarmatya arasında yerleşik bulunan İskitler, dil ve gelenek bakımından birbirinin aynıdır. Bu da Türklerin, İskitlerden geldiklerine dair güçlü bir kanıttır.

b. Chalcocondylas, devamla bazı tarihçilerin, Türkleri, Partlardan geldikleri savında bulunduklarını ve bunu doğrulamak için de Partların göçebe İskitlerin (oradan oraya göç ettikleri için böyle adlanırlar.) Aşağı Asya (Küçük Asya)'ya sürdükleri kimseler olduklarını ve burada öteki kabileler gibi yaşadıklarını ileri sürdüklerini zikreder. Bunlara da burada, kentlerde dağınık olarak yaşadıklarından dolayı, göçebe anlamına gelen Türk denmiştir. (.....)

c. Bazıları ise Türk kelimesinin, İran'ın zengin ve büyük şehri olan "Turka"dan geldiğini ve Türklerin buradan çıkarak Küçük Asya'yı işgal ettiklerini ileri sürerler.

d. Son olarak bir kısmı da Türklerin, Coelosyria ve Arabistan veya Iskitya (yani İran demek istiyorum)'dan geldiklerini ve başlarında yasa koyan Ömer (daha doğrusu Omarus) bulunduğu halde Asya İmparatorluğu'nu fethettiklerini ve şimdi de göçebe olarak yaşadıklarını söyler.

Dimitri Kantemir, Osmanlı Hânedanı'nın kökenine ilişkin olarak Chalcocondylas dışında başka yerli-yabancı tarihçilerden de bilgiler aktarıp onları eleştirel süzgeçten geçirdikten sonra kendi tespitlerini ortaya koymaktadır. Onun "mümkün olduğu kadar açık olarak kanıtlanmış" tespitlerinde İskit, Tatar, Oğuz ve Karakalpak tanımları eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.³⁷¹

İster Türk, isterse Hristiyan olsun en güvenilir tarihçiler bile Nera Beyi Süleyman Şah'ı Osmanlı Devleti'nin kurucusu olarak

³⁷¹ Dimitri Kantemir, *Age*, s. 47.

tanımlamaktadır. Bu sülalenin ünlü ecdadı hakkında Türk tarihçilerinin verdikleri bilgi çok yetersiz olduğuna, başka kanıtlar da aramak yararlı olur kanısındayım. Genel olarak tüm tarihçiler, Süleyman Şah'ın İskit-Oğuz aileleri içerisinde en soylusu olduğunda ittifak etmektedirler. Süleyman Şah, Hazar Denizi yakınlarında oturan bir Tatar kabilesinin reisidir. Genellikle bu kabileye “konar göçer Tatar taifesi” denmektedir. Ben bunların Hazar denizi ile bugün orada oturmakta olanlartarafından Karaboğaz diye adlanan göl arasında yaşadıklarını sanmaktayım. Bugün dahi burada Karakalpak diye adlandırılan İskitler görülmekte oradan oraya göç etmektedirler. Bunların ahlâk, töre ve yaşayış biçimleri Türklerinkinden değişik olmasına rağmen Türkçe konuşmaktadırlar. Bu göçebe halk Süleyman'ı şah sıfatıyla hükümdar ilan etmişlerdir.

Yukanda ortaya koymaya çalıştığımız üzere, Orta Çağlardan modern dönemlere, gerek kilise tarihleri ve Eski-Yeni Ahit tefsirleri ve gerekse tarihçi ve bilginlerin kayıtlarında Türk-İskit aynılığı açıkça ortaya konulmaktadır. Pekâlâ, farklı savlar ne zaman ve nasıl ortaya atılmaya başlandı? Şimdi müstakilen yapılmış İskit araştırmalarına; tarihsel, arkeolojik, filolojik, genetik vb çalışmalara ve ileri sürülen yaklaşımlara bakalım.

Müstakil İskit Çalışmalarının Dalgalı Seyri

Herodot ve klasik yazarlardan aktarılan bilgilerden sonra, İskitlere ilişkin bilinen ilk bağımsız çalışma, bir Moskova soylusu olan tarihçi Andrei Lyzlov'un 1692 yılında kaleme aldığı “İskitlerin Tarihi” isimli kitaptır. Rusların bu dönemde Osmanlı Türklerine ve Kırım Hanlığına karşı yürüttüğü saldırgan politika bağlamında Türkleri tanımaya çalışmaları sonucu ortaya çıktığı düşünülen eserde açıkça Türklerin, Tatarların ve İskitlerin aynı halklar ve Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman'ın da bir İskit olduğunu ileri

sürmüştür.³⁷² Esasen Lyzlov'un 17. Yüzyıl sonlarındaki iddiaları, başlangıçtan o döneme değin süregelen hâkim görüşü, Türk-İskit aynılığını desteklemektedir.

Avrasya'da Tatar Türklerinin ardından Rus varlığının hâkim olmasıyla, Türk-İskit kurganları talan edilmeye başlamıştır. 1700'lerden itibaren kurgan soygunlarından elde edilen değerli eşyalar Rus çarlarının hediye koleksiyonuna dâhil olmaya başlamıştır.³⁷³ Rus çarı Petro, 1700'lerin başında valilere gönderdiği emirde eski olan her şeye el konularak St. Petersburg'a gönderilmesini sağlamıştır.³⁷⁴ Paralel olarak, Petro döneminde Slav ırkının kökenlerini araştırma çalışmaları başlatılmış ve değişik görüşler ortaya atılmıştır. Örneğin görev verilen araştırmacılardan Venedikli G.W. Leibniz, 1708'de ortaya koyduğu üzere, Slavların kökenini İskit-Sarmatlara bağlamıştır.³⁷⁵ 1725'te Slav-İskit-Sarmat meselesi çerçevesinde Petersburg Bilim Akademisi'ne davet edilen Alman bilgin G. Z. Bayer, yaptığı araştırmalar sonunda İskitlerin Asyalı, Slavların ise Rusya'nın yerli halkı olması nedeniyle, İskitlerin Slavların atası olarak değerlendirilemeyeceğini; İskitlerin Finler, Livonyalılar (Kuzey Latviya) ve Estonyalıların atası olduğunu ileri sürmüştür. 18. Yüzyıl başlarında yaşamış Rus tarihçisi V.N. Tatischev ise İskit adının ortak bir ad olduğunu; Asya ve Avrupa'daki Germanler, Farslar ve Çinliler de dâhil; Slav, Sarmat, Türk, Moğol gibi ve farklı halkları kapsayan bir isim olduğunu ileri sürmüştür. Tatischev'e göre MS 10. Yüzyıldan itibaren bu isim kaybolmuş, onun yerine yeni isimler belirmiştir; "Tatar" adı Avrupa'da 13. Yüzyılda popüler olmuş ve "İskit" yerine

³⁷² David H. Das, *History Writing and Late Muscovite Court Culture: A Study of Andrei Lyzlov's History of the Scythians*, Doktora Tezi, University of Washington, 1991, s. 3, 198.

³⁷³ Yaşar Çoruhlu, "Hun Sanatı", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 4, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002, s.82; Anıl Yılmaz, "İskit Sanatı", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 4, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002, s.39.

³⁷⁴ Anıl Yılmaz, *Agm*, s.39.

³⁷⁵ Rusların İskitleri ataları arasında göstermeleri, el koydukları Ukrayna topraklarının aslında atalarına ait toprak olduğu tezini güçlendirmek için ortaya atılmış saçma ve siyasi bir görüştür. (ed.)

kullanılmaya başlamıştır. Tatischev’le çağdaş bir başka ünlü Rus tarihçi M.V. Lomonosov ise İskitlerin Finlere Sarmatların ise Slavlara dönüştüğünü iddia etmiştir. İskitlerin orijini üzerine yürütülen çalışmalar ve ileri sürülen çok çeşitli görüşler 19. Yüzyılda da devam etmiştir. Örneğin, Alman bilginler K. Zeiss ve K. Müllenhoff’un 1800’lerin ortalarında ardı ardına ileri sürdükleri İskitlerin İranî dil konuşan halklar olduğu ve ardıllarının Osetler olduğu görüşü İskit tarihi incelemelerini çok farklı bir yöne çevrilmesine sebep olmuştur. Buna karşın 1855’te diğer bir Alman bilgin, K. Neumann ise İskitlerin Türk, Sarmatların Slav olduğunu iddia etmiştir. İskitlerin İranî dil konuşan halklar olduğu görüşü, Hint-Avrupa kökenli halkların aynayurtlarının sınırlarını büyük ölçüde genişlettiği için olmalı, pek çok Avrupalı dilbilimcisi ve tarihçiden destek bulmuştur. 20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde İskit-İran teorisine bir Oset olan V.I. Abayev’den köklü bir reddiye yöneltildi.³⁷⁶ Abayev’e göre Osetçenin içindeki İranî kelimelerin ağırlığı sadece yüzde on oranındadır ve Osetçenin dil yapısı İranî dillerden farklıdır.

Esasen, binlerce yıllık Türk-İskit kurganlardan günyüzüne çıkarılan sofistike kültür-sanat unsurları hem Rusların Slav kökenlerini ve hem de Avrupalıların – özellikle Almanların – Aryan kökenlerini İskit-Sarmat tarihine havale etme girişimlerine sebep olduğu söylenebilir. Dolayısıyla kurgan arkeolojisiyle birlikte İskitlerin o güne değin hâkim olan Türklük atıflı orijini İran orijinli olarak değişmiştir. Ancak baştan itibaren ortaya koyduğumuz gibi Türk-İskit orijinli halklara özgü olan konar-göçer, atlı-savaşçı, et ve süte dayalı bozkır kültürünü, yerleşik kültüre sahip İranlılarla ya da Hintlilerle birlikte anmak son derece mantıksız ve anokronik durmaktadır. Aynı şekilde bir Türkçe kelime olan “kurgan”dan üretilen ve doğrudan konar-göçerlik yaşam ve inanç evreniyle ilişkili olması gereken “kurgan kültürü”nün Avrupalılıkla birlikte anılması da tuhaftır.

³⁷⁶ Mirfatih Z. Zekiyev, *Tatars: Problems of the History and Language*, Tercüme: Norm Kisamov, Kazan 1995, s. 12-37.

Bibliyografya:

- Andrew of Caesarea. *Commentary on the Apocalypse*. Tercüme: E. S. Constantinou. The Catholic University of America Press, Washington DC 2011.
- Appian. *The Foreign Wars*, Tercüme: Horace White. The Macmillan Company, New York 1899.
- Augustine of Hippo, *City of God and Christian Doctrine*, Tercüme: Philip Schaff, The Christian Literature Publishing Co., New York 1890.
- Biblical Antiquities of Philo*, Tercüme: M. R. James, S.P.C.K., Londra 1917.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Ye'cüc-Me'cüc ve Türkler", *AÜİF Dergisi*, c. 20, Ankara, 1975, s. 97-125.
- Çoruhlu, Yaşar. "Hun Sanatı", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 4, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002, s. 81-124.
- Das, David H. *History Writing and Late Muscovite Court Culture: A Study of Andrei Lyzlov's History of the Scythians*, Doktora Tezi, University of Washington, 1991.
- Eating Their Words: Cannibalism and the Boundaries of Cultural Identity*, Editör: Kristen Guest, State Univ. Of New York Press 2001.
- Ebü Hanife ed-Dineverî, *Ahbârü't-Tivâl*, Brill 1888.
- Ebü Reyhân el-Bîrûnî, *Âsârü'l-Bâqıyye 'anî'l-Qurûni'l-Hâliye (Chronologie)*, Hazırlayan: C. Eduard Sachau, Leipzig 1878.
- Edersheim, Alfred. *Old Testament Bible History*, 1890.

el-Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb ve Me'adinu'l-Cevher*, Mektebe et-Tevfika, 2003.

el-Yakubî, *Târîh*, Edit: M. Th. Houtsma, Brill, 1883.

et-Taberî, Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, Tahk.: Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü'r-Risâle, Kâhire 2000.

et-Taberî, *Târîhu'l-Rusul ve'l-Mulûk*, Dârû'l- Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut 1986

Flavius Arrianus, *Array Against the Alans*, DeVoto, J.G., Technè Taktika and Ektaxis kata, Chicago 1993.

Gill, John. *John Gill's Exposition of the Entire Bible*, <http://sacred-texts.com/bib/cmt/gill/index.htm>

Hakyult, Richard. *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques, and Discoveries of the English Nation*. E.P. Dutton & Co. New York: 1927-28.

Herodian of Antioch's History of the Roman Empire, Tercüme: Edward C. Echols, University of California Press, Berkeley 1961.

Howorth, H.H. "On the Westerly Drifting of Nomades", *The Journal of the Ethnological Society of London*, London 1870.

<http://www.shakespeareswords.com/Plays.aspx?Ac=2&SC=1&IdPlay=14&162966>

<http://www.shakespeareswords.com/Plays.aspx?IdPlay=25>

<https://archive.org/stream/commentarycritic04jamiypage/348/mod/e/2up>

Index to the First Eighteen Volumes of the Asiatic Research, Calcutta 1835.

Isodore of Seville, *Chronicon*, Translated by Kenneth B. Wolf, 2004.

Ibn Hişam, *et-Ticân fî Mulûki Himyer*, Merkezu'd-Derâsât ve'l-Ebhâsi'l-Yemeniyye, San'a 1928.

Ibn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Brill, Leyden 1889.

Ibn Sa'd, *Kitâbut-Tabakâtu'l-Kübrâ*, Dâru's-Sadr, Beyrut 1968.

Ismail bey Zardabli, *The History of Azerbaijan: From Ancient Times to the Present Day*, Rossendale Books, Londra 2014.

Jackson, John. *Chronological Antiquities*, London 1752.

Jamieson, Robert, A.R. Fausset, David Brown. *A Commentary, Critical, Practical, and Explanatory on the Old and New Testaments*, J. B. Lippincott & Co., Philadelphia 1882,

Jordanes, *The Origin and Deeds of the Goths*, Tercüme: Charles C. Mirows, 1915.

Kantemir, Dimitri, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküşü*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 1988.

Kaşgarlı Mahmûd, *Dîvânü Lugati't-Türk*, Matbaa-ı Amire, 1915.

Kitâbu't-Tenbîh ve'l-İşrâf, Brill, 1893.

Mollaoglu, Ferhan K. 'Laonikos Chalkokondyles'in Hayatı ve "Tarih"i', *OTAM*, Sayı: 21, Sayfa: 41-57, Yıl: 2007.

Movses Dasxurants'i's History of the Aghuan, Tercüme: Robert Bedrosian, Long Branch, New Jersey, 2010.

Mukâtil bin Süleymân (ö. 767), *Tefsîr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

Newton's Revised History of Ancient Kingdoms, Hazırlayanlar: Larry and Marion Pierce, Master Books London 2008.

Özcan, Emine Sonnur. *İslâm Tarihyazımında Gerçeklik ve el-Mes'ûdî*, Doğu Batı, Ankara 2014.

Öztürk, Mustafa. "Zülkarneyn", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 44, s. 564-567.

Pala, Iskender. "İskender mi Zülkarneyn mi", *Journal of Turkish Studies*, c. 14, 1990, s. 387-403.

Parker, Edward Harper. *Notes and Queries*. No:1, The China Review, 1892.

P'awstos Buzand's History of the Armenians, Tercüme: Robert Bedrosian, *Sources of the Armenian Tradition*, New York 1985.

Sagan, Eli. *Cannibalism*, Atcom, New York 1985.

Selections from Laonicus Chalcocondylas, Tercüme: Greg Fox,
http://mq.edu.au/research/centres_and_groups/ancient_cultures_research_centre/research/cultural_ex_silkroad/serica/

Septuagint The Translation of the Greek Old Testament Scriptures, Including the Apocrypha,
 Tercüme: Sir Lancelot C. L. Brenton, Londra 1851.

Smith, Philip. *The Ancient History of the East*, London 1871.

Sozomen and Philostorgius, *History of the Church*, Tercüme: Edward Walford, Londra 1855.

The Book of Jubilees or the Little Genesis, Tercüme: R. H. Charles, The Macmillan, New York 1917

The Chronicle of Michael the Great, 1871 baskısından Tercüme: Robert Bedrosian, Sources of the Armenian Tradition, Long Branch, N.J. 2013.

The Chronicles of Jerahmeel, Tercüme M. Gaster, Royal Asiatic Society, London 1899.

The History of Theophylact Simocatta, Tercüme: Michael Whitby and Mary

The Notebooks of Leonardo Da Vinci, Tercüme: Jean Paul Richter 1888.

The Panarion of Epiphanius of Salamis, Tercüme: Frank Williams, Brill, Leiden 1987.

The World of the Khazar: New Perspectives, Editörler: P. B. Golden, H. Ben-Shammai, A. Róna-Tas, Brill, Leiden 2007.

Theodoretus, *History of the Church, In Five Books*, S.Bagster and Sons, London tarihsiz.

Venerable Bede, *The Ecclesiastical History of the English Nation*, Londra 1843.

Whitby, Oxford: Clarendon Press, 1986.

Wilkes, John. *Encyclopaedia Londinensis, or, Universal dictionary of arts*, Londra 1827.

William Shakespeare, *King Edward III*. Act II, Sceine I,

William Shakespeare, *King Henry VI*. Part I, Act II, Sceine III,

Works of Josephus, Tercüme: W.Whiston, Londra 1878.

Yâkût el-Hamevî, *Kitâbü Mu'cemi'l-Buldân*, Leipzig 1868.

Yıldız, Hakkı Dursun. "Eşnâs et-Türkî", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 11, s. 472.

Yılmaz, Anıl. "İskit Sanatı", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 4, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002, 26-32.

Yovhannes Drasxanakertc'I, *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium: Subsidia*, c. 605, Ed. Patricia Boisson, Lauvain 2004.

Zekiye, Mirfatih Z. *Tatars: Problems of the History and Language*, Tercüme: Norm Kisamov, Kazan 1995,

<http://www.hunmagyar.org/turan/tatar/tatar-origin.html>

<http://irr.org/todays-bible-real-bible>

<http://library.duke.edu/rubenstein/scriptorium/papyrus/texts/manuscripts.html>

<http://www.chabad.org>

<http://global.britannica.com/topic/Septuagint>

http://biblehub.com/library/barrows/companion_to_the_bible/chapter_xv_i_ancient_versions_of.htm

http://ecmarsh.com/lxx-kjv/numbers/num_024.htm

<http://biblehub.com/commentaries/gill/numbers/24.htm>

<http://www.sacred-texts.com/bib/jub/>

<http://biblehub.com/kjv/revelation/20.htm>

<http://www.abarim-publications.com/Meaning/Gog.html#VhFl-fmqpBc>

<http://www.kuranmeali.com/sayfalar.asp?sayfa=301&meal=diyanetvakfi>

<http://www.kuranmeali.com/sayfalar.asp?sayfa=329&meal=diyanetvakfi>

<http://kutubusitte.com/>

<http://www.investinginrussia.ru/russia/macrozones/15348/>

<http://www.biblestudytools.com/history/edersheim-old-testament/volume-1/>

http://members.tripod.com/~S_van_Dorst/Ancient_Warfare/Rome/Source/s/ektaxis.html

http://www.tertullian.org/fathers/herodian_04_book4.htm#10
<http://classics.mit.edu/Homer/odyssey.9.ix.html>
<https://www.msu.edu/~tyrrell/theogon.pdf>
<http://ancienthistory.about.com/od/myths/tp/080707Cannibalism.htm>
<http://web.archive.org/web/20131113192440/http://rbedrosian.com/pbio c.html>
<http://www.armenica.org/cgi-bin/armenica.cgi?429478724793629=1=7=0=K-39=nada=1=3=A>
<http://umitilekesif.blogspot.com.tr/2013/02/denizlide-altay-inanc-taslari-ovolar.html>
http://www.tertullian.org/fathers/isidore_chronicon_01_trans.htm#first
<http://people.ucalgary.ca/~vandersp/Courses/texts/jordgeti.html>
<http://www.sasanika.org/wp-content/uploads/Theophylact.pdf>
<http://web.archive.org/web/20130730225523/http://rbedrosian.com/Msyr/msyrtoc.html>
<http://www.gutenberg.org/cache/epub/4999/pg4999.html>
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1157/13610.pdf>
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=234&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.03.0070>
<http://www.gutenberg.org/files/15784/15784-h/15784-h.htm>

DİZİN

A

9. Luis, 90
A.George Warner-E.Warner, 46, 47, 113
Abbasi, 45, 108, 135
Abii, 8, 59, 69, 96, 110
Abii Iskitler, 69
Achassa, 59
Achilles, 64
Adrienne Mayor, 65, 82, 105, 106
Aeschylus, 65, 76, 113
Afrasyâb, 33, 42, 43, 44, 45, 46, 50, 51, 110, 139
Agamemnon, 64
Ahmet Taşagıl, 20
Ahura Mazda, 42
Akadca, 25
Akdeniz, 38
Alan, 6, 33, 128, 135, 139, 141, 142, 146, 150
Albanya, 148, 149
Alevî, 105
Alfred Edersheim, 140
Alp' Ilit'uer, 148
Alper Tunga, 50
Altaylar, 83
Altın Orda, 90, 99, 109
Amarna, 17
Amazon, 56, 109
Amuderya, 58, 59
Anabasis, 71
Anacharsis, 76, 77, 79, 141
Anastasya Romanovna, 191
Andrei Lyzlov, 165, 166, 168
Ankara, 20, 29, 30, 50, 72, 85, 87, 93, 95, 104, 105, 109, 113, 117, 118, 119, 131, 132, 168, 170
Apollodorus, 64, 113
Araba-ev, 7
Arabistan, 155, 164
Aramios, 58
Arap, 5, 19, 33, 50, 53, 69, 71, 72, 73, 86, 91, 93, 98, 108, 110, 111, 138, 152
Aras, 54, 149
Archibald Henry Sayce, 13
Argos, 64, 68
Aristo, 41, 67, 68, 95
Arpa, 16, 156
Array Against the Alans, 141, 169
Arşak, 142, 143, 145, 146
Artemis, 64
Arthur John Booth, 14, 15
Arthur ve Edmond Warner, 46
Arzu Sevdâ, 136
Ashâbu'l-Kehf, 131, 132
Ashâbu'r-Rakfm, 131, 132
Askold Ivantchik, 101, 102
Assurbanipal, 53, 118
Astera ve Aglanos, 108
Âsur, 5, 12, 17, 18, 22, 24, 25, 33, 41, 51, 52, 53, 71, 75, 80, 121
Âşık Paşazâde, 91
At eti, 98
Atalanta, 105, 106
Ath-göçebe, 157
Ath-savaşçı, 7, 17, 106, 153, 167
Attila, 81, 116
Av eti, 98
Avesta, 33, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 49, 64, 110, 112, 139
Avrasya, 19, 33, 82, 161, 166
Ayke, 136
Azak denizi, 79, 156

Azak Denizi, 58
 Azerbaycan, 42, 50, 149, 163
 Azeriler, 104
 Aziz Yuhanna, 126

B

Bâbek, 44
 Bâbil Dünya Haritası, 11, 12
 Bâbil Kulesi, 127, 150
 Bahtunasr, 50
 Baktria, 56, 74, 147
 Balıkesir, 141
 Baram, 151
 Barbar, 54, 57, 66, 67, 68, 80, 81,
 110, 127, 144, 148, 153
 Barbar, 5, 66, 127, 128
 Batlamyus, 35, 59, 60, 61
 Batman, 18
 Belh, 50, 58, 134, 147
 Beyrek, 104
 Bîhustun yazıtı, 47
 Bîrûnî, 8, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41,
 42, 43, 44, 45, 69, 103, 112, 132,
 137, 138, 168
 Bizans, 19, 20, 34, 81, 84, 86, 94,
 107, 110, 146, 149, 150, 158, 163
 Boank, 19, 108
 Boğdan, 162
 Borçalı, 105
 Borysthenes, 53, 93
 Botai, 96
 Boza, 93
 Bozkır, 63, 96, 167
 Budda, 102
 Bulgar, 86, 103, 108, 125, 137

C-Ç

C. Eduard Sachau, 41, 112, 132, 168
 Câberkâ (Japonya), 139
 Câhiz, 71, 72, 73
 Casia, 59
 Cavidan Başar, 85, 117

Cebu Hakan, 149
 Cengiz Han, 163
 Ceyhunötesi, 58, 102
 Chalcocondylas, 34, 94, 114, 154,
 155, 156, 157, 163, 164, 171
 Chatae Iskitleri, 59
 Chauranaei Iskitleri, 59
 Cicero, 77, 114
 Civanşir, 148, 149
 Claudius Ptolemy, 59, 116
 Coelesyria, 155
 Çadır, 5, 7, 85, 109
 Çavdar, 156
 Çerkes, 149
 Çin, 5, 33, 37, 39, 43, 53, 62, 69, 98,
 121, 134, 135, 148, 157

D

D.C. Sincar, 40
 Dagan, 15, 24, 25, 30
 Danişmend Gazi, 109, 118
 Dânişmendnâme, 109
 Dânu/Dâhi, 42
 Dâra bin Dâra, 41
 Darı, 92, 93, 94, 95
 Darı, 92, 119
 Dede Korkut Destanı, 88
 Demeter, 66
 Derbent, 152
 Deşt-i Kıpçak, 73, 94
 Dicle, 17, 18, 23, 24, 25, 48, 71
 Dimitri Kantemir, 154, 162, 163, 164
 Dinyeper, 53, 55, 93, 100
 Diogenes Laertius, 41, 77, 114
 Dîvanü Lügâti't-Türk, 20, 29, 50, 51,
 113
 Doğu Iskitleri, 151
 Dokuz Oğuzlar, 19
 Don, 54, 58, 86, 88, 106, 124, 154,
 163
 Dvipa, 40

E

Efes, 106, 132
 Efrumiye Bânû, 109
 Ektaxis kata Alanoon, 141
 Elam, 7, 12, 13, 14, 17, 20, 21, 22,
 23, 24, 29, 161
 Elmadağ, 105
 Emine Sonnur Özcan, 1, 5, 80, 109,
 132
 Emodus dağları, 59
 Enki, 13, 15, 16, 28, 30
 Ephorus, 55, 78, 97, 160
 Epiphanius, 127, 171
 Ermenistan, 57, 133, 135, 143, 145
 Erzincan, 105
 Esarhaddon, 51, 52, 112
 Eski Ahit, 18, 152
 Eşnâs et-Türkî, 135, 172
 Etyopya, 35, 50, 62, 135
 Euripides, 64, 114
 Eylânlılar, 43
 Ezekiel, 122, 123, 152, 162

F

Fenike alfabesi, 64
 Feridun, 37
 Fırat, 25
 Fılan Şah, 135
 Finler, 14, 166
 Firdevsî, 46
 Flavius Arrianus, 141, 169
 Flavius Josephus, 57, 140, 144
 Fransa, 13, 43, 45, 69, 112
 Frigya, 154, 157, 164
 Frigyalı Dares, 64, 68

G

G. Z. Bayer, 166
 G.W. Leibniz, 166
 Gagi, 53
 Galactophagi, 76
 Galatyalılar, 146

Gallienus, 142
 Ganj nehri, 59
 Ganzak, 45, 110
 Gerdizî, 86, 93, 98
 Germanler, 140, 166
 Getae, 141
 Getler, 54
 Giritli Dicty, 64
 Gog, 5, 6, 121, 122, 123, 124, 125,
 126, 127, 128, 139, 148, 150,
 152, 162, 172
 Gog ve Magog, 121, 126, 128, 152
 Gordicus, 57
 Gotlar, 141, 150
 Gratianus, 150
 Grekler, 140
 Gurhân, 63
 Gutice, 25
 Gutiler, 24
 Gürcü, 69

H

Habur, 25
 Hakan, 51, 149
 Hakkari, 52
 Halife Ömer, 155
 Hâm, 37
 Hamedan, 49
 Hammurabi, 24, 31
 Hamza el-Isfehanî, 44
 Han Devri, 98
 Hana, 25, 26
 Hanbalık, 101
 Hanno, 77
 Haramti, 20
 Harran, 52
 Havâri Pavlus, 126
 Hazar Denizi, 58, 59, 63, 136, 138,
 153, 165
 Hazar Krallığı, 150
 Hazarlar, 19
 Helen, 67

Henry Rawlinson, 13, 22, 28, 47
 Herakliyyus, 149
 Hermes, 5, 38, 39
 Herodot, 53, 54, 55, 56, 57, 70, 71,
 75, 76, 83, 84, 85, 92, 93, 97, 99,
 100, 101, 103, 106, 107, 160, 165
 Hesiod, 89, 97, 99, 115, 144
 Himalaya, 27, 59, 60, 154
 Hind, 39, 62
 Hindistan, 27, 74
 Hint-Avrupa, 15, 167
 Hipokrat, 84, 86, 89, 97, 99
 Hippace, 97
 Hippemolgi, 8, 69, 96, 110
 Hippooahagi İskitler, 59
 Historie Naturelle, 58, 115
 Hişam bin Kelbî, 50
 Hitit, 18, 48
 Hiung-nu, 98
 Holophernes, 34, 152
 Homeros, 64, 66, 69, 75, 76, 78, 79,
 81, 96, 97, 99, 106, 144
 Honk', 143, 145
 Horace, 78, 79, 107, 115, 144, 168
 Horasan, 21, 38, 45, 62, 134, 135
 Hotan, 102
 Howorth, 147, 148, 169
 Humeyd, 71, 72, 73
 Hun, 6, 19, 33, 69, 81, 82, 84, 86, 93,
 98, 101, 107, 139, 142, 143, 146,
 148, 150, 151, 153, 157, 166, 168
 Hurri, 18, 19, 24
 Huryân, 19
 Huzistan, 21
 Hüsrev, 22, 42, 45, 145, 146, 149,
 151
 Hüsrev Anuşirevân, 151
 Hüsrev, Afrasyâb, 45

I-İ

I. Daryus, 47, 49, 110
 Ianus, 58

Iğdır, 95
 III. Daryus, 44
 Imaus, 59, 60, 61, 154
 Iphigenia, 64, 114
 Irak, 23, 38, 39, 43, 44, 134
 İberya, 143
 İbn Battûta, 73, 74, 87, 91, 94, 101,
 109, 110, 112
 İbn Fadlan, 103, 108, 113
 İbn Hişam, 50, 133, 169
 İbn Hurdazbih, 62, 113, 134, 135,
 137, 138
 İbn Sa'd, 133, 169
 İbn-i Haldûn, 8
 İbnu'l-Fakîh el-Hemedânî, 62
 İbnu'n-Nedîm, 39, 41, 113
 İç Başkırt, 63, 136
 İdanhyrsos, 70
 İdrisî, 34, 87, 98, 108
 İlhanlılar, 51
 İlyada, 69, 96
 İmriü'l-Kays, 69
 İncil, 6, 121, 126, 140, 160, 162
 İo, 64
 İran, 7, 14, 18, 20, 21, 28, 29, 40, 41,
 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 58,
 110, 146, 147, 153, 161, 163,
 164, 167
 İranî, 7, 14, 167
 İrec, 37, 43, 44
 İskender, 39, 41, 44, 45, 69, 74, 106,
 132, 133, 139, 143, 152, 160, 170
 İskenderiyeli Apollodorus, 64
 İskenderiyeli Philo, 125
 İskitçe, 13, 14, 22, 47, 48, 49
 İskitçilik, 127
 İskitya, 40, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64,
 74, 81, 86, 87, 101, 135, 142,
 160, 161, 163, 164
 İsquza, 7
 İstanbul, 5, 6, 21, 29, 41, 51, 54, 71,
 81, 83, 84, 88, 91, 94, 103, 108,

112, 113, 114, 117, 162, 163,
166, 168, 170, 172

J

James William Johnson, 78, 79
Jesper Eidem, 23, 24
John Pinkerton, 11
John Wilkes, 161
Jorgen Læssøe, 23, 24, 28
Jules Oppert, 13
Justinus, 56, 57, 58, 74, 75, 76, 89,
97, 106, 110, 115
Jübileler, 124
Jünstinyen, 107

K

K. Müllenhoff, 167
K. Neumann, 167
K. Zeiss, 167
Kafkas Torosları, 64
Kafkaslar, 54, 64, 151, 152
Kakmular, 24
Kallipidailer, 93
Kambises, 152
Kanıkey, 104
Kânunî Sultan Süleyman, 73, 74
Karadeniz, 20, 34, 49, 54, 55, 58, 65,
66, 68, 70, 73, 90, 91, 94, 96,
106, 109, 142, 156, 161
Karakalpak, 164, 165
Karluklar, 19
Kaşgar, 59
Kaşgarlı Mahmûd, 20, 29, 50, 92, 110,
113, 139, 170
Kavad, 108
Kayralılar, 66
Kâz, 50
Kazakistan, 96, 136, 148
Kâzvîn, 50
Kazvînî, 99
Keçe, 5, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 91,
110

Kefe, 156
Keldani Boresus, 57
Keltler, 55, 79, 80
Kement, 70, 72, 73, 74
Kenan, 18
Kenevir, 85, 92
Keten, 156
Keyümers, 44
Kımız, 7, 95, 96, 98, 99, 100
Kırgız, 87, 104, 108, 118
Kırım, 73, 91, 94, 109, 153, 165
Kısrak sütü, 7, 8, 69, 94, 96, 97, 98,
99, 110
ki-en-gi, 13
Kimaklar, 19
Kimmer, 18, 51, 156
Kırmansâh, 47
Kiros, 34, 69, 74, 107, 152, 159
kişvâr, 38
Kitâbu'l-Buldân, 39, 62, 86, 113
Kitâbu't-Tefhîm, 35, 36, 37, 39, 40,
112
Kommagane, 77
Konar-göçer, 7, 8, 11, 15, 17, 18, 20,
23, 24, 25, 27, 33, 34, 41, 51, 53,
55, 68, 89, 97, 110, 139, 153,
154, 155, 156, 158, 161, 167
Koyun, 15, 88, 89, 99, 148
Kralıçe Boa, 19, 107
Kreka, 86
Kronus (Cronus), 127
Kudûs, 144, 152, 162
Kullimeri, 18
Kur'an, 6, 121, 128, 131, 136, 139
kurgan, 88, 166, 167
Kuwari, 24
Kuzeyliler Krallığı, 150
Küçük Asya, 38, 164
Küçük Yaradılış, 124
Kürsul, 102
Kütübu'l-Sitte', 130

L

Larsa, 22
 Latinler, 157
 Lehrasp, 50
 Leonardo Da Vinci, 153, 171
 Libya, 38, 62
 Lice, 18
 Lidya, 155, 157, 164
 Livonyahılar, 166
 Lyncus, 66

M

M. d'Herbelot, 46
 M.K. Buccellati, 27, 28
 Maçin, 51, 110
 Magog, 5, 6, 121, 122, 123, 124, 125,
 126, 127, 128, 139, 140, 146,
 151, 152, 162
 Magrib, 39, 134
 Malazgirt, 90
 Manas Destanı, 87, 99, 100, 113
 Mani, 42, 44, 102
 Mannea, 51
 Mari Krallığı, 25
 Martu, 7, 15, 16, 22, 31, 139
 Martular, 15, 16, 17
 Mâsîn, 139
 Massaget, 6, 33, 74, 107, 128, 139,
 142, 143, 145, 146, 150, 159
 Mazk'ut'k', 143
 Medler, 151, 161
 Medya, 52, 147
 Megreller, 156
 Melammu Project, 25, 31
 Memlükler, 51
 Mengü, 90
 Menüşçehr, 45, 50
 Mes'ûdî, 19, 20, 29, 72, 131, 169, 170
 Mezopotamya, 5, 7, 11, 13, 14, 16,
 17, 20, 22, 24, 26, 27, 33, 51,
 127, 143, 153

Mısır, 18, 35, 38, 39, 56, 57, 62, 74,
 75, 106, 111, 112, 124, 134, 135,
 161
 Mısırlı John, 107
 Midillili Zekeriya, 86
 Mitanni, 18
 Moğol, 147, 166
 Moğolistan, 85
 Movses Dasxurantsi, 146, 148, 149
 Mukâtil bin Süleymân, 132, 170
 Muktedir, 82, 129
 Mûsa Peygamber, 50, 124
 Mutahhar el-Makdisî, 103
 Muu, 138

N

Naqş-ı Rûstem, 48
 Naturalis Historia, 58
 Nebukadnezar, 151
 Nemcân, 63
 Nemrud, 75, 80
 Newton, 34, 35, 115, 159, 160, 161,
 162, 170
 Nineve, 53
 Ninus, 75, 80
 Noin-Ula, 85
 Nûh Peygamber, 37, 122, 133, 140

O-Ö

Oğuzlar, 19, 51
 Orta Asya, 83, 84, 94, 96, 102, 108,
 109, 147
 Osman Gâzi, 91
 Ovid, 66, 115
 Oxus, 58, 59
 Ömerî, 51, 113
 Özbek Han, 109

P

P'awstos Buzand, 142, 143, 144
 Pakistan, 27
 Papaz Grigoris, 143

Para, 21
 Partlar, 46, 142, 143
 Paulus Orosius, 80
 Pausanias, 72, 115
 Pazar, 109, 155
 Pekin, 101
 Pencikent, 102
 Persepolis, 48
 Phasis, 58
 Philostorgius, 141, 142, 171
 Phineus, 89, 97
 Piotr Michalowski, 18, 21, 29
 Plano Carpini, 84, 87, 94, 99, 108, 115
 Platon, 67, 79
 Pompeyli Trogus, 56, 76, 89
 Pontus Euxinus, 58
 Poti nehri, 58
 Priscus, 81, 86, 93, 101, 116
 Priskos, 20
 Prometheus, 64, 65, 113
 Ptolemy, 35, 59, 62
 Pumu, 18
 Quintus Curtius, 69, 116

R

Ramazan Şeşen, 71, 72, 73, 86, 87, 93, 98, 99, 104, 108, 113
 Richard E. Averbeck, 16
 Richard Hakluyt, 72, 157
 Roma, 5, 8, 19, 33, 41, 53, 56, 65, 67, 69, 76, 77, 79, 81, 86, 93, 105, 107, 110, 128, 132, 140, 142, 143, 144, 150, 151, 153, 154, 158, 160, 161
 Rousseau, 78
 Rûm, 37, 39, 43, 51, 62, 91, 110, 131, 134, 135, 138, 139

S-Ş

Sahi, 7, 41, 51
 Saint Augustine, 127

Saka, 5, 7, 33, 41, 48, 49, 50, 51, 53, 55, 58, 83, 85, 110, 139
 Sakâ haumavarga, 49
 Sakâ tyaiy paradraya, 49
 Sakaistan, 20, 21, 45
 Sârn, 37
 Sâmi, 15
 Samsatlı Lucian, 77
 Sanesan, 143, 145, 146
 Saqâlibe, 39, 62
 Sard, 50
 Sargon, 25, 31
 Sariti ve Pariza, 53
 Sarmat, 33, 84, 106, 128, 140, 141, 166, 167
 Savirler, 19
 Scyles, 76
 Scythae, 8
 Sellâm et-Tercümân, 135
 Selm, 37, 43, 44
 Semerkand, 51, 59, 69
 Semitik, 13, 14, 16, 18, 27
 Seostiris, 75, 106
 Septuagint, 123, 124, 171, 172
 Serica, 59
 Serîr, 135
 Sevilalı Isodor, 150
 Seyhun-Ceyhun, 40
 Shakespeare, 158, 159, 172
 Sibîr, 19
 Sicistan, 20, 21, 45, 48
 Sincan Uygur bölgesi, 82
 Sîn-iddinam, 22, 30
 Sinop, 94, 106
 Sintaşa-Petrova, 88
 Sistân, 20, 21, 45
 Siyavuş, 42, 50
 Skoloti, 54, 84
 Slavlar, 166
 Soğdiya, 59
 Solon, 77
 Sozomen, 142, 171

Spitama, 42
 Strabo, 66, 67, 68, 69, 75, 76, 78, 96,
 97, 116
 Suania, 151
 Subarca, 25
 Subartu, 17, 18, 25, 52, 139
 Subir/Subar, 18
 Sulgi, 16, 22
 Suriye, 17, 25, 34, 151, 155, 163
 Suriye patriği Michael, 34
 Susa, 12, 14, 20, 21, 24, 45, 110
 Sutece, 25
 Sutular, 24
 Süleymaniye, 23
 Süleymannâme, 73, 74, 113
 Süleymanşâh, 91
 Sümer, 7, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17,
 20, 21, 22, 23, 27, 53, 121, 139
 Sümerliler, 13, 16, 20, 22
 Süryânî, 19
 Şâbüŕqân, 42
 Şâhnâme, 46
 Şâm Denizi, 38
 şapka, 85, 156
 Şehristânî-i İranşehr, 21, 45
 Şehriyâr, 44
 Şemîr, 50
 Şemşâra, 23

T

Taberî, 43, 50, 102, 103, 113, 133,
 137, 138, 169
 Targitaos, 53
 Tarım, 16, 22, 25, 57, 65, 89, 93
 Tarsiş, 147
 Tatar, 33, 91, 99, 108, 147, 153, 158,
 159, 161, 162, 163, 164, 165, 166
 Tatischev, 166
 Tauriler, 8, 64
 Taurus, 64, 153, 154
 Tazigi, 23
 Tel Aşara, 25

Terka, 25, 26, 27, 139
 Terra Incognita, 59
 Tetrabiblos, 61, 62, 116
 Tevrat, 6, 18, 21, 121, 122, 123, 124,
 125, 128, 133, 140, 162
 Thales, 79
 Theodoretus, 141, 142, 171
 Theodosius, 81, 86, 117, 150
 Theophanes, 19, 28, 107, 108, 118
 Theophylact Simocatta, 34, 119, 151,
 171
 Thermeddon, 106
 Thoas, 64
 Thucydides, 70, 116
 Tibet, 27, 39, 148
 Tissagetler, 54
 Titea, 57
 Tomris, 74, 107, 159
 Toxaris, 77
 Traklar, 92
 Trakya, 97, 156
 Triptolemus, 66
 Troya Savaşı, 64, 68, 69
 Tûc, 7, 21, 37, 41, 43, 44, 46, 50
 Tudelahı Benjamin, 21, 29, 98
 tufan, 56, 57
 Tuğrul Bey, 90
 Tûîrî Frangrasyân, 43, 139
 Tuna, 54, 55, 90, 141, 142
 Tûr, 7, 21, 41, 42, 44, 46
 Tûran taktiği, 7, 70
 Turcae, 8, 58
 Turfan, 82, 83, 92, 102, 118
 Turukku, 7, 23, 24, 25, 139
 Tuvia Gelblum, 8, 29
 Türgiş, 102
 Türk İskityası, 34, 63
 Türkistan, 35, 99, 148, 150, 161, 162

U-Ü

Ural Dağları, 110
 Ural-Alтай, 15

Urartu, 12, 18, 31, 51
 Urmiye Gölü, 23, 42
 Urphilas, 141

V

Valerian, 142
 Vâsık, 131, 135
 Vehb bin Münebbih, 133, 138
 Venerable Bede, 150, 171
 Virgil, 79
 Viterbolu Annıus, 57

W

William Smith, 41, 64, 119
 Wolfgang Heimpel, 25, 26
 Xenophon, 71

Y

Ya'kubî, 19, 30, 86, 93, 133
 Yafes, 37, 51, 91, 122, 123, 124, 125,
 133, 138, 140, 146, 152
 Yâkut el-Hamevî, 132

Yanghai, 82
 Yaşlı Plinius, 58
 Ye'cüc ve Me'cüc, 121, 128, 130, 131,
 132, 133, 134, 135, 136, 137,
 138, 139
 Yedi İklim, 5, 35, 36, 40, 63
 yeniçeri, 85
 Yezdigerd, 44
 Yunanca, 5, 66, 67, 121, 147
 Yunanlılar, 7, 38, 54, 66, 67, 68, 69,
 77, 83, 110, 140, 141, 157, 159,
 161
 Yurt, 13

Z

Zagros, 15, 23, 24
 Zerdüş, 41, 147
 Zeus, 53, 64, 65, 96, 127
 Zophiron, 74
 Zulkarneyn, 128, 129, 132, 133, 135,
 136, 139

Bizanslı tarihçi Menandros eserinde “Daha önce Saka denilen Türkler.” şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Dolayısıyla elinizdeki kitabın temel iddiası da, en eski tarihî devirlerden ortaçağlara ve modern döneme, Türkler ve İskitlerin aynı halklar olduğudur. Bu iddia, atlı-savaşçı Türk-İskitlerin konar-göçer yaşam tarzı unsurları ve eklemeli dilleri üzerinden delillendirilmeye çalışılmıştır. Kıl çadırları, araba-evleri, ete dayalı beslenmeleri, kısrak sütü-kımız içmeleri, kadınların erkeklerle eşit konumu, Turan taktiği, at üstündeyken geriye ok atmaları, giyim-kuşamları, yas törenleri, ölü gömme biçimleri, kanaatkârlık ve cesaretleri, bu çalışmada üstünde durulan karakteristik Türk-İskit yaşam tarzı unsurlarından bazılarıdır.

Doğrusu, dünya üzerindeki tüm varlıklar gibi topluluklar da tanımlanıp adlandırılmak için bir “ötekiye” ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda konar-göçer Türk-İskitler ve yaşadıkları coğrafyayla ilgili ilk tanımlamalar, yerleşik eski İranlılardan da geriye, Sümer coğrafyasındaki yerleşik topluluklara kadar gitmektedir. Bununla beraber, tarih boyunca bir topluluğun, ötekisi saydığı bir diğerine karşı vehmettiği üstünlüğün zaman, mekân ve aidiyetle sınırlı olduğuna inanıyoruz.

